Johanna Hurtig

Lasta suojelemassa

- etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä

Akateeminen väitöskirja, joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Lapin yliopiston Fellman-salissa syyskuun 27. päivänä 2003 kello 12

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Copyright: Johanna Hurtig

Jakelu: Lapin yliopistokustannus
PL 8123
FI-96101 Rovaniemi

puh. + 358 16 341 2924, fax + 358 16 341 2933
julkaisu@ulapland.fi
www.ulapland.fi/julkaisut

Painettu
ISBN 951-634-881-5
ISSN 0788-7604

PDF
ISBN 978-952-484-136-8
ISSN 1796-6310
www.ulapland.fi/unipub/actanet

TIIVISTELMÄ

Hurtig, Johanna
Lasta suojelemassa
- etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä
Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2003, 212 s., Acta Universitatis Lapponiensis 60
Väitöskirja: Lapin yliopisto
ISSN: 0788-7604
ISBN: 951-634-881-5

Tutkimustehtäväni on selvittää: Miten ja millaisena lasten paikka lastensuojelun perhetyön tilanteissa rakentuu? Mitä rakentuva paikka tuo lapsille? Miten lasten paikan rakentumisen tapoja on mahdollista selittää ja ymmärtää?

Tutkimuksen aineisto on koottu lastensuojelun perhetyön käytännöistä. Aineistoni koostuu 44 perhetyömuodon kuvauksesta (keskusteluaineisto) sekä kahden lastensuojelujärjestöjen toteuttaman perhetyömuodon asiakastilanteiden havainnoinnista sekä perhetyöntekijöiden kanssa käymistäni keskusteluista (havainnointiaineisto). Tarkasteluni kiinnittyy lasten oikeuteen saada suojelua sekä lastensuojelun tehtävään lasten viimesijaisena auttajana. Kyseessä on etnografinen tutkimus.

Merkityksellisiä ulottuvuuksia lasten paikan rakentumisessa ovat: ammattilaisten tapa lukea lasten ja perheen tilannetta, työn toimintaympäristö, työntekijöiden tapa hyödyntää lasten läsnäolon erilaisia ulottuvuuksia sekä työntekijöiden tapa hahmottaa tehtäväänsä suhteessa lapsiin, perheisiin ja muihin ammatillisiin toimijoihin.

Lasten tarpeiden hahmottamista hallitsee yleinen käsitys lapsuudesta, lapsista ja lapsille kuuluvista velvoitteista ja tehtävistä. Tulevaisuusorientaatio on nykyisyyteen orientoitumista vahvempi. Kotiin sijoittuvan lastensuojelullisen perhetyön ammatillis-kulttuuriset ehdot ohjaavat työntekijöitä keskittymään sensitiiviseen ja tukea antavaan vuorovaikutukseen vanhempien kanssa sekä välttämään normatiivisia kannanottoja. Viestejä lasten pahoinvoinnista ja arjen vakavistakin epäkohdista on tällöin vaikeaa ottaa puheeksi. Samalla lapsen paikka suojeltavana jää epäselväksi. Lasten kokemukset ja yksilölliset näkemykset sekä lapsiyksilöt tässä ja nyt jäävät tilanteissa tavoittamatta ja vaille paikkaa.

Lapsille muodostuu suojelun edellyttämä paikka, jos hänen läsnäolonsa nähdään tärkeänä, työntekijät keräävät myös häntä koskevaa tietoa, tavoittelevat lasten omia kokemuksia ja näkemyksiä sekä keskustelevat niistä vanhempien ja lasten itsensä kanssa.

Sopimuksellisuuden, ymmärtämisen ja palveluiden tarjoamisen periaatteet leimaavat lastensuojelun ammatillisuutta. Ne korostavat vuorovaikutusta ja yhteistyösuhdetta työskentelyn tavoitteiden saavuttamisessa. Moraaliulottuvuuden sovittaminen näin muodostuvaan ammatillisuuteen on vaikeaa. Samalla lasten suojelemisesta tulee tehtävänä epäselvää, jos kriteerit sille mistä lapsia tulee suojella ja miten, puuttuvat. Lasten suojelutyön kehittäminen edellyttää nykyisten työtä ohjaavien periaatteiden, organisoinnin ja lähestymistapojen muodostaman kokonaisuuden uudelleentarkastelua. Kriteerinä tulee olla se, miten työn lähtökohta: lasten suojeleminen toteutuu?

Avainsanat: lasten asema, lastensuojelu, perhetyö, sosiaalipalvelut, etnografia, sosiaalityön käytännöt, moraaliulottuvuus ja ammatilliset arvot

ABSTRACT

Hurtig, Johanna
Protecting the child:
An ethnographic study of the place of the child as constructed in family work practices.
Rovaniemi: University of Lapland 2003, 212 pp., Acta Universitatis Lapponiensis 60
Doctoral thesis: University of Lapland
ISSN: 0788-7604
ISBN: 951-634-881-5

The thesis addresses three principal questions related to family work in child welfare: How is the place of the child constructed in client interactions and what is the nature of that place? What dimensions serve as anchors for this construction? and How can one explain and understand the ways in which the place of the child is constructed?

The data for the study were collected from family work practice in child welfare. The material comprises 44 accounts of family work (conversational material), two records of client interactions in family work carried out by child welfare agencies, and conversations I had with family work practitioners (observational material). My analysis focuses on children's rights to protection and the role of child welfare as children's source of last resort for assistance. The thesis is ethnographic research.

The dimensions that proved significant in constructing the place of the child were how professionals read the situation of the children and family, the environment where the work takes place, the way in which practitioners make use of the different dimensions of the child's presence, and how family work practitioners conceive of their responsibilities vis-à-vis children, families and other professional actors.

Conceptions of children's needs in the context studied were found to hinge on general conceptions of childhood, children and children's obligations and responsibilities. The family work analyzed was markedly more future than present oriented. The professional and cultural terms governing family work in the home steer practitioners to concentrate on sensitive and supportive interaction with the parents and to avoid taking normative positions. Under such circumstances, it is difficult to take up indications of children's ill-being and even serious problems in the families' everyday lives; likewise, the place of the child as one requiring protection remains unclear. This failure in client situations to access children's experiences and views and to establish contact with children as individuals leaves children and these elements of their world without a place in the family work process.

Children can attain the place mandated by child welfare if their involvement is considered important and if practitioners collect information on children as they do on others, explore their experiences and views, and discuss these with the parents and the children themselves.

Professional practice in child welfare rests on the principles of mutuality, understanding and provision of services. These emphasize interaction and the creation of a cooperative relationship in the effort to achieve the goals set for the work. It is difficult to incorporate a moral dimension into professional practice formed in this way. Similarly, the task of protecting children becomes unclear if no criteria can be produced specifying what children are to be protected from and how they are to be protected.

The development of child welfare will require a re-examination of the totality of principles, organization and approaches that guide this work today. The criterion for assessing practices should be how the welfare of the child is served in practice and the quality of the help that children ultimately receive as a result of the efforts undertaken on their behalf.

Key words: position of children, child welfare, family work, social services, ethnography, social work practices, moral dimensions and professional values

SISÄLLYS

KUVIOLUETTELO 7

ESIPUHE 8

1 LAPSET LASTENSUOJELUTYÖN HAASTEENA 10

2 LASTENSUOJELU YHTEISKUNNALLISENA, AMMATILLISENA JA TUTKIMUKSELLISENA KYSYMYKSENÄ 13
2.1 Lähtökohtien ja painotusten vaihtelua 13
2.2 Selitysyrityksiä lapsen sivullisuuteen 20
2.3 Perhetyö lastensuojelun toiminta-areenana 23
Toimijoiden yhteiset ja erilaiset lähtökohdat 23
Perhetyön perustelut 25
Perhetyön prosessi 26
Käytäntöjen kirjo 28
Tutkittavat käytännöt 29

3 MITEN TUTKIA LASTEN ASEMAA? 32
3.1 Tutkimukselliset lähtökohdat ja sitoumukset 32
Paikka lastensuojelututkimuksen käsitteenä 32
Lapsi- ja lastensuojelukäsitykset 34
Esiymmärryksenä tihkuvan auttamisen malli 37
3.2 Tutkimustehtävä ja sen kiintopisteet 41
3.3 Aineisto 42
Kokonaisuus ja osien välinen suhde 42
Havaintojen dokumentointi 45
Muistiinpanot aineistona 48
3.4 Etnografia ja kiinnostus arkeen 50
Suhde kenttään 52
3.5 Perhetyön etnografiaa 54
3.6 Analyysin lähtökohdat, välineet ja vaiheet 61
Tarkastelun taso ja painopisteet 61
Jäsennykset, käsitteet ja tulkinnat 63

4 LAPSEN PAIKAN TUNNUSTELUA 69
4.1 Avun saamisen reitti 69
4.2 Katseen suunta 80
4.3 Työn painopisteitä 83
4.4 Lasten hyöty ja sen arviointi 89
4.5 Lapsikeskeisten käytäntöjen versoja 91

5 PAIKAN RAKENNUSPUUT 93
5.1 Lapsia, tilanteita ja huolen koordinaatteja 93
Lapset toimijoina 95
Lasten tilanteet ammattilaisten silmin 97
Huolen koordinaatisto: 102
Lasten tehtävät ja velvoitteet 102
Suhteet ja siteet 103
Ammatillisia ratkaisuyrityksiä 109
Lapset nyt 111
Lasten paikka tuotetussa tiedossa 112
5.2 Toimintaympäristö 115
Ympäristön merkitys 115
Kotikäyntien ideologiset perustelut 117
Koti fyysisenä ympäristönä 119
Koti ammatillisen toiminnan ympäristönä 121
Toimistot ja virastot lastensuojelutyön toiminta-ympäristöinä 127
Laitosympäristö mahdollisuuksien avaruutena 130
Toimintaympäristön merkitys lasten paikan rakentumisessa 134
5.3 Lapsen läsnäolon tavat ja tasot 136
Lapsen fyysisen läsnäolon tavat 136
Läsnäolon tasot 143
5.4 Käsityksiä tehtävästä ja sen toteuttamistavoista 148
Lasten paikan ja suojelutehtävän suhde 148
Vuorovaikutusorientaation riskit 150
Lastensuojelusidos 157

6 PAIKAN MUOTOUTUMISEN TULKINNAT 163
6.1 Kokoavaa tarkastelua 163
6.2 Lastensuojelutyön logiikka 171
Perusparadigmat, arvot ja normit 171
Sopimuksellisuus 175
Puuttumisen häpeä 177
6.3 Perhetyön käytännöt ja lasten auttamisen malli 179

7 POHDINTOJA JA KESKUSTELUA 182
Lasten oikeus suojeluun ja omaan paikkaan 182
Kontaktin esteet 183
Lastensuojelun palvelumarkkinat 185
Moraaliulottuvuuden vaikeus ja väistämättömyys 187
Tutkimuksen toteutuksen tarkastelua 190

Kohti lapsia suojelevaa lastensuojelua 192

Lähteet 196

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1. Tihkuvan auttamistavan malli 39

Kuvio 2. Aineiston osien väliset erot ja niiden vaikutus analyysiin 65

Kuvio 3. Tilanteissa muovautuva lasten paikka 146

Kuvio 4. Lasten suojelutehtävän toteutuminen perhetyön käytännöissä 180

ESIPUHE

Kiinnostukseni lastensuojelun työkäytäntöihin heräsi, kun vuonna 1996 olin sosiaalitoimistossa suorittamassa sosiaalityön opintoihin kuuluvaa pitkää käytännön jaksoa. Perheiden ja lasten auttamisen vaativuus ja herkkyys sekä työntekijöiden uupumattomuus ja luovuus tekivät lähtemättömän vaikutuksen. Opiskelun päätyttyä olen saanut syventää kiinnostustani osallistumalla erilaisiin lastensuojelun ja kehittämis- ja tutkimushankkeisiin. Kullakin on ollut oma tutkimustehtävänsä, mutta olen saanut luvan hyödyntää kertynyttä aineistoa myös tämän tutkimuksen toteuttamiseen.

Kiitän Tarja Heinoa siitä, että hän tarjosi mahdollisuuden olla mukana Stakesin perhetyöprojektissa vuosina 1998—2000. Olen kiitollinen hänelle myös monista työn alkuvaiheessa käymistämme keskusteluista. Kiitän toimintaedellytyksistä myös niitä kahta lastensuojelujärjestöä, joiden käytäntöjä olen saanut seurata sekä erityisesti kaikkia niitä työntekijöitä, jotka ovat antaneet minun olla seuraamassa työtään. Kiitän myös asiakkaita, jotka ovat suostuneet läsnäolooni erilaisissa tilanteissa.

Tutkimiselle tärkeiden toimintaedellytysten mahdollistamisesta kiitän myös Lapin yliopiston sosiaalityön laitosta ja erityisesti esimiestäni Kyösti Urposta. Hänen joustavuutensa sekä tapansa organisoida laitoksen tehtäviä on mahdollistanut sen, että olen voinut kirjoittaa kotona, mutta kuulua samalla innostavaan työyhteisöön.

Väitöskirjan kokoisen hankkeen kuluessa tekijä tarvitsee toimintaedellytysten lisäksi pysyvämpää ohjausta sekä asiantuntevia ja rakentavia kommentteja. Valtakunnallinen sosiaalityön tutkijakoulu on neljän vuoden ajan tarjonnut molempia sekä lisäksi ainutlaatuisen ympäristön tutkimuksen tekemiselle ja oppimiselle. Kiitän upean ryhmämme jäseniä niistä monista hienoista keskusteluista, joita olemme näiden vuosien aikana käyneet. Ryhmän jäsenyys on ruokkinut ajattelua ja vienyt tutkimusta eteenpäin. Kiitos Inkeri Eskonen, Merja Anis, Suvi Keskinen, Päivi Petrelius, Aino Kääriäinen ja Johanna Kiili.

Kiitän myös ryhmässä alusta saakka toimineita ohjaajia: Juha Hämäläistä ja Synnöve Karvista sekä eri vaiheissa ja lyhyemmän aikaa toimineita, mutta yhtä arvokkaita kommentteja antaneita Hannele Forsbergiä, Ilmari Rostilaa ja Mikko Mäntysaarta. Vii-

meksi mainitulle lisäksi erityiskiitos työni loppulukujen nopeista, terävistä ja kannustavista kommenteista.

Ohjaajanani on toiminut Tarja Pösö. Hän on ollut kuunteleva, kannustava mutta myös tärkeällä tavalla vaativa. Hänen monipuolinen ja pitkä kokemuksensa lastensuojelun toimintakentästä on ollut korvaamattoman arvokasta. Koen kuitenkin oppineeni Tarjalta tutkimuksen tekemisen lisäksi jotain vielä paljon tärkeämpää. Tarjan lempeä, lämmin ja hienovaraisen kysyvä tapa on opettanut ihmisenä olemisesta asioita, joiden opettelu kohdallani jatkuu, vaikka tämä tutkimusrupeama päättyy. Sydämelliset kiitokset Tarjalle kaikesta.

Omalla laitoksella työtäni ovat eri vaiheissa kommentoineet Juha Perttula, Anneli Pohjola, Kyösti Urponen, Simo Koskinen, Merja Laitinen ja Teija Horsma. Heille kaikille lämpimät kiitokset. Merjalle kiitos myös monista yhteisistä keskusteluista, rohkaisusta ja myötäelämisestä. Teijalle niiden lisäksi kiitos kuvioiden toteuttamisessa saamastani avusta. Ulla-Maija Rantalaihoa kiitän vuosien mittaisesta yhteistyöstä. Olen tänä aikana saanut oppia häneltä paljon. Ritva Lahtista kiitän työni kielenhuollosta ja painokuntoon saattamisesta.

Esitarkastajani Mirja Satka ja Maritta Törrönen ovat paneutuneet tehtäväänsä huolellisesti ja tarjonneet käyttööni useita arvokkaita työtä parantavia huomioita. Suurkiitokset niistä. Vastaväittäjääni Hannele Forsbergiä kiitän siitä, että hän suostui ottamaan tehtävän vastaan. Minulle on suuri kunnia saada keskustella työstäni juuri hänen kanssaan.

Lapin yliopiston sosiaalityön laitoksen väelle kiitos myös eri tavoin osoitetusta myötäelämisestä näiden vuosien aikana.

Kotijoukkojen läsnäolo ja lämpö ovat antaneet ratkaisevan tuen ja elämänvoiman silloin, kun omat näköalat ovat joskus olleet uupumuksen sumentamia. Kiitos Hannu-Pekka, Ville, Miina, Eeva-Stiina, Eetu, Sanni, Seliina, Elvi ja Saku!

Maaliviivan nyt häämöttäessä on tunne, että nämä polut kannatti kuitenkin kulkea.

Kärkölässä 31.8.2003 Johanna Hurtig

1 LAPSET LASTENSUOJELUTYÖN HAASTEENA

YK:n lasten oikeuksien sopimuksessa Suomi on sitoutunut lasten oikeuksien turvaamiseen. Lasten oikeus voimavaroihin, osallisuuteen ja suojeluun ei kuitenkaan monien suomalaisten lasten elämässä toteudu. Jälkimodernin tietoyhteiskunnan tuottama materiaalinen hyvinvointi ei jakaudu oikeudenmukaisella tavalla sukupolvien kesken. Monien lasten elämää varjostaa taloudellinen turvattomuus. Yhteiskunnan rakenteet ja käytännöt eivät mahdollista lasten aitoa osallisuutta. (Satka & Moilanen 2003.) Lasten oikeus suojeluun on oikeuksista selvimmin tunnustettu ja rakennettu yhteiskunnan eri instituutioiden toimintojen sisään. Ajatus lasten hyvinvoinnin valvomisen ja turvaamisen vastuusta on kirjattu myös lainsäädäntöön. Tämän tutkimuksen keskiöön asettuu viimesijaisen lasta auttavan instituution, lastensuojelun, toiminta.

Huoli lapsen hyvinvoinnista synnyttää tarpeen tarkastella lapselle tärkeiden ihmisten tilanteita (Parton 1993; 1997; Hardiker 1996; Pösö 1997; Forsberg 1998; Pringle 1998, 155—159). Lastensuojeluammattilaisten rooli perheen yksityisyyteen kuuluvien vastuiden valvojina, hyvän ja turvallisen kasvun arvioijina sekä lasten oikeuksien toteutumisen turvaajana on haastava. Tehtävä vaatii tasapainoilua julkisten ja yksityisten vastuiden ja oikeuksien välissä sekä synnyttää työhön monia eettisiä jännitteitä. Ristiriidoissa piilee samalla myös lastensuojelutyön ja -instituution yhteiskunnallinen ja inhimillinen kiinnostavuus. Perheeseen ja läheissuhteisiin liittyvät kysymykset koskettavat kaikkia. Jokaisella on niistä omakohtaisia kokemuksia.

Lastensuojeluun liittyvä uutisointi synnyttää mediaan ajoittain sekä julkista keskustelua että värikkäitä otsikoita. Keskeisiä teemoja ovat olleet perheeseen puuttumisen ja erityisesti sen hajottamisen, eli huostaanottojen oikeutus sekä lastensuojelun menettelytavat. Julkisuudessa esitetyt näkemykset piirtävät eteemme vahvoja ja usein vastakkaisia kuvia. Yhden näkemyksen mukaan lastensuojelun sosiaalityöntekijät vievät lapset, rikkovat perheen ja loukkaavat ihmisoikeuksia riistäessään esimerkiksi sairaalta äidiltä oikeuden vanhemmuuteen (esim. Roos 2000a; 2000b). Toisen näkemyksen mukaan työntekijät ymmärtävät liian

pitkään huonoa elämää viettäviä vanhempia, eivätkä auta lasta riittävän tehokkaasti (Gottberg 2003).

Julkisen keskustelun perusteella lastensuojelua on vaikea hahmottaa sellaisena, miksi se on asetettu. Keskeisenä kysymyksenä näyttäytyy ammattilaisten oikeus puuttua ja vanhempien oikeus lapsiinsa ja yksityisyyteensä. Huostaanotoissa asetelma tiivistyy ja kärjistyy. Äärimmäiset toimenpiteet ovat kuitenkin vain osa lastensuojelutyön kokonaisuudesta. Esimerkiksi vuonna 2001 koko maassa noin 13 500 lasta oli sijoitettu kodin ulkopuolelle. Samaan aikaan avohuollossa oli lähes 50 000 lasta. (Lastensuojelu 2001 — tiedonantajapalaute 2002). Oleellista on lukujen väliin jäävä ero. Lastensuojelun avohuollon työlle asettuva auttamisodotus koskettaa kymmeniä tuhansia lapsia. Perheen ja yhteiskunnan oikeuksien ja velvoitteiden vastakkainasettelun sijaan näen tärkeämpänä kysymyksenä sen, miten lastensuojelun ammattikäytännöt onnistuvat tehtävänsä toteuttamisessa? Toteutuuko lasten oikeus suojeluun?

Lastensuojelun avohuollon työtä organisoidessaan kunnat ostavat osan sosiaalipalveluista lastensuojelujärjestöiltä. Perhetyö on yksi lastensuojelun avohuollon palvelumuodoista. Se on työtä perhekokonaisuuden ja sen eri jäsenten kanssa, jotta tilannetta voitaisiin selvittää, perhettä tukea sekä ratkaista lasten hyvinvoinnissa todettuja puutteita (Heino ym. 2000). Olen kiinnostunut siitä, miten ja millaisena lasten asema lastensuojelullisen perhetyön käytännöissä ja tilanteissa rakentuu.

Lastensuojelututkimukset ovat toinen toisensa jälkeen tuoneet esiin lasten aseman problemaattisuuden lastensuojelun ammattikäytännöissä. Lapset jäävät usein sivuosaan työprosessien keskittyessä ammattilaisten ja vanhempien välisen yhteistyösuhteen rakentamiseen. Äärimmillään lapset huomioidaan yksilöinä vasta sijoitusprosessien yhteydessä (Kähkönen 1994; Virtanen 1995; Törrönen & Mäenpää 1995; Pösö 1997; Forsberg 1998; Oranen 2001b). Lastensuojelun asiakkaina olevien lasten oikeudet ovat moninkertaisesti uhattuina, jos heitä auttamaan asetettu instituutio ei onnistu vastamaan lasten osallisuuden ja suojelun tarpeisiin.

Lasten aseman problemaattisuuden tiedostaminen on synnyttänyt lastensuojelun käytäntöihin ja keskusteluihin tarpeen korostaa lasten huomioimisen merkitystä. Lapsilähtöisyydestä ja -keskeisyydestä on tullut lastensuojelun kehittämishankkeiden

ehkä ahkerimmin käytettyjä käsitteitä (vrt. Alldred 1998; Forsberg 2000, 33; Bäck-Wiklund & Lundstöm 2001, 29; Kohtaavaa lastensuojelua hankekuvaus 2003). Vaikka kehittämisen sisällöt ovat selkeitä ja niihin sitoutuminen yksimielistä, ideoiden ja tavoitteiden konkretisoiminen voi olla vaikeaa, jos käytännöiltä puuttuu tieto siitä, mihin asioihin lasten aseman problemaattisuus kietoutuu. Siksi on tärkeää tutkia ammattilaiskäytäntöjen arkea sekä käsitteellistää ja jäsentää lasten ja heitä auttavien ammattilaisten kohtaamistilanteita.

Vaikka lasten aseman pulmallisuus on eri tutkimusten yhteydessä todettu, sen rakentumista avohuollon työprosesseissa ei erillisenä kysymyksenä ole tutkittu. Kiinnostustani motivoi halu tuottaa tietoa ja luoda käsitteistöä, jotta lasten asemaan liittyviä ongelmakohtia lastensuojelun työprosesseissa voidaan konkretisoida ja ratkaista. Työni kiinnittyy sosiaalityön käytäntöjen sekä lastensuojelun tutkimusperinteisiin. Metodisesti tutkimukseni sijoittuu etnometodologian ja etnografian rajapinnoille (vrt. Pösö 1993; Törrönen 1999; Forsberg 1999). Olen etnometodologialle tyypilliseen tapaan kiinnostunut arkisista tilanteista sekä arjen rakentumisen tavoista. Tarkastelen tutkimiani ammatillisia kohtaamistilanteita lasten suojelemistehtävän välineinä. Etnografinen lähestymistapa puolestaan merkitsee sitä, että pyrin ymmärtämään, selittämään sekä tulkitsemaan tilanteiden ja tapahtumien taustoja, ehtoja ja seuraamuksia.

2 LASTENSUOJELU YHTEISKUNNALLISENA, AMMATILLISENA JA TUTKIMUKSELLISENA KYSYMYKSENÄ

2.1 Lähtökohtien ja painotusten vaihtelua

Perheen ja valtion välisten suhteiden sekä lasten tarpeiden hahmottamistavat vaihtelevat. Ne yhdistyvät aikaan, paikkaan, arvoihin ja asenteisiin sekä käsityksiin hyvinvoinnista (Andersson & Hollander 1996, 91). Hahmottamistavat muovaavat myös lastensuojelun ideologioita ja asiakastyön arkea. Kansainvälinen lastensuojelukirjallisuus tekee näkyväksi ideologioiden ja käytäntöjen eroja, mutta myös yhteisiä piirteitä ja kehityskulkuja. Koska kiinnostukseni kohdistuu lastensuojelun ammattikäytäntöjen arkeen, tarkastelen aluksi niiden muotoutumiseen vaikuttavia tekijöitä.

En voi kuitenkaan tehdä eri maiden lastensuojelukäytännöistä kattavaa ja yksityiskohtaista vertailua, vaan rajoitun kuvaamaan ammattikeskusteluista tunnistamiani lastensuojeluideologioiden eroja ja yhteisiä piirteitä sekä joitakin käytäntöjä jäsentäviä teemoja. Tarkasteluni ei tee oikeutta sille hienojakoiselle variaatioiden kirjolle, jota jopa saman valtion sisällä voidaan tunnistaa (vrt. Pösö 1996; Spratt 2001). Sen avulla on kuitenkin mahdollista hahmotella valintojen eräänlaista syvärakennetta. Kontekstoin lastensuojelun ammatillisuuden yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia tarkastellen millaisena valtion ja perheen keskinäiset suhteet nähdään. Millaisiin kysymyksiin käytäntöjen ja ideologioiden väliset erot kiinnittyvät? Millaiseksi perheen ja lapsen auttamistavat niiden seurauksena muodostuvat?

Ideologioiden ja käytäntöjen suhde ei ole yksiselitteinen. Periaatteena esitettyä ajatusta ei ehkä voi tunnistaa käytännöistä. Prosessi, jossa valtioiden yhteiskunnalliset ideologiat ja ammattikäytännöt ovat vuorovaikutuksessa keskenään, on monivaiheinen ja kompleksinen. Lastensuojelun arkeen vaikuttavat yhteiskunnan poliittiset, taloudelliset ja kulttuuriset ehdot. Yhdessä teoreettisen tiedon ja käytännön kokemusten kanssa ne muovaavat lainsäädäntöä, joka puolestaan ohjaa käytäntöjä (esim. Lundström 1996; Wächter 1998). Lainsäädännön, toimenpidesuositusten, työtä ohjaavien teorioiden, hallinnollisten ratkaisujen ja ammatti-

koulutuksen keskinäiset suhteet konkretisoituvat työntekijän yksilöllisessä työskentelytavassa sekä ainutkertaisessa vuorovaikutussuhteessa asiakkaiden kanssa. Viime kädessä työntekijä persoonana ratkaisee, millaisen muodon erilaiset ideologiset tekijät tilanteissa saavat.

Perheen ja valtion välisten velvoitteiden ja oikeuksien hahmottamistavat vaihtelevat. Yksi eroja synnyttävä ja keskeinen ideologinen kysymys on se, korostetaanko vanhemmuuden tehtävä- vai suhdeluonnetta. Tehtävää korostettaessa painottuvat vanhempien ominaisuudet ja kyvyt toteuttaa vanhemmuuteen kuuluvia velvoitteita. Suhdetta korostettaessa puolestaan lapsen ja vanhemman side nähdään lapsen kasvulle ja kehitykselle ensisijaisen tärkeänä (esim. Gould 1988, 70; Andersson & Hollander 1996). Suhdetta painotettaessa korostuu valtion velvollisuus turvata perheiden hyvinvoinnin edellytykset yhteiskuntapoliittisten ratkaisujen ja palveluiden avulla. Tehtävää korostettaessa valtio aktivoituu vasta, mikäli vanhemmat eivät selviä tehtävästään. Ammattilaiset toimivat tällöin enemmän tutkivina ja oikeudellisina kuin korjaavina tai auttavina.

Tätä jaottelua tarkentaa Lorraine Fox Hardingin (1997) lastensuojeluideologioiden jäsennys. Hän nimeää neljä erilaista perspektiiviä, joiden avulla perheeseen puuttumisen oikeutusta ja tapoja voidaan hahmottaa. *Minimalistinen* perspektiivi korostaa lasten ja vanhempien välistä suhdetta ja perheen yksityisyyttä. Vanhemmat ja lapset kuuluvat yhteen eikä heidän erottaminen toisistaan ole missään tilanteessa oikeutettua. *Valtiopaternalistinen* malli korostaa puolestaan valtion puuttumisen velvoitetta. Vanhemmuus ei merkitse lapsen omistamista, vaan velvollisuutta huolehtia lapsesta riittävän laadukkaasti. *Vanhempien oikeuksien* perspektiivi painottaa lapsen ja vanhemman välistä psykologista suhdetta sekä yhteiskunnan velvollisuutta tarjota materiaalisia resursseja, jotta myös huono-osaisimmat voisivat säilyttää läheissuhteensa. Tätä ajattelumallia edustavat suhtautuvat kriittisesti adoptioon ja sijaishuoltoon. Neljäs, *lapsen oikeuksien* perspektiivi korostaa lapsen erillisyyttä, itsemääräämistä sekä kykyä päättää omista asioistaan.

Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa lastensuojelutyön voidaan katsoa rakentuneen pääosin minimalistisen ja valtiopaternalistisen mallin varaan. Ajattelutapaa on kutsuttu myös

diagnostisen ja rajoitetun intervention periaatteeksi (Weightman & Weightman 1995; Pösö 1996; Pringle 1998). Lastensuojelulla ei ole oikeutta puuttua epämääräiseen olosuhteiden epäedullisuuteen (esim. Freeman 1984; Hardiker 1996). Vakavan vaaran tai lapselle tapahtuneen vahingollisen asian todistaminen on työn legitimoinnin edellytys. Lasten oikeuksien rikkomiselle on kehitetty kategorioita, joihin perheen ei-toivotut tapahtumat sijoitetaan. Niitä voivat olla seksuaalinen hyväksikäyttö, fyysinen tai henkinen pahoinpitely sekä fyysinen tai emotionaalinen laiminlyönti. Toimintamallille on ominaista tiivis sidos oikeuslaitokseen. Tutkiminen, nimeäminen, lasten riskien tunnistaminen ja vanhemmuuden arvioiminen ovat toiminnan keskiössä (esim. Pösö 1996; Fraser 1997; Parton 1997; Masson & Oakley 1999). Fox Hardingin (1997) jäsentämät perspektiivit havainnollistavat lastensuojelun ideologisten periaatteiden ja käytäntöjen välistä yhteyttä. Yhteen ajattelumalliin sitoutumista tyypillisempää on kuitenkin tasapainoilu vanhempien ja perheen oikeuksien, valtion roolin ja lasten oikeuksien välillä.

Myös hyvinvointivaltioon ja hyvinvoinnin toteuttamiseen liittyvät ideologiset näkemykset vaikuttavat siihen, millaisena lastensuojelutehtävä nähdään ja miten sitä organisoidaan. Kansalaisten hyvinvoinnin turvaaminen voidaan nähdä valtion tehtävänä, kuten pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa, järjestöjen ja sosiaalivakuutusjärjestelmien tehtävänä, kuten Saksassa, tai yksityisten säätiöiden ja valtion subventoimien auttamisorganisaatioiden tehtävänä tai kansalaisten omana asiana, kuten Yhdysvalloissa (esim. Uusitalo 1994, 72—78). Pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli ei kuitenkaan ole staattinen, vaan siinä voidaan tunnistaa erisuuntaista kehitystä (Hautamäki 1994, 138—141). Esimerkiksi siitä, onko Suomi hyvinvointivaltio, voidaan olla monta mieltä. 1990-luvun laman seurauksena sosiaalimenojen netto-osuus on laskenut, leipäjonot jääneet, eikä laskukauden hellitettyä sosiaaliturvan tasoa ole korjattu. (Anttonen & Sipilä 2000, 261—263.) Näiden perusteella voi sanoa, että Suomi purkaa hyvinvointivaltiota ja irtisanoo kansalaisten hyvinvointiin liittyviä vastuitaan. Lastensuojelutyössä tämä näkyy ennaltaehkäisevien palveluiden karsimisena ja kunnallisen lastensuojelutyön resurssien haurastumisena (esim. Heino 1999).

Myös lastensuojelun toteuttamistapoihin liittyvät erot valtioiden sisällä voivat olla suuria (Spratt 2001). Esimerkiksi Skotlannin, Irlannin ja Walesin (Hill & Aldgate 1996; Kelly & Pinkerton 1996; Tisdall 1996) lastensuojelukäytäntöjen kuvausten tarkastelu osoittaa, että puhe brittiläisistä käytännöistä on yleistys. Esimerkiksi uskontojen synnyttämät traditiot ja arvot vaikuttavat siihen, miten perheiden ja valtion väliset suhteet paikallisissa käytännöissä nähdään. Katolisten maiden välillä yhdenmukaisuutta voi olla enemmän kuin saman valtion eri alueiden välillä. Skotlannin lapsikeskeisyys (esim. Tisdall 1996) ja Irlannin vanhempien osallisuuden ja merkityksen korostus (Kelly & Pinkerton 1996) havainnollistavat järjestelmien välisiä sävyeroja. Yhdistävänä tekijänä on kuitenkin samanlainen pyrkimys turvata perheen yksityisyys rajoittamalla interventiot tilanteisiin, joissa lasten hyvinvointi on kiistatta vaarassa.

Universaali pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli tuottaa useita yhteisiä piirteitä lastensuojelun ideologioihin ja käytäntöihin. Sosiaalipalvelujärjestelmä on monipuolinen, ja julkisella sektorilla on merkittävä rooli palveluiden tuottajana ja rahoittajana. Sosiaalipalvelut ovat kaikkia kansalaisia varten. (Anttonen & Sipilä 2000, 104—107.) Silti pohjoismaisia lastensuojelukeskusteluja tarkastelemalla voi havaita, että korostukset vaihtelevat (ks. myös Pringle 1998, 162).

Ruotsissa biologisten perhesiteiden korostus on ollut vahva (esim. Andersson 1988; 1991; Andersson & Hollander 1996; Hessle 1997; 1998; Lundström 1996; Cederborg & Karlsson 2001). Näkemyksen mukaan lasten on mahdollista kestää jopa sotaa ja äärimmäisen vaikeita olosuhteita, mutta läheissuhteiden katkeaminen vahingoittaa lasta aina (vrt. Hessle 1997). Yhteiskunnan on siksi autettava turvaamaan perhesiteiden jatkuvuus. Ajattelumalli näkyy Ruotsissa myös tutkimuksen suuntaamisessa. Sijoitettujen lasten elämänkulun seuraaminen ja sijoitusten merkitysten arvioiminen ovat teemoina pitkään olleet ruotsalaisen lastensuojelututkimuksen keskiössä (Vinnerljung 1996a; 1996b).

Ruotsalaisten lastensuojelukäytäntöjen yksi muista erottuva piirre on myös rakenteellinen herkkyys. Perheiden tilanteita hahmotettaessa tunnistetaan ympäristön kuormittavat tekijät ja mahdolliset konfliktit (Vilsebarn i välfärsland 1980; Lorenzon 1994). Paljon julkisuutta saaneessa Barnby Skån toiminnassa

tiivistyvät monet rakenteellisen tietoisuuden piirteet. Lasta ei eroteta läheisistään, vaan perhettä autetaan kokonaisuutena. Sille tarjotaan ympäristö, jossa se ei poikkea ympäristöstään, eikä joudu leimatuksi, vaan ymmärtävä henkilökunta on perheen tukena muutoksessa. (Lorenzon 1994.)

Kuvattu toimintalinja voidaan nähdä myös korjausliikkeenä. Ruotsalaisen lastensuojelun toimintatapoihin on eräiden yksittäistapausten yhteydessä kohdistettu voimakasta julkista kritiikkiä. Lastensuojelun asiakkaina olleet vanhemmat ovat arvostelleet ”kansankodin” holhoavaa tapaa puuttua perheiden elämään. He ovat myös vaatineet käytettyjen toimintamallien uudelleen arviointia. (Esim. Wolf 1986; Nowacka 1991; Aminoff 1996.) Asiakkaiden esittämä kritiikki ei mahdollista tasavertaista julkista keskustelua eikä yksinään synnytä muutoksia, mutta palautteen seurauksena ajatus perheen kokonaisvaltaisesta auttamisesta ja koossapitämisen pyrkimys ovat nousseet entistä painokkaammin esiin (Lundström 1996; Hessle 1997).

Ruotsalaisissa lastensuojelukäytännöissä tilanteen tutkiminen erotetaan omaksi työvaiheeksi. Perheen tilanne selvitetään ja sen vahingollisuus arvioidaan lapsen kannalta. Selvitys, ”utredning”, antaa oikeuden seurata tiiviisti perheen arkea. Selvitys on valmistuessaan virallinen päätös, jossa joko jatketaan asiakkuutta, selkiytetään työn sisältöjä, tavoitteita ja ehtoja tai lopetetaan työskentely. Samalla lastensuojelun oikeus puuttua perheen elämään päättyy. (Esim. Lundström 1996; Wächter 1998.) Kontrollin ja tuen konfliktinomaista kytköstä on pyritty ratkaisemaan erottamalla ne asiakastyössä erillisiksi vaiheiksi. Suomessa eroa ei tehdä, vaan selvittely- ja auttamistyö nivotaan toisiinsa.

Ruotsalaisen lastensuojelukentän käsitteessä ”barn som far illa”, (esim. Bäck-Wiklund & Lundström 2001, 20) näkyy tietoisuus lasten ongelmien yhteiskunnallisesta taustasta. Samojen ongelmien nähdään olevan yhteisiä monille lapsille. Samalla korostetaan yhteiskunnan velvoitetta tunnistaa ja vaikuttaa lapsikansalaisten elämää kuormittaviin rakenteellisiin tekijöihin. Suomalaisessa keskustelussa tämänkaltainen lasten ongelmien politisoiminen ei ole ollut yhtä selkeää. Lasten ongelmat on sidottu tiukemmin perheongelmiin ja vanhempien psykososiaaliseen problematiikkaan. ”Barn som far illa” -käsitteen rakenteellinen ulottuvuus puuttuu suomalaisesta lasten kasvuolo- käsitteestä,

joka kiinnittyy vahvemmin yksilö- ja yhteisötasoon. Viime vuosina Suomessa on kuitenkin virinnyt vilkas keskustelu lapsiväestön hyvinvointiin liittyvistä pulmista rakenteellisesta näkökulmasta (Bardy ym. 2002; Järventie & Sauli 2001; Törrönen ym. 2001; Forssén ym. 2002).

Suomalaisen lastensuojelutyön painopiste on toisiinsa nivoutuvissa tiedonkeruun, arvioinnin ja palvelusuunnitelmien muodostamassa prosessissa (ks. esim. Forsberg 1998; Hurtig 2003). Asiakastyön ja vuorovaikutuksen lähtökohtana on perhekokonaisuuden systeemisen merkityksen tiedostaminen. Arjen käytäntöjen keskeisenä tavoitteena on rakentaa luottamuksellinen suhde vanhempiin, jotta tuen tarjoaminen ja vastaanottaminen toteutuisivat (vrt. Hämäläinen 1992). Lastensuojelutyö on usein perhetyötä, työtä perheen kanssa. Sitoutuminen perhekeskeiseen ajatteluun on vahvaa (esim. Alpola & Hurskainen 1992; Hämäläinen 1992; Tuurala 1993; Arnkil & Eriksson 1996). Se näkyy paitsi työn lähtökohdissa myös metodien kehittelyssä sekä uusien perhe-alkuisten työmuotojen kehittämisinnostuksessa (Heino ym. 2000). Taustalla vaikuttavat näkemykset lapsuuden ja perheinstituution tiiviistä sidoksesta (Alanen & Bardy 1990). Kehityspsykologiset teoriat (esim. Alho 1995) ovat vaikuttaneet siihen, miten ammattilaiset lähestyvät perhettä. Teoreettinen tieto korostaa lasten tarvetta kiinnittyä lähellään oleviin ihmisiin sekä tapaa rakentaa suhdetta itseen ja toisiin läheissuhteista muodostuvien kokemusten avulla (Hautamäki 2001; 2002). Toisaalta teoriat muistuttavat, että lapsi voi myös vaurioitua, jos läheissuhteet eivät tarjoa riittävää emotionaalista turvaa ja arjen jatkuvuutta (Kalland 2002).

On kuitenkin osittain harhaanjohtavaa luonnehtia suomalaisia lastensuojelukäytäntöjä muutamien yhteisten nimittäjien avulla, sillä suomalainen erityispiirre on erilaisten toteuttamis- ja organisointitapojen suuri kirjo (ks. myös Pösö 1996, 173). Tyypillistä ruotsalaisen ideologian tavoin on näkemys perheen oikeudesta apuun ja tukeen. Erityisen tärkeänä nähdään *auttamisen tapa*. Vanhemmat ovat keskeinen osa lapsen elinympäristöä ja olosuhteita (vrt. Strandell 1995), ja vanhempien auttaminen nähdään parhaana tapana auttaa lasta. Palveluhenkisyys, normaalisuus, hienovaraisuus ja kuntoutuksellisuus ovat lastensuojelutyön keskeisiä periaatteita ja toiminnallisia arvoja (esim. Pulma

1987, 241—242). Yhteiskunnalla on oikeus puuttua, mutta puuttuminen pyritään tekemään mahdollisimman lempeästi perheen yksityisyyttä ja itsemääräämisoikeutta kunnioittaen (Berg 1991; Virtanen 1995).

Muiden Pohjoismaiden lastensuojelutyön erityispiirteitä on vaikea luonnehtia muutaman lähteen perusteella. Joitakin yhteisiä piirteitä niissä käydyistä keskusteluista voi kuitenkin erottaa. Tanskassa ja Islannissa voi havaita suomalaisen lastensuojelututkimuksen kanssa samansuuntaisen tavan ammattikäytäntöjen kriittiseen ja reflektiiviseen tarkasteluun (esim. Kristinsdóttir 1992; Egelund 1997). Norjassa puolestaan on viime vuosina käyty vilkasta keskustelua lasten oikeuksista ja lastensuojelun juridisesta velvollisuudesta niiden valvojana (esim. Holgersen 2000: Backe-Hansen 2001; Eide 2001; Christiansen 2003).

Eri maiden väliset ideologiset ja toiminnalliset erot näyttävät pienenevän tuoreimmissa lastensuojeluteksteissä (esim. Scolte ym. 1999; Holland 2000; Thomas & O'Kane 2000; Spratt 2001), vaikka huomioidaankin ideoiden, retoriikan ja käytäntöjen väliin jäävä kuilu. Tuki-ideologia ja perhekeskeisyyden korostus näyttävät yhdistävän useimpien maiden lastensuojelukeskusteluja. (Pringle 1998, 157—160.) Selkeä ero suomalaisiin lastensuojelukäytäntöihin nähden on englantilaisen lastensuojelun oikeuslaitossidonnaisuus sekä tapa korostaa lasten olosuhteiden kontrollointivelvoitetta. Arviointitehtävä on synnyttänyt tarkkoja ohjeistoja ja kriteereitä käytäntöjen tueksi. Niiden avulla työntekijöiden on mahdollista formalisoida asiakastyötä. Suomessa tällainen käsikirjamainen työskentely on koettu vieraana. Systematisoinnin ja yhdenmukaisuuden sijaan on haluttu vaalia käytäntöjen moninaisuutta. (Pösö 1996, 170—173.)

Trevor Spratt (2001) jakaa lastensuojelutyön orientaatiot kahteen päätyyppiin: lasten *suojelu-* sekä *perhetyön* orientaatioon. Lasten *suojelu*orientaatiossa lainsäädäntö hallitsee työskentelyä. Lapsia suojellaan konkreettisilta tapahtumilta: pahoinpitelyltä, laiminlyönneiltä ja seksuaaliselta hyväksikäytöltä, eli usein vanhemmiltaan. *Perhetyön* orientaatiossa olennaista on pyrkimys ymmärtää tapahtumia ja olosuhteita, jotka voivat vahingoittaa lasta. Terapeuttiset lähestymistavat sekä palveluiden tarjoaminen ja kumppanuuden idea ovat keskeisiä. Lasten suojeleminen on molempien orientaatioiden tavoite, mutta motiivi, keinot, ajoitus

ja osapuolten paikat painottuvat eri tavoin. Näiden rinnalle näyttäsi monissa maissa nousseen tarve *lapsilähtöiselle* lastensuojeluorientaatiolle, jossa olennaista on tavoittaa lasten yksilölliset tarpeet sekä järjestää ammatillinen toimintaa ensisijaisesti niitä tukemaan.

2.2 Selitysyrityksiä lapsen sivullisuuteen

Lastensuojelun yhteiskunnallinen tehtävä on lasten auttaminen. Lapsen katsotaan tarvitsevan suojelua, mikäli hänen kasvuympäristössään tai olosuhteissaan havaitaan sellaisia puutteita tai tekijöitä, joiden arvioidaan uhkaavan tasapainoista kasvua ja kehitystä. Lasten voidaan siis olettaa asettuvan lastensuojelutyön keskiöön. Pohdinnat lasten oikeuksien toteutumisesta, hyödystä sekä näkökulman ja mielipiteiden tavoittamisesta lastensuojelun työprosessien yhteydessä ovat kuitenkin toistuvimpia kansainvälisen lastensuojelua koskevan kirjallisuuden teemoja (mm. Kristinsdottir 1991; Kähkönen 1994; Joseph 1995; Lundström 1996; Parton ym. 1997, 225—230; Forsberg 1998). Sekä rajoitetun intervention että palvelukeskeisten käytäntöjen yhteydessä on havaittu, että tasapainoilu velvoitteen ja menettelytapojen välillä sitoo ammattilaisten voimavarat niin, että lapsen yksilöllisen tilanteen ja persoonan kohtaaminen ovat vaarassa jäädä toteutumatta (esim. Hardiker 1996, 112).

Lastensuojeluun sisältyvät jännitteet vapaaehtoisuuden ja pakon sekä vanhempien auttamisen ja lasten tarpeiden välillä ovat synnyttäneet ammattikenttään retorisesti vahvan ja ilmaisullisesti rikkaan sanaston. Tukemista, osallisuutta ja kumppanuutta korostavat ilmaisut pyrkivät häivyttämään lastensuojelutyöhön liittyviä kontrollin ja vallan elementtejä sekä korostamaan työskentelyn yhteistyö- ja palveluhenkisyyttä. Toisaalta uudet painotukset eivät poista työhön liittyviä jännitteitä (Lundström 1996, 17—18). Ei ole myöskään voitu varmistaa, että pehmeämmät lähestymistavat takaisivat lapsille tehokkaammin apua (Sinclair 1995; Frost 1997, 209).

Lastensuojelulaki on kehyslaki, joka jättää tilaa ammattilaisten tulkinnoille ja tilannekohtaisille arvioinneille. Työtä ohjaavana normistona se määrittelee yksiselitteisemmin *yhteis-*

kunnan velvollisuuden auttaa perheitä kuin perhe-elämän tai lasten elämänlaadun toteutumisen rajat (Lundström 1996). Perheen koossa ollessa lapsen etu, tarpeet ja oikeudet kätkeytyvät usein perhekokonaisuuden sisään ja vanhempien tarpeiden taakse. Lasten asemaa leimaa vahva toiseus suhteessa perheen aikuisiin jäseniin. Heidät havaitaan ja kohdataan persoonina usein vasta sen jälkeen, kun vanhemmuus ammattilaisten arvioimana kriisiytyy ja lapsi sijoitetaan kodin ulkopuolelle. (Kähkönen 1994; Virtanen 1995; Forsberg 1998.)

Lapsikohtainen tarkastelu häviää tilanteissa aikuis- ja perhenäkökulmille (vrt. esim Oranen 2001b, 55). Tilanteissa aktivoituvat yleiset ideat perheestä voivat estää näkemästä asiakkaana olevan perheen arjen ja suhteiden erityisyyttä (vrt. Virtanen 1995). Ammattilaisten ajatukset perheestä eivät aina tavoita niitä tapoja, joilla asiakkaana olevat perheet ovat ratkaisseet omat läheissuhteensa. Työtä ohjaavat perhekeskeiset ideat ovat syntyneet keskivertoydinperheitä ajatellen. Perhemyytti voi estää myös näkemästä lapsen todellisuutta ja perhe-elämän pimeää puolta, huolenpidon puuttumista ja suhteiden patologisuutta (vrt. Gubrium & Holstein 1990, 50—52). Perheen merkityksen korostamisesta ei ehkä osata irrottautua silloinkaan, kun se olisi perusteltua (vrt. Pösö 1995). Lapsen tarpeet turvallisuuteen ja huolenpitoon käynnistävät lastensuojelutyön, mutta tutkimukset ja käytäntökuvaukset synnyttävät mielikuvan, että varsinaiseksi suojelun kohteeksi muodostuu usein vanhemmuus ja erityisesti *idea* perheestä.

Lastensuojelututkimukset ovat nostaneet esiin myös perheeseen liittyvän *puheen* epätarkkuuden (Kristinsdottir 1991; Kivinen 1994; Kähkönen 1994; Forsberg 1995). Yleinen puhe perheestä tai vanhemmista on monella tavalla sokeaa ja yleistävää. Ei ole olemassa yhteistä ja jaettavaa perhetodellisuutta, johon työtä kiinnittää. Perheiden kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset erot ovat suuria. Perhepuhe ja vanhemmuusretoriikka kadottavat myös vanhemmuuden *sukupuolisuuden*. ”Perhekeskeisesti toteutettava ja vanhemmuutta tukeva työ” on usein työtä, jossa lähinnä äidit ja naisammattilaiset kohtaavat (ks. esim. Kuronen 1993). Äitiyteen liitettävät kulttuuriset merkitykset ovat tiheitä ja vahvoja. Niiden läsnäolo ammatillisissa kohtaamisissa ohjaa katseet äitiyteen, joka nimetään usein sukupuolineutraalilla tavalla vanhemmuudeksi.

Miesten, isien ja ammattilaisten välisellä yhteistyösuhteella on selvästi lyhyemmät perinteet ja epäselvempi hahmo (vrt. Kuronen 1993; Eräsaari 1995b; Nätkin 1997). Joissakin ammatillisissa kohtaamisissa, esimerkiksi äitiys ja lastenneuvoloissa, isyys voi ohittua (Kuronen 1993) sekä näyttäytyä, kuten lapsen huolto- ja tapaamisneuvotteluissa usein tapahtuu, äitiyttä heikompana. Lastensuojelutyössä isyys sen sijaan voi määrittyä pelkän olemassaolon tai ohuen läsnäolon kautta varsin positiivisesti (ks. Forsberg 1995; Hurtig 1997, 119; Nätkin 1997).

Yleinen perhepuhe on sukupuolen lisäksi sokea myös *sukupolven* merkitykselle. Perhe ei ole tasaveroisten yksilöiden muodostama ykseys, vaan kokonaisuus, joka koostuu erilaiset toimintamahdollisuudet omaavista jäsenistä. Perheeseen kiinnittyvä tapa tarkastella lapsia kadottaa lapsiin liittyvän kulttuurisen ja yhteiskunnallisen erityisyyden. Suomalainen lapsuus mielletään kasvulle ja leikille rauhoitetuksi alueeksi. Samalla näkemys kiinnittää ja ehkä myös sulkee lapset ydinperheen sisään. (Alanen & Bardy 1990, 41; Archard 1995; Lee 2001). Perhekeskeisyyteen liittyvä *sukupolvisokeus* häivyttää näkyvistä myös lasten yksilöllisyyden. Lapset määrittyvät ensisijaisesti ikävaiheensa ja perhesuhteidensa kautta.

Suomalaisessa yhteiskunnassa sukupolvisuhteiden toteutumisen tapa asettaa lapset riippuvaiseksi vanhemmistaan (Alanen & Bardy 1990, 33; Satka & Moilanen 2003). Lasten arjen muotoutuminen rakentuu vanhempien ja ydinperheen ympärille ja esimerkiksi isovanhempien ja muiden sukulaissuhteiden merkitys on yhteiskunnallisten muutosten myötä heikentynyt. Mikäli vanhempien ongelmat heikentävät heidän mahdollisuuksiaan vastata vanhemmuuteen kuuluvista vastuista, lapset eivät nykyyhteiskunnassa aina voi korvata vanhempien puutteita muilla läheissuhteilla.

Perheen tai perheen idean, äitien ja vanhemmuuden lisäksi työn keskiöön voivat lapsen sijasta asettua myös tulkinnat tai tulkintakiistat vanhempien ongelmista, työn jakaminen ja yhdessä tekeminen ammattilaisten kesken sekä yhteistyöhön liittyvät kysymykset (Arnkil & Eriksson 1999). Joskus myös työn taloudelliset ehdot voivat olla oleellinen osa työskentelyn rakentumisessa. Kysymykset siitä, mihin lastensuojelutyössä on varaa, voivat olla lasten tilanteita ja tarpeita vahvempi argumentti sekä

ohjata tehtäviä ratkaisuja (vrt. Heino 1999; 2001, 85). Äärimmillään raha voi määrittää sitä, miten huolissaan ammattilaisilla on varaa olla.

Lastensuojelututkimuksissa suomalaisen lastensuojelutyön käytännöt hahmottuvat peruspiirteiltään asiakasnäkökulmaa tavoittelevina. Tutkimukset ovat tuottaneet tärkeää tietoa vanhempien lastensuojelutyöhön liittyvistä kokemuksista (esim. Rajavaara 1992; Forssen 1993; Mäntysaari ym. 1996; Hurtig 1997; 1999). Vanhempien ja työntekijän välisen vuorovaikutuksen luonne on nähty tärkeäksi, mutta sen rinnalla lapsen aseman huomioiminen on nostettu lastensuojelutyön kehittämisen keskeiseksi haasteeksi (Kajanoja & Turunen 1996).

2.3 Perhetyö lastensuojelun toiminta-areenana

Toimijoiden yhteiset ja erilaiset lähtökohdat

Kunnilla on vastuu sosiaalipalveluiden järjestämisestä (Selvitys sosiaali- ja terveyspalvelujen ohjauksesta ja valvonnasta 2003). Sosiaalipalvelu-käsitteellä voidaan viitata hyvinkin erilaisiin toimintakäytäntöihin. Pohjoismaissa sosiaalipalveluilla on kuitenkin melko vakiintunut merkityssisältö. Palveluiksi ymmärretään vapaaehtoisesti vastaanotetut työsuoritteet. (Anttonen & Sipilä 2000, 103.) Hallinnollisesti sosiaalipalvelut kuuluvat sosiaalihuoltoon.

Kuntatalouksien kiristynyt tilanne näkyy sosiaalitoimen suunnitelmissa ja toimintakertomuksissa. Menoja on karsittu, palveluita priorisoitu ja avopalveluita lisätty. Kunnat eivät nykyisellä henkilöstöllään, palvelurakenteillaan ja järjestelmillään kykene tuottamaan kaikkia lakisääteisiä palveluita, vaan ostavat osan palveluista yksityisiltä tai yhteisöllisiltä palveluntuottajilta. (Laine 1999.) Suurin osa erityispalveluista on julkisen sektorin tuottamaa. Järjestöt tuottavat noin neljäsosan sosiaalipalveluista. Lastensuojelupalveluiden osalta suhdeluku on sitäkin pienempi (Kauppinen 1999). Yksityisten palveluntuottajien merkitys on selvästi järjestöjä pienempi (mt.).

Lastensuojelun Keskusliitto on alan keskusjärjestö, jonka jäsenenä on 85 eri järjestöä. Järjestöt ovat profiloineet toimin-

taansa eri tavoin. Osa on keskittynyt lastensuojelun laitos-, osa avopalveluiden tuottamiseen, toiset tietyissä elämäntilanteissa, kuten lapsen vammaisuuden, perheen väkivaltakokemusten tai avioeron synnyttämien tilanteiden ja pulmien ratkaisuun. Osa järjestöistä tarjoaa vertaistukea ja välittää tietoa samassa tilanteessa oleville perheille, kuten lapsensa menettäneille, aisti- tai kehitysvammaisille tai syöpää sairastavien lasten perheille. Järjestöistä kahdeksan voidaan katsoa tuottavan lastensuojelullisia palveluita sekä toimivan kiinteässä yhteistyössä kuntien lastensuojelutyöntekijöiden kanssa. (Sosternet 2003.)

Sosiaalialan tehtävät synnyttävät erilaisia kvalifikaatiovaatimuksia (Horsma 2003.) Kunnallisen lastensuojelun sosiaalityöntekijän työn vaatimustaso näkyy työtehtävissä. Ne sisältävät asiakastyötä kotikäynteineen, avohuollon tukitoimien koordinointia, yhteistyötä eri ammattilaisten kanssa sekä hallinnollista työtä lausuntoineen ja päätöksineen. Yhä useammin lastensuojelutyö sisältää myös juridisen ulottuvuuden, kun sosiaalityöntekijää pyydetään kuultavaksi lasten asioihin liittyviin oikeudenkäynteihin. Kunnallisen lastensuojelun sosiaalityöntekijän kvalifikaatiovaatimukset ovatkin tehtävien vaativuuden, kokonaisvaltaisuuden ja vastuullisuuden vuoksi määritelty selkeästi. Pätevyysvaatimuksena on ylempi korkeakoulututkinto kelpoisuusehdoista annetun asetuksen (804/92) mukaan. Järjestöjen lastensuojeluammattilaisten pätevyysvaatimuksia sen sijaan ei ole määritelty ja järjestöjen palveluksessa olevien perhetyön ammattilaisten koulutustaustat vaihtelevat. Yleensä tehtäviin hakeutuu sosiaali-, kasvatus- ja hoitotyön koulutuksen keskiasteen tutkinnon suorittaneita, mutta käytännössä koulutusvariaatioita on huomattavasti enemmän. (Heino ym. 2000).

Lastensuojelun sosiaalipalvelut ovat kuntien vastuulla olevia lakisääteisiä sosiaalipalveluja. Järjestöt ovat lastensuojelun ammatillisia toimijoita palvelua tuottaessaan (vrt. Pösö & Salomaa 2002). Vaikka perhetyöntekijöiden tehtäväorientaatio eroaa sosiaalityöntekijöiden ammatillisuudesta (vrt. Horsma 2002), lastensuojelumotiivi antaa perusteen perhetyön käytäntöjen tarkastelulle lastensuojelutyönä. Lastensuojelutehtävä synnyttää järjestöjen ja kunnallisen lastensuojelun sosiaalityön väliin kiinteän yhteyden. Yhteistyö vaatii molemmilta paljon. Sosiaalityöntekijöiden on suunniteltava ja valvottava kunnan ostamaa

työtä ja järjestön työntekijöiden on vastattava odotuksiin, joita lastensuojelukytkös synnyttää (Pösö & Salomaa 2002; Selvitys sosiaali- ja terveyspalveluiden ohjauksesta ja valvonnasta 2003).

Perhetyön perustelut

Yhtäältä perhetyö on uusi ja tuore lastensuojelun avohuollon toimintamuoto. Toisaalta sillä on pitkät perinteet suomalaisissa lastensuojelun käytännöissä (Tarvainen 1954; Taskinen 1979; Nieminen 1983). Yksi esimerkki tästä on vuosikymmeniä perheiden työvälineenä toiminut tehostettu kotipalvelu (Anttonen & Sipilä 2000, 142). Lastensuojelujärjestöjen toteuttaman perhetyön lisäksi myös kunnilla on omia perhetyöntekijöitä. Niiden lisäksi perhetyötä organisoidaan myös kunnallisten perhetukikeskusten sekä lastensuojelulaitosten yhteydessä. Osa perhetyön toteutuksista on organisoitu hankkeiden ja projektien muodossa (esim. Hurtig 2003, 34).

Perhetyömuotojen viriämiselle voidaan löytää ammatillisia, sisällöllisiä ja käytännöllisiä perusteluja. Ammatillinen perustelu liittyy lastensuojelutyössä kohdattuihin pulmakohtiin. Virastoissa, toimistokäynneillä tai viranomaisneuvotteluissa tapahtuvan työn on koettu taipuvan huonosti perheiden tarpeisiin (vrt. Rajavaara 1992; Forssén 1993). Ammattilaiset eivät välttämättä saa riittävää tuntumaa perheiden arkeen. Työntekijän hyvästä tarkoituksesta huolimatta lastensuojelun kotikäynnit voivat vanhempien kokemuksissa saada negatiivisen leiman (Kähkönen 1994; Arnkil & Eriksson 1996; Hurtig 1997). Lähtökohtina ovat usein joko ulkopuolisten tekemät lastensuojeluilmoitukset tai korostunut huoli. Asetelma luo tilanteisiin ja kohtaamisiin vanhempien näkökulmasta uhkaavuutta. Lastensuojelutyö aktivoi tästä syystä vanhemmissa usein puolustusasetelman. Sen seurauksia vastaan kamppaileminen vie aikaa ongelmanratkaisutyöltä (vrt. Arnkil & Eriksson 1996).

Lastensuojelun avohuoltoon onkin pitkään kaivattu työmuotoja, jossa arkisuus, jatkuvuus sekä intensiivisyys voisivat toteutua. (Esim. Berg 1991; Rajavaara 1992; Tuurala 1993.) Perhetyön odotetaan rakentavan siltaa perheiden tarpeiden sekä palvelujärjestelmän perinteisten auttamistapojen välisen kuilun

yli. Neutraalimpien lähtökohtien tavoittamisen ohella toinen keskeinen perhetyön taustalla oleva vaikutin on ollut huostaanottojen ehkäiseminen sekä huostaanoton ja sijoituksen ehdottomuuden hälventäminen. Pyrkimys ei ole pelkästään ideologinen. Vaikka lapsen etuna nähdään läheissuhteiden kiinteys ja jatkuvuus, perhetyön ajatellaan olevan myös taloudellisesti kannattava vaihtoehto, mikäli sen avulla onnistutaan ehkäisemään sijoituksia.

Perhetyön toiminnot eivät sijoitu yksinomaan avohuoltoon, vaan ne ovat mukana lastensuojelukentän kokonaisuudessa (Heino 1999, 19—21; Berg 2000). Organisaatiomuutosten avulla lastensuojelukenttään on synnytetty uudentyyppisiä palvelumuotoja, jotka sijoittuvat laitos- ja avohuollon välimaastoon ja jotka myös kykenevät liikkumaan tuossa maastossa joustavasti asiakasperheiden tilanteiden ja tarpeiden mukaan. Laitos- ja avohuollon välisten rajojen häivyttäminen voidaan nähdä keinona korostaa sijoituksen väliaikaisuutta ja lapsen ja vanhemman suhteen jatkuvuutta tehdyistä ratkaisuista huolimatta (Aldgate ym. 1996).

Taustaorganisaatioiden lisäksi perhetyön toimintamuotoja voidaan hahmottaa sen mukaan, mihin tilanteeseen ja tarpeeseen ne on suunniteltu, mitkä ovat työn tavoitteet, millaisia ovat lähestymistavat tai missä työtä toteutetaan (Berg 2000). Kohderyhmä voi olla rajattu tai yleisempi. Työtä voidaan tehdä esimerkiksi masentuneiden tai väsyneiden äitien (Törrönen 1998), vammaisten lasten perheiden, (Kalland 1998) synnytyksen jälkeisestä masennuksesta kärsivien äitien kanssa (Niemi 1999) tai yleisemmin ”lastensuojelun avohuollon asiakasperheiden” (Tuurala 1992; 1993; Lyhty & Rissanen 1995; Karinsalo 1996; Viheriävaara ym. 1998) tai ”sijoitettujen nuorten perheiden kanssa” (Alpola & Hurskainen 1992).

Perhetyön prosessi

Yhteistyö sosiaalitoimiston lastensuojelutyöntekijän ja perhetyön välillä käynnistyy yleensä sosiaalityöntekijän aloitteesta. Sosiaalityöntekijä valitsee asiakasperheistään ne, joiden he katsovat hyötyvän tämäntyyppisestä työskentelystä. Perhetyöntekijät tahollaan arvioivat, miten heillä on aikataulussaan tilaa ja miten perhe sopii

työmuodolle ominaisin keinoin autettavaksi. Valikointi voi toisissa työmuodoissa olla myös oleellinen osa työprosessia. Organisaatio on ehkä keskittynyt juuri tietyntyyppiseen elämänvaiheen tai tarpeen kohtaamiseen. (Berg 2000.) Toisissa työmuodoissa perhetyö pyrkii vastaamaan hyvinkin erilaisten perheiden tilanteisiin. Prosessin oleellinen osa on tällöin räätälöidä työtä perheiden tarpeita vastaavaksi. Asiakasvalintaan tarvitaan tietoa perheen tilanteesta, jotta voidaan tehdä päätös työn aloittamisesta. Valittaessa yritetään ennakoida perheen sopivuus työhön sekä mahdollisuus hyötyä tarjotusta avusta. (Hurtig 2003, 62—63.) Laitosyksiköissä profilointi on usein selkeää ja asiakaskunnalla on enemmän yhteisiä nimittäjiä kuin kotikäyntityössä, jossa voidaan työskennellä sekä ennaltaehkäisevästi, kriisitilanteissa että jatkuvampaa tukea kaipaavien perheiden kanssa.

Perhetyön käynnistyessä määritellään työn sisältö, tavoitteet, kesto sekä se, miten sosiaalityöntekijä seuraa työprosessia. Sopimus sekä sitouttaa prosessin osapuolia että selkiyttää työn sisältöjä ja tarkoitusta. Työskentelyn tyypillisiä elementtejä ovat tiedonkeruu, tilannearviointi, keskustelut, räätälöity tapaamisten sisältö ja toteutus sekä pyrkimys tukea ja ohjata perhettä niissä arjen kysymyksissä, joihin pulmat kiinnittyvät. Sosiaalityöntekijä on prosessin aikana perhetyöntekijälle tärkeä taustatuki. Perhetyöntekijä odottaa sosiaalityöntekijältä paneutuvaa kiinnostusta sekä tukea ja neuvoja työn kuluessa. (Heino ym. 2000.) Parhaimmillaan perhetyön ja lastensuojelun sosiaalityön välinen yhteistyö on toimivaa ammatillista kumppanuutta perheen hyväksi. Työskentelyn avulla lastensuojelun umpikujaan tai ymmällään oloon voidaan löytää uusia näkökulmia. (Esim. Hurtig 2003, 82—85.)

Perhetyön julkilausutuista tavoitteista sijoituksen ehkäiseminen ja vanhemmuuden tukeminen ovat tyypillisimmät (Berg 2000). Toisaalta huostaanoton välttäminen voi olla niin itsestään selvä tavoite, ettei sitä mainita erikseen. Työn esittelyssä voidaan käyttää myös muita väljiä tai yleisiä tavoitteita, kuten ”perheen omatoimisuuden ja elämänhallinnan lisäämistä” (vrt. Lyhty & Rissanen). Perhekohtaisissa tavoitteissa voidaan käyttää konkreettisempia tavoitteita, kuten ”nuoren koulunkäynnin tukemista” tai äidin vanhemmuuden arvioimista (Heino ym. 2000, 132; Hurtig 2003, 56—58).

Käytäntöjen kirjo

Työmuotojen käytännön kuvauksissa perhetyön monimuotoinen arki havainnollistuu. Perhetyö voi olla *arkista apua* (vrt. Niemi 1999). Tällöin työntekijä osallistuu perheen askareisiin. Keskustelun ja ohjaamisen ajatellaan toteutuvan luontevimmin siivoamisen, pyykinpesun ja lastenhoidon ohella. *Keskustelullinen perhetyö* painottuu puolestaan ohjaukseen ja neuvontaan. Työ voi tällöin sisältää pulmakohtien yhteistä tarkastelua ja ongelmanratkaisua tai se muistuttaa otteeltaan etäisesti perheterapiaa. (Vrt. Viheriävaara ym. 1998.)

Perhetyön välineitä voivat olla myös toiminnalliset *perheleirit*. Niillä pyritään tuomaan vaihtelua arkeen, katkaisemaan ehkä vanhempien uupumus sekä tarjoamaan perheelle kokemuksia ja elämyksiä, jotka auttavat ratkaisemaan pulmia (vrt. esim. Mäkelä-Näkki 1999). *Toiminnallisesti painottuneessa perhetyössä* keinovalikoima keskittyy keskustelun sijasta erilaiseen tekemiseen. Taustalla on tietoisuus siitä, että keskustelu ei välttämättä ole ainoa eikä edes paras tapa synnyttää muutoksia ajattelutapoihin ja toimintaan (esim. Askel perhekuntoutusprojekti 2000).

Perhekuntoutusta voidaan toteuttaa laitostyyppisessä yksikössä lapsen sijoituksen yhteydessä. Silloin lapsen läheisiin pidetään yhteyttä järjestämällä yhteisiä istuntoja tai kotikäyntejä. Perhekuntoutusta voidaan toteuttaa myös avohuoltoon sijoittuvina eri mittaisina intensiivijaksoina (esim. Hurtig 1999; Törmä & Miettinen 2000). Jaksot voivat painottua vanhempien päihdeongelman hoitamiseen tai olla yleisempiä sisältäen perheen tilanteen ja arjen kokonaisvaltaisempaa tarkastelua. Perhekuntoutusta voidaan toteuttaa avohuollossa myös lähellä perheiden omaa arkea. Tällöin toimintatapana voi olla esimerkiksi *päivätoimintainen ja ryhmämuotoinen* työ, jossa vanhemmat käyvät tietyn jakson ajan (esim. Rönn 2000).

Perhetyön nimitystä on käytetty myös ryhmätyön ja vertaistuen ideoita hyödyntävistä työmuodoista. Osa *lasten-, äitien- tai vanhempien ryhmistä* tai vertaisuutta hyödyntävistä työmuodoista on organisoitu hankkeina. (Esim. Oranen 2001a). Samassa tilanteessa ja samanlaisten kysymysten kanssa kamppaileville on voitu järjestää yhteisiä tapaamisia, ryhmiä tai kuntoutusta (Berg 2000).

Esimerkiksi maahanmuuttaja- tai päihdeongelmaisten vanhempien perheille (Törmä & Miettinen 2000) on räätälöity yhteisiä työmuotoja. Keskoslasten (Kalland ym. 1999) perheiden kanssa on sen sijaan työskennelty pääasiassa perhekohtaisesti.

Kohderyhmät ja sitä kautta perheen tarpeet nähdään työmuodoissa eri tavoin. Turvakotiin sijoittuva perhetyö painottaa käytännön asioiden, tulevan asumisen järjestämistä sekä psyykkistä tukea. Vanhempainryhmässä puolestaan korostuvat vertaisryhmän merkitys, lapsen ja vanhemman välinen suhde sekä arkisten pulmatilanteiden kohtaaminen ja ratkaiseminen. (Heino ym. 2000.) Kaikkia erilaisia perhetyömuotoja yhdistää pyrkimys tuotteistamiseen (vrt. Toiviainen & Kilponen 2001) eli oman työotteen ja asiakasvalinnan rajaamiseen, kriteerien luomiseen, työn kuvaamiseen ja työprosessin systematisointiin. Perhetyö voidaan siis nähdä ajallisesti ja sisällöllisesti rajattuna lastensuojelun interventiona, eräänlaisena täsmälääkkeenä, josta on olemassa erilaisia koostumuksia.

Tutkittavat käytännöt

Olen kerännyt aineistoni havainnoimalla kahta järjestön kunnille tarjoamaa ostopalvelua: laitosympäristöön sijoittuvia viiden vuorokauden mittaisia perhekuntoutusjaksoja sekä pääasiassa perheiden kotiin sijoittuvaa perhetyötä. Lisäksi aineistoni sisältää 44 erilaista, joko tapausesimerkkien tai yleisen hahmon avulla tapahtuvaa perhetyön työmuodon kuvausta.

Perhekuntoutusjaksoista sovitaan kunnan sosiaalityöntekijän kanssa. Prosessin käynnistää perheen, sosiaalityöntekijän sekä perhekuntoutusyksikön työntekijöiden yhteinen tapaaminen. Sen aikana hahmotellaan jaksolle tavoitteet perheenjäsenten sekä sosiaalityöntekijän odotusten pohjalta. Perhe saa tapaamisen aikana informaatioita perhekuntoutuksen ympäristöstä, toiminnasta ja työtavoista. Perheen suostuessa työskentelyyn sovitaan jakson ajankohdasta. Ajoituksessa huomioidaan myös sosiaalityöntekijän mahdollisuus osallistua vähintään alku- tai loppukeskusteluun. Joidenkin perheiden kohdalla sosiaalityöntekijä on voinut olla mukana koko jakson ajan.

Perhekuntoutus suunnitellaan yleensä prosessiksi, joka sisältää useampia perhekuntoutusjaksoja sekä kuntoutuskeskuksen työntekijöiden suorittamia kotikäyntejä perheen kotona jaksojen välissä (Hurtig 1999). Kuntien taloudelliset resurssit muodostavat työlle reunaehdot. Jo yhden kuntoutusjakson kustannukset voivat olla nelihenkistä perhettä kohden noin 4 000 euroa. Jaksolle laaditaan perhekohtainen ohjelma. Se sisältää keskusteluja, mutta myös erilaisia toiminnallisia ja elämyksellisiä osioita: retkiä, seikkailuratoja ja kädentöitä. Lapsilla ja vanhemmilla on sekä yhteistä että omaa ohjelmaa. Jaksojen perheille ovat olleet yhteisiä melko vaikeat ja toisiinsa kietoutuneet ongelmat: päihde-, mielenterveys- ja ihmissuhdeongelmat sekä muut elämänhallintaan liittyvät vaikeudet.

Toinen tutkimukseni työmuoto on lastensuojelun kehittämishankkeessa toteutettu perhetyö. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä valitsi asiakkaistaan perheitä, joiden arvioi hyötyvän kotona tehtävästä keskusteluun painottuvasta työstä. Perhetyöntekijät puolestaan arvioivat omia mahdollisuuksiaan työskennellä tarjottujen perheiden kanssa. Työ käynnistyi avohuollon tukitoimipäätöksen myötä. Perhetyön tyypillinen kesto oli noin puoli vuotta. Tapaamistiheys vaihteli yhdestä kolmeen kertaan viikossa. Perhetyö räätälöitiin asiakasperheiden tarpeiden mukaan. Työprosessit painottuivat keskusteluun, ohjaukseen ja tukemiseen. Kotikäyneillä työntekijät keskustelivat perheiden kanssa kasvatukseen, arjen sujumiseen, lasten koulunkäyntiin ja vanhempien jaksamiseen liittyvistä kysymyksistä.

Toimintakäytäntöjen, taustojen ja periaatteidensa osalta tutkimillani työkäytännöillä oli useita samankaltaisia piirteitä. Yhteistä on kiinteä yhteys kunnalliseen lastensuojeluun. Työskentelyn käynnistymisestä tehtiin virallinen päätös, jossa sovittiin tavoitteista, kestosta, ajoituksesta ja seurannasta. Kunnille työmuodot olivat osa avohuollon tukitoimia ja käytössä olevaa palveluvalikoimaa. Molemmille asettui samankaltainen odotus selvittää ja tarkentaa perheiden tarpeita sekä käydä keskustelua ongelmista ja niiden ratkaisemisesta. Yhteistä oli myös sitoutuminen perhe-, voimavara- ja ratkaisukeskeisiin lähestymistapoihin. Luottamuksellisen suhteen avulla avun vastaanottaminen ja perhetilanteen muutos nähtiin mahdollisena. Hienovaraisuus ja tasaveroisuus leimasivat molemmissa työmuodoissa vuoro-

vaikusta perheiden kanssa. Molemmilla tutkimukseni järjestöillä on myös vahvat perinteet ja vuosikymmenien mittaiset kokemukset lastensuojelun kentällä toimimisesta. En nimeä tutkimieni käytäntöjen taustalla olevia järjestöjä tai organisaatioita, enkä erittele niiden toimintaan liittyviä eroja tai yhtäläisyyksiä, vaan keskityn työmuotojen arkeen ja asiakastyön tilanteisiin.

3 MITEN TUTKIA LASTEN ASEMAA?

3.1 Tutkimukselliset lähtökohdat ja sitoumukset

Paikka lastensuojelututkimuksen käsitteenä

Lasten asemaa on lastensuojelun tutkimuskirjallisuudessa lähestytty kahdesta suunnasta. Yhtäältä kiinnostus on kohdistunut konkreettiseen paikkaan. Tutkimuksissa on seurattu sijoitettujen lasten elämää (Andersson 1988; 1995; Bullock 1993; Laurila 1999), huostaanotettujen lasten kokemuksia (Laakso 1999; Laurila 1999), lapsen arkea institutionaalisessa ympäristössä (Törrönen 1999) tai eri sijoitusmuotojen etuja ja haittoja (Ahto 1999; Mikkola 1999). Toisaalta kiinnostus on voinut kohdistua abstraktimmin ymmärrettävään lasten paikkaan eli asemaan työprosessissa (esim. Socialberedningen 1986; Andersson 1991; Valkonen 1994; Törrönen & Mäenpää 1995; Forsberg 1998). Tällöin on pohdittu työssä toteutuvia lasten kuulemisen ja yksilöllisen huomioimisen ulottuvuuksia. Käsitteinä ovat vaihdelleet lapsen oikeus, etu, subjektius, lapsen näkökulma tai lapsen rooli.

Subjektius on käsitteistä ehkä laajin ja abstraktein. Se korostaa lasten huomioimista sekä aktiivisuuden ja toimijuuden toteutumista. Oikeuden käsitteen näen suppeampana (Mikkola 1994). Sitä käytetään lähinnä juridisissa yhteyksissä osoittamaan monimutkaisten suhteiden välisiä kytköksiä (Andersson & Hollander 1996; Jacobson 1998). Lasten oikeuden käsite vaatii parikseen toisen, joko konkreettisen toiminnan ilmauksen (oikeus tulla kuulluksi, osallistua päätöksentekoon, oikeus tietoon) tai abstraktimman rinnakkaiskäsitteen (oikeus saada tukea tai olla subjekti). Molemmat käsitteet kokoavat ammatillisen toiminnan elementtejä ja sisältävät sekä juridisen, eettisen että toiminnallisen ulottuvuuden (Pohjola 1996, 55).

Yksi oikeuksiin liittyvä kiinnekohta on *lapsen kuulemisen* käsite. Se muistuttaa lasten oikeudesta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Se on selvimmin läsnä lasten elämän uudelleen organisoimisen taitekohdissa, vanhempien eron tai sijoituksen yhteydessä. (Vrt. Backe-Hansen 2001.) Avohuollon työprosessien yhteyteen lasten kuulemisoikeutta ei sen sijaan ole samalla tavoin liitetty. *Lapsen näkökulma* puolestaan on tuttu

käsite lastensuojelutyön lapsilähtöisyyttä tai -keskeisyyttä peräävässä keskustelussa (vrt. Egelund 1997; Forsberg 2000). Se kokoaa edellä olleiden käsitteiden sisältöjä. Näkökulma-käsitteen epätarkkuus voi kuitenkin tehdä sen käytöstä retorista (Andersson & Hollander 1996: Alldred 1998). Kukaan ei välttämättä tiedä, mistä puhutaan. Käsitteestä tulee symbolinen ele sille, että puhuja tunnistaa lapsen huomioimisen tärkeyden ammatillisena kysymyksenä.

Lapsen etu on juridisesta kielenkäytöstä lastensuojelun käytäntöihin juurtunut käsite, joka kietoutuu erilaisiin lasten asemaa jäsentäviin ilmaisuihin. Lapsen etu ymmärretään usein synonyyminä lapsen oikeuksille. (Andersson & Hollander 1996.) Se sisältää ajatuksen lapsille koituvien seurausten huomioimisesta ja lasten mielipiteiden kuulemisesta häntä koskevia ratkaisuja pohdittaessa. Lapsen etu -käsite jättää tulkinnallisuutensa vuoksi mahdollisuuden perustella keskenään vastakkaisiakin toimintoja. (Vrt. Rantalaiho 1993; Törrönen 1994, 63—68.)

Kaikkia käsitteitä yhdistää se, että lapset halutaan nähdä itsenäisenä osapuolena yksilöllisine oikeuksineen. Lastensuojelutyössä velvoite lasten oikeuksien huomioimisesta lisää läheissuhteiden hahmottamisen kompleksisuutta (Andersson & Hollander 1996). Vakiintuneisiin yleiskäsitteisiin on kuitenkin mahdollista liittää erilaisia merkityksiä lukijasta tai kuulijasta riippuen. Käsitteiden filosofinen ja eettis-moraalinen ulottuvuus tuo keskusteluihin moniulotteisuutta. Ongelmallista on myös käsitteiden empiirinen toimivuus.

Olen valinnut paikan käsitteen tutkimukseni työkaluksi. Pyrin tavoittamaan lasten paikan rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä, tilanteista erottuvia sävyjä sekä niiden seurauksia. Käsitteen merkityssisältö ei kiinnity konkreettiseen tilaan tai fyysiseen paikkaan, vaan ymmärrän lasten paikan tilanteissa muotoutuvana prosessina. Käsitteen analyyttinen ja teoreettinen sisältö muistuttaa Leena Alasen ja Marjatta Bardyn (1990) tapaa käyttää paikan käsitettä. Olennaista on ajatus erilaisista paikoista ja paikan rakentumiseen vaikuttavista kulttuurisista, ammatillisista ja ideologisista tekijöistä. Lasten paikka on ammatillisissa kohtaamisissa *toteutuva mahdollisuus*, enemmän tilaisuus kuin tila. Käsitteenä paikka siis kiinnittyy tapahtumien eikä fyysisen

ympäristön rakenteisiin. Näen lasten paikan muotoutuvan tapahtumien ja tilanteiden kuluessa ja osapuolten toiminnan tuloksena.

Paikan käsitteelle läheisiä ovat tilan ja aseman käsitteet, joista edellinen on paikan alakäsite ja asema puolestaan yläkäsite. Paikan käsite taipuu tilanteiden vuorovaikutukseen ja erilaisten ulottuvuuksien ja sävyjen tavoittamiseen aseman käsitettä paremmin. Ajattelen lasten paikan tarvitsevan rakentuakseen tilaa, jonka yksi ulottuvuus on mahdollisuus tulla huomioiduksi ja kuulluksi. Tutkimuksessani paikan käsite sijoittuu mikro- ja aseman käsite makrotasolle. Asema kokoaa ja yleistää tietoa erilaisista lasten paikoista ja antaa mahdollisuuden puhua yhteiskunnallisella tasolla lasten asemaan liittyvistä kysymyksistä (vrt. Satka & Moilanen 2003).

Paikka-käsitteen toimivuus empiirisenä käsitteenä syntyy sen taipuisuudesta. Käsite ei kiinnity ammatillisen toiminnan arvolatautuneisiin eettisiin ohjeisiin, vaan se on luonteeltaan neutraali. Se ei painotu juridis-eettiselle ulottuvuudelle yhtä vahvasti kuin subjektiuden, oikeuden tai aseman käsitteet, eikä toisaalta ole yhtä tulkinnallinen ja väljä kuin näkökulma tai rooli (ks. esim. Egelund 1997; Forsberg 1998). Paikan käsitteen avulla on mahdollista tavoittaa samanaikaisesti moniulotteista työtä, eri tasoja ja niiden välisiä suhteita sekä keskinäistä dynamiikkaa. Sen avulla voi tarkastella eri osapuolten toimintaa, työntekijöiden merkitysmaailmaa sekä auttamistyön ja -tilanteiden rakenteita. Hahmotan lastensuojelun työprosesseissa olevan kolme eri tasoa. *Ideologian taso* kuvaa sitä, miten työntekijät hahmottavat työtään ja siihen liittyviä tehtäviä. *Diskurssien* taso puolestaan kokoaa sen, miten työsuhteen osapuolet tulkitsevat toisiaan sekä puhuvat itsestään ja toisistaan. *Arkisten käytäntöjen taso* puolestaan kuvaa tapahtumia ja tekoja. (Vrt. Satka 2000, 49; Bardy 2001, 65.)

Lapsi- ja lastensuojelukäsitykset

Ammatillisen lastensuojelutyön varhaista historiaa hallitsi huoli köyhälistön kuljeskelevista ja huonotapaisista lapsista. Heidät nähtiin yhteiskunnallisen järjestyksen ja vakauden *uhkana*. (Vrt. Egelund 1997, 39—43.) Lastensuojelutyöllä pyrittiin vaikuttamaan lasten toimintaan. Myöhemmin lasten kokemat vääryydet,

pahoinpitely ja vakava laiminlyönti käänsivät katsetta lapsen käytöksestä vanhempiin ja perheeseen. (Pulma 1989; Egelund 1997.) Lapset alettiin nähdä *uhrina* ja suojelun kohteina. Lapsen henkisestä kehityksestä tuli käyttäytymistä kiinnostavampaa (esim. Tarvainen 1954, 45). Ammatillisen auttamisen lähtökohdaksi tuli tunnistaa lapsen kasvua ja kehitystä vaarantavat tekijät. Uhri ja uhka -jaottelun moraalinen lataus vaikuttaa tänään vanhahtavalta (Carney 1999, 53—57). Tämän päivän lastensuojelutyössä lapset nähdään asiakkaina, palveluiden käyttäjinä, kuluttajina sekä yhteistyökumppaneina yhdessä vanhempiensa ja muiden perheenjäsenten kanssa (Berg 2000, 94). Uhri ja uhka -jaottelun voi toisaalta hahmottaa myös lasten ikään liittyvänä kysymyksenä. Pienet lapset on helpompi mieltää suojeltavina uhreina ja isommat uhkana ympäristölle, itselleen ja hyvälle tulevaisuudelleen.

Lapsista puhuttaessa voidaan painottaa heihin liittyviä ominaisuuksia: aktiivisuutta ja kompetenssia tai riippuvuutta ja haavoittuvuutta. Resurssinäkökulma korostaa lasten toiminnasta ja olemuksesta tavoitettavia positiivisia ominaisuuksia: selviytymiskykyä, voimavaroja ja vahvuuksia sekä lasten kykyä käyttää hyväkseen ympäristönsä suojaavia ja korjaavia tekijöitä. Niiden avulla lasten voidaan ajatella selviytyvän, vaikka vanhempien huolenpidossa olisi puutteita. (Fraser 1997.) Toisaalta voidaan korostaa lasten tarvitsevuutta ja haavoittuvuutta sekä oikeutta luottaa ja turvautua aikuisiin. Tällöin korostetaan lapsuuden kehityspsykologista erityisluonnetta. (Esim. Sinkkonen 2002.) Varhaislapsuuden vuodet nähdään tärkeinä elämänlaatua muovaavina tekijöinä. Käytännön työssä näkökulmat voivat luontevasti elää rinnakkain (vrt. Forsberg 2000, 37).

Uusi lapsuustutkimus on nostanut esiin lasten toimijuutta ja osallisuutta (esim. Alanen 2001, 176; Satka & Moilanen 2003). Lapsia ei nähdä avuttomina, epäkypsinä ja aikuisten päätöksenteon varassa olevina, vaan ajatellaan, että heidän osallisuudelleen tulee luoda yhteiskunnassa tilaa. Lasten avuttomuuden ja keskeneräisyyden sijaan lapsuustutkimus pitää lähtökohtana sukupolvien välistä tasa-arvoa sekä lasten toimijuuden ja subjektiuden avulla toteutuvaa kansalaisuutta. Lasten näkemysten tavoittamista pidetään yhteiskuntapoliittisen suunnittelun ja päätöksenteon kannalta tärkeänä (ks. myös Järventie & Sauli 2001; Lahikainen 2001).

Lapsia, lapsuutta ja lastensuojelutehtävää koskevat näkemykset vaikuttavat siihen, miten tutkija lähestyy tutkimuskohdettaan. Lapsuustutkimuksen korostamat näkemykset lasten resursseista, tasa-arvosta ja osallistumisen merkityksestä ovat tärkeitä ja niiden toteutumista tulisi nykyistä selkeämmin edistää ja valvoa. Tutkimukseni toteutuksessa ja omassa lapsinäkemyksessäni painottuvat kuitenkin lasten oikeus suojeluun ja lasten haavoittuvuus, tarvitsevuus ja riippuvuus aikuisista. Lastensuojelun asiakkaina olevat lapset ovat monella tapaa erityisiä. He ovat lapsia, joiden turvallinen kasvu ja kehitys, oikeus leikkiin, lepoon, koulunkäyntiin ja jopa ruumiilliseen koskemattomuuteen voivat olla uhattuina. He ovat elämänhistoriansa ja kokemustensa vuoksi monella tapaa tarvitsevia ja haavoittuvia (vrt. Sinkkonen 2002). Lapset ovat selviytymiskykyjensä avulla usein pitkään ratkaisseet monia erilaisia tilanteita, unohtaneet kokemiaan vääryyksiä ja auttaneet itse itseään (vrt. Mörö 2001). Lasten resurssien korostamisella (Fraser 1997) on se vaara, että unohdetaan lasten *oikeus suojeluun* sekä se, että lapsi voi myös särkyä. Lastensuojelutyö ei mielestäni voi koostua selviytymiskeinojen opettamisesta (esim. Lindstein 2001, 180—185). Lapsia ei pidä voimavarojensa ja selviytymiskykyjensä varjolla vastuuttaa vaikeista olosuhteistaan (Hurtig & Laitinen 2000).

En näe riippuvuutta vastakohtana yksilöllisyydelle, vaan lasten oikeutena luottaa aikuisten huolenpitoon. Myös aikuiset ovat riippuvaisia itselleen tärkeistä ihmisistä sen uhkaamatta heidän yksilöllisyyttään. Riippuvuus ei mielestäni merkitse sitä, että lasten hyvinvointi rakentuisi pelkästään aikuisten varaan, eikä aikuisten oikeutta puhua lasten puolesta. Sen sijaan haavoittuvuuden ja riippuvuuden korostaminen muistuttavat vanhempien vanhemmuuteen ja lastensuojelutyöntekijöiden ammatilliseen tehtävään liittyvistä vastuista.

Näkemys lapsista palveluiden käyttäjinä ohittaa mielestäni lasten erityisyyden. Lasten ei ole mahdollista hahmottaa omaa asemaansa ja omia oikeuksiaan yhteiskunnallisessa palvelujärjestelmässä. Lapsilla on oikeus saada itselleen tärkeiltä ihmisiltä huolenpitoa ja turvaa ja sen pettäessä voitava luottaa yhteiskunnan järjestämään apuun. Lastensuojeluammattilaisten velvollisuus on tunnistaa lasten avun tarve sekä vastata siihen. Näen lapset yksilöinä omassa tilanteessaan lastensuojelulain takaamine

oikeuksineen. (LSL 1983, § 1—2; ks. myös Andersson & Hollander 1996; Thomas & O'Kane 2000; Alanen 2001.)

Olen kiinnostunut erityisesti kouluikäisten ja pienten lasten perheiden kanssa tehtävästä työstä, jossa lasten asema on usein problemaattisin. Pienten lasten erillisyyttä voi olla työskentelyssä vaikea turvata. Lasten paikan muotoutuminen on kiinnostavimmillaan niissä ammattilaisten ja perheen välisissä kohtaamisissa, joissa ajatus perheen kokonaisuudesta, yhteisestä elämästä ja vanhemmuudesta vielä elää. Näen tutkimuksellisesti kiinnostavina tilanteet, joissa lasten auttamisen voi olettaa joutuvan kamppailuun perheeseen ja vanhemmuuteen liittyvien vahvojen kulttuuristen merkitysten kanssa.

Esiymmärryksenä tihkuvan auttamisen malli

Tutkimusintressiäni sävyttää toisten ja omien tutkimusteni kautta muodostunut käsitys siitä, että välillinen, vanhempien kautta tapahtuva auttamisen tapa on lapsen kannalta osittain pulmallinen. (Oranen 1997; Heino 1997; Hurtig 1997; Kajava 1997; Forsberg 1998; Hurtig 1999; Heino 2000, Hurtig & Laitinen 2000). Lasten auttamisen kaava rakentuu välillisessä lähestymistavassa siten, että lapsia autetaan ikään kuin vanhempien läpi. Hahmotellessani lasten asemaa lastensuojelun avohuollon työssä aloin kutsua tätä vaiheistusta **tihkuvan auttamistavan malliksi**. Tihkumis-verbi kuvaa lastensuojelukäytännöille ominaista logiikkaa. Se rakentuu seuraavien oletusten varaan:

1) Lasten ongelmat ja avuntarpeet ovat yhteydessä perheeseen ja vanhempiin.

2) Lasten auttaminen on tarkoituksenmukaisinta toteuttaa vanhempia auttamalla.

3) Vanhempien hyötyessä lapsikin hyötyy.

Tihkuvan auttamismallin logiikka rakentuu näkemykselle, jonka mukaan lasten ensisijainen tarve on tarve läheissuhteisiin. Vaihepsykologiset, psykoanalyyttiset sekä kiintymyssuhdeteoriat antavat ajattelumallille pohjaa. Vaikka teorioiden näkemykset

eroavat toisistaan siinä, *miten* merkitys on rakentunut, ne ovat yksimielisiä suhteen keskeisyydestä. Varhainen kiintymyssuhde muodostaa perustan sille, miten ihminen on suhteessa maailmaan ja itseensä (vrt. Bardy 2001, 70). Psykoanalyyttisen teorian mukaan läheissuhteiden merkitys rakentuu siitä, että lapsella on tarve saada tuntea itsensä hyväksytyksi, rakastetuksi ja arvostetuksi perheenjäseneksi. Lapsi kiintyy niihin ihmisiin, jotka vastaavat myönteisesti hänen lähettämiin signaaleihin omista tarpeistaan. (Ks. esim. Andersson & Hollander 1996, 85—87; Hautamäki 2002.)

Suhteen äärimmäinen korostaminen voi synnyttää ajatusmallin, jonka mukaan lasten ajatellaan sietävän pettymyksiä, yksinoloa, turvattomuutta, puutetta ja jopa satunnaista väkivaltaa, kunhan heiltä ei riistetä yhteyttä varhaisiin ihmissuhteisiin. Vanhempien auttamisesta tulee tällöin tärkein keino lasten auttamiseen. Ajattelumallin muovaamassa tihkuvassa työotteessa aikuisten, työntekijöiden ja vanhempien keskinäinen *kontakti* nähdään tärkeänä (esim. Hämäläinen 1992; Pringle 1998). Kontaktin avulla työntekijät tunnustelevat perheen arkea, huolen oikeutusta sekä pohjaa mahdolliselle jatkotyöskentelylle. Keskustelu on tärkeä työväline. Yhteistyösuhdetta rakennetaan kysyen, kuunnellen, ehdottaen ja neuvotellen. Työntekijät pyrkivät viestittämään, paitsi huoltaan, myös kunnioitustaan perheenjäsenten valinnanvapautta kohtaan sekä ymmärtämään vanhempia ja heidän tapaansa ajatella ja toimia. Yhteistyösuhteen muodostuminen nähdään mahdolliseksi molemminpuolisen luottamuksen avulla. Lasten rooli suhteen rakentamisessa on vähäinen ja melko passiivinen.

Toinen tihkuvan auttamismallin havainnollistama piirre on tapa, jolla tietoa lasten ja perheiden arjesta ja todellisuudesta kerätään. Tieto lapsista on usein suodattunutta, vanhempien ja ammattilaisten kohtaamistilanteiden yhteydessä luomaa. Havaintoja ja yhdessä elettyjä aitoja tilanteita käytetään harvoin spontaanisti tilanteiden ja keskustelun pohjana. Työ on useammin *arjesta puhumista* kuin siihen mukaan menemistä tai suoraa puuttumista siinä havaittuihin epäkohtiin. Ammattilaisten ja perheen yhteistyössä tiedon tuottaminen, muutokseen suuntaaminen sekä seuraaminen tapahtuvat pääosin sanoilla.

Tihkuvan auttamistavan malli havainnollistaa lasten asemaa lastensuojelutyön prosessissa. Malli on kärjistys ja yksinkertaistus, mutta se tiivistää lastensuojelukäytäntöjen logiikan ytimen sekä havainnollistaa sen pulmallisuuden.

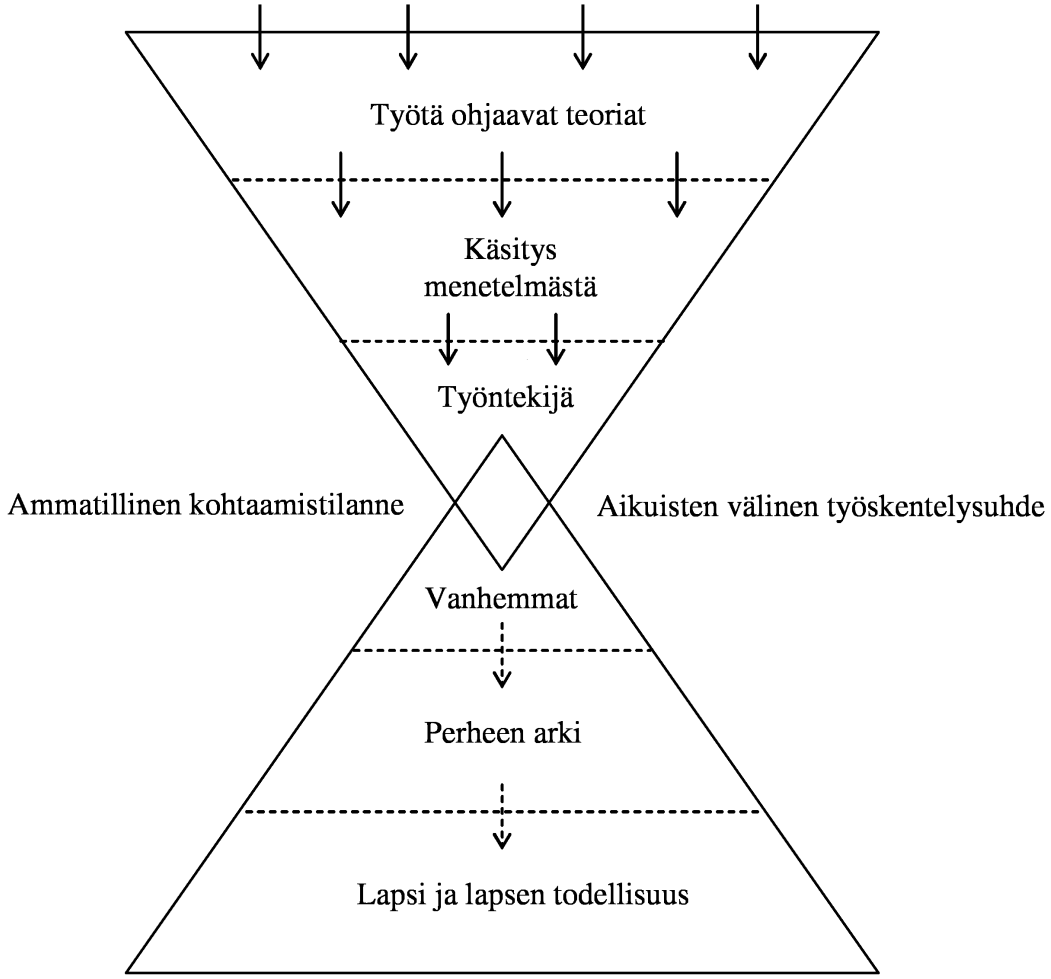

Kuvio 1. Tihkuvan auttamistavan malli.

Malli ei ole yleinen kuvaus sosiaalityön tai lastensuojelun käytännöistä tai niiden teoriasuhteesta, vaan se kuvaa niitä *ajatusrakenteita*, joihin lastensuojelukäytäntöjen toimintatavat lukemani ja oman tutkimusta edeltävän kokemukseni mukaan pääosin nojaavat.

Lapsi-vanhempisuhteen merkitystä korostavat teoriat ohjaavat perhekeskeisiin ja vuorovaikutuksellisiin menetelmiin, jotka ovat pääasiassa keskusteluja vanhempien kanssa. Vanhempien saaman avun ajatellaan aiheuttavan muutoksia perheiden yhtei-

seen arkeen ja sen kautta *tihkuvan* edelleen lapsiin. Ammattilaisten kosketuspinta jopa vanhempien arkeen voi kuitenkin jäädä ohueksi. Heidän ongelmansa voivat olla vaikeasti avautuvia, toisiinsa kietoutuneita ja aikaa vaativia. Valtaosa lastensuojelun avohuollon asiakassuhteista kestää vuosia (Bardy 2001). Työskentelysuhteen kuluessa vanhempia tavataan, motivoidaan ja heille järjestetään toistuvasti uudella tavalla rakentuvia valikoimia erilaisia tukitoimia. (Kivinen 1994; Kajava 1997; Berg 2000.)

Lapset asetetaan odottamaan hyötyä, jonka ammattilaisten tarjoama apu vanhemmille mahdollisesti antaa. Lasten arjen konkreettiset muutokset voivat olla epävarmoja ja niiden seuraaminen ja työn tuloksellisuuden ja suunnan arvioiminen lasten hyödyn valossa satunnaista tai harvinaista. Perheen ja työntekijän väliin syntyneen kontaktin ohuudesta, satunnaisuudesta, tiedon välittyneisyydestä sekä tihkumisen epävarmuudesta huolimatta odotukset lapsille koituvasta hyödystä ovat suuret. Tihkumisodotuksen oikeutusta ei ole kyseenlaistettu.

Tihkuvan auttamismallin ydin, eli läheissuhteiden merkityksellisyys on lasten elämässä asia, jota ei voi kiistää. Lasten auttaminen irrallaan vanhemmista jättää lapset yksin olosuhteisiin, jotka tuottavat heille ongelmia. Huostaanotto on aina äärimmäinen ratkaisu perheen ongelmiin, traumaattinen sekä lapsille että vanhemmille (esim. Hessle 1997; Laakso & Saikku 1998). Avohuollon työn sisältö tai tavoite ei voi olla huostaanoton valmistelu, vaan on perusteltua odottaa siltä perheen auttamista. Miten autetaan perhettä niin, että toteutetaan samalla lastensuojelutyölle asetettua lasten suojelemisen tehtävää?

Kulttuurintutkija Mikko Lehtonen (1996, 13—15) muistuttaa, että usein tavallisin ja triviaalein on samalla vähiten tunnettua. Uutta luovan ajattelun ja tutkimuksen lähtökohtana on ihmettelevän katseen kohdistaminen itsestään selvältä vaikuttavaan. Eäisyyttä ottavalla ja uudella tavalla asioita katsovalla lähestymistavalla on merkitystä myös käytäntöjen kehittämisessä (vrt. Mäntysaari 2001). Tihkuvan auttamismallin kuvaaminen jo tutkimuksen alkuvaiheessa on metodisesti ja tutkimuseettisesti perusteltua. Esiymmärrykseni muovaa tapaa, jolla katson käytäntöjä sitä, mitä näen muistiin merkitsemisen arvoiseksi sekä sitä, mihin yhteyksiin havaintoni asettuvat.

3.2 Tutkimustehtävä ja sen kiintopisteet

Kiinnostukseni lastensuojeluun kiinnittyy lasten auttamispyrkimykseen sekä ammattilaisten toimintaan tässä tehtävässä. Lastensuojelu on tutkimukseni laajempi konteksti, perhetyö tutkimukseni käytäntöjen ominaispiirre ja lasten paikan rakentumisen prosessi kiinnostukseni kohde.

Tutkimustehtäväni on selvittää:

1) Miten ja millaisena lasten paikka rakentuu perhetyön asiakastilanteissa?

2) Millaisiin ulottuvuuksiin paikan rakentuminen kiinnittyy?

3) Miten lasten paikan rakentumista voi selittää ja ymmärtää?

Rajoitun lasten ja lastensuojeluammattilaisten kohtaamiseen sekä perhelapsuuteen tässä kontekstissa. Lasten elämäntodellisuuden kokonaisuutta ajatellen näkökulma on kapea. Toteutukseni sivuuttaa monet lasten arjen kannalta tärkeät instituutiot, suhteet ja siteet, kuten suvun tai lasten laajemman elinympäristön. Kyseisten asioiden huomioiminen rajoittuu lähestymistavassani siihen, miten niitä huomioidaan työprosessin kuluessa.

Kiinnostukseni kohdistuu yhteiskunnallisen instituution arkisten käytäntöjen toimintaan. Kiinnitän tutkimukseni sosiaalityön sekä asiantuntijaorganisaatioiden tutkimuksen perinteisiin (vrt. Heino 1997; Forsberg 1998; Juhila & Pösö 2000a; Kurri & Wahlstöm 2000). Metodisesti tutkimukseni sijoittuu etnometodologian ja etnografian epäselvälle ja toistensa sisään liukuvalle rajalle. Etnometodologinen viritys auttaa tavoittamaan ainutkertaisia tapahtumatilanteita ja niiden kulttuurisia ja institutionaalisia merkitysrakenteita. Etnografia puolestaan ohjaa herkistymään myös ei-kielellisille ulottuvuuksille (Forsberg 1998, 68—69). Ymmärrän tutkimani käytännöt elävinä ja muuntuvina sekä ulkopuoliseen maailmaan yhteydessä olevina. Arkisten tapahtumien tavoittaminen, tulkitseminen ja asettaminen laajempaan tulkintakehikkoon ovat tehtäviäni (ks. esim. Peräkylä 1990; Kortteinen 1992; Pösö 1993; Forsberg 1998; Törrönen 1999).

Näen lastensuojelukäytäntöjä määrittävät juridiset, ammattieettiset sekä hallinnolliset normit työn kehyksinä. Ne muodostavat toiminnalle ylärakenteen, mutta eivät yksinään määritä sitä, mitä tilanteissa tapahtuu (vrt. Juhila & Pösö 2000b, 36—38). Käytännöille ominainen arkinen järjestys syntyy niistä tavoista, joilla yhteiskunnallinen tehtävä muovautuu tilanteissa asenteiksi, näkemyksiksi, arvoiksi sekä asiakkaiden kanssa tapahtuvaksi vuorovaikutukseksi.

Sosiaalityö ja lastensuojelu ovat tutkimukseni vahvimmat kiintopisteet, mutta ajatteluani ovat virittäneet myös sosiaalipalvelujärjestelmään ja ammattilaiskulttuureihin liittyvät tutkimukset. Joissakin itselleni tärkeissä teksteissä elementit yhdistyvät (esim. Pösö 1995b; 1997; Heino 1997; Forsberg 1998). Niiden lisäksi olen saanut vaikutteita myös sosiologisesta lapsuustutkimuksesta. Se merkitsee lähinnä yhteistä kiinnostusta lasten yhteiskunnalliseen asemaan sekä sitoumusta edistää lasten oikeuksien toteutumista. Tutkimukseni lähtökohtana on lasten oikeus suojeluun sekä aikuisten velvoitteet tuossa tehtävässä (vrt. Järventie & Sauli 2001, 11—12; Lahikainen 2001, 31, 38). Siksi toteutuksessani korostuu aikuisten toimijuus. En haastattele lapsia enkä kokoa heidän näkemyksiään tai kokemuksiaan, vaikka pidän niiden tavoittamista tutkimuksellisesti tärkeinä. Ajatus paikan rakentumisen prosessista jättää kuitenkin tilaa myös lasten toimijuuden huomioimiselle.

3.3 Aineisto

Kokonaisuus ja osien välinen suhde

Aineistoni muodostuu kahdesta luonteeltaan erilaisesta osasta. Ensimmäinen on Stakesin perhetyöprojektin yhteydessä työntekijöiden ryhmäkeskusteluista koottu keskusteluaineisto. Toisen osan muodostaa perhetyön ja perhekuntoutuksen asiakastyöstä keräämäni *havainnointiaineisto*. Jälkimmäinen on ensisijainen ja ensiksi mainitun rooli on täydentävä.

Stakesissa organisoitiin vuonna 1998—2000 perhetyöprojekti. Projektin avulla koottiin tietoa erilaisista perhetyön nimekkeellä toteutettavista työmuodoista. Samalla voitiin jäsentää

monimuotoista ja nopeasti laajentunutta ammatillista kenttää, käytettäviä käsitteitä sekä työmuotojen ominaispiirteitä. Projektin avulla voitiin tarjota areena, jossa perhetyöntekijöiden oli mahdollista jakaa ja pohtia kokemuksia sekä kohdattuja kehittämistarpeita. (Heino ym. 2000.) Kokoontumisissa syntyi kaksi luonteeltaan erilaista keskusteluaineistoa: työmuotoja esittelevä sekä keskusteluteemojen avulla etenevä osa. Valitsin aineistokseni esittelevän osan, koska molempien mukanaolo olisi tehnyt aineistosta liian suuren ja vaikeasti hallittavan. Toinen syy ratkaisuuni oli se, että tekstejä lukiessani havaitsin, että esittelevässä osassa lasten paikan rakentumisen piirteet tulivat erityisen mielenkiintoisella tavalla esiin. Kutsun tätä aineistoa tekstissäni keskusteluaineistoksi, koska myös se koostuu työntekijöiden välisestä keskustelusta eikä tarvetta osien väliseen erotteluun enää ole.

Keskustelut sisältävät kokemusten ja ajatusten jakamista sekä arkisen työn jäsentämistä tiettyjen teemojen valossa. Aineiston sisällyttäminen osaksi tutkimusaineistoani kiinnittyy kolmeen siihen liittyvään ominaisuuteen. Ensimmäinen on aineiston koko. Mukana on 44 perhetyömuodon kuvausta eri puolilta Suomea. Pidän tärkeänä sitä, että keskusteluaineisto sisältää merkittävän määrän erilaisia perhetyön organisoinnin ja toteuttamisen tapoja. Pelkän havainnointiaineiston varassa en olisi voinut samalla tavalla viedä tutkimuksen tuloksia laajempiin yhteyksiin. Olennaista aineistossa ei siis ole niinkään työntekijöiden yksilölliset näkemykset, vaan *työmuodot*, sillä käytäntöjä esittelevät työntekijät saattoivat projektin kokoontumiskertojen kuluessa vaihdella. Toiseksi aineiston luonne on merkityksellinen. Keskustelujen kuluessa perhetyöntekijät kuvasivat työtään ja siihen liittyviä teoreettisia, metodisia ja käytännöllisiä valintoja havainnollistaen niitä tapausesimerkein. Aineisto siis heijastaa sitä, minkä työntekijät katsoivat ammatillisesti arvokkaaksi. Kolmanneksi lasten paikan problemaattisuuteen liittyvät kysymykset tulevat keskusteluaineistossa havainnollisella tavalla näkyviin. Aineisto tuo mukaan havainnointiaineiston vastapainoksi työn toteuttajien näkökulman.

Perhetyöntekijöiden ryhmäkeskustelut on nauhoitettu. Olen saanut ne, yhteensä 140 sivua, tekstiksi litteroituina käyttööni. Koska kiinnostukseni kohdistuu työntekijöiden puheen sisältöihin

eikä kertomisen tapaan, toisten keräämä ja purkama aineisto riittää vastaamaan asettamiini kysymyksiin. Keskustelukontekstin piirteillä tai puheen lingvistisillä yksityiskohdilla ei ole tutkimuskysymysten kannalta ratkaisevaa merkitystä. Keskusteluaineiston rooli tutkimuksessani on täydentävä ja aihepiiriin johdatteleva. En ole analysoinut sitä yhtä monivaiheisesti kuin havainnoimalla keräämääni aineistoa.

Havainnointiaineisto täydentää keskusteluaineistoa ja vastaa parhaiten omaan kiinnostukseeni. Se tarjoaa perhetyömuotojen kuvauksia monialaisemman näköalan työhön ja *tapahtumisen prosessiin*. Osallistumalla asiakastilanteisiin olen päässyt lähelle lastensuojelun perhetyön arkea. Havainnoinnista kertyneitä muistiinpanoja on määrällisesti melko paljon (pienellä riviväliillä kirjoitettuna 150 sivua).

Ne sisältävät muistiinpanot seuraavista tilanteista:

- 4 (5 vrk mittaista) perhekuntoutusjaksoa
- 13 perhetyöntekijöiden toteuttamaa kotikäyntiä
- 2 virastoon sijoittuvaa perhetyön asiakastapaamista
- 10 työntekijöiden kanssa käytyä keskustelua.

Havainnoitujen tilanteiden määrä ei silti ole kovin suuri. En voi olla varma, etteikö aineiston keruun jatkaminen olisi tuonut tutkimaani ilmiöön lisää vivahteita. Katson kuitenkin, että kokonaisaineiston avulla on ollut mahdollista saada lastensuojelun perhetyön käytäntöihin riittävän monipuolinen näköala.

Molemmat aineistoni koostuvat puheesta, vuorovaikutuksesta ja yhdessä rakennetusta keskustelutodellisuudesta. Syntyehtojensa sekä aineistojen erilaisten ominaispiirteiden vuoksi käytän niitä tutkimuksessani eri tavalla ja eri tarkoitusta varten. Keskusteluaineisto johdattelee, antaa yleiskuvan ja karkean hahmon lasten paikasta. Havainnointiaineisto tarkentaa ja täsmentää sekä tarjoaa näköalan lasten paikan rakentumisen yksityiskohtiin.

Tekstissä käytän aineistosta seuraavia merkintöjä: Perhetyön projektissa kerättyyn keskusteluaineistoon viittaan lyhenteellä (kesk.ain.). Olen yksilöinyt perhetyöntekijöiden kuvaamat ja esittelemät työmuodot numeroiden ne siinä järjestyksessä, jossa ne nauhoitusten puretussa tekstiversiossa olivat. Havainnoimistani

tilanteista kirjoittamastani muistiinpanoaineistosta käytän puolestaan lyhennettä (hav.mp.).

Muistiinpanot sisältävät erilaisia asiakas- ja työntekijätapaamisia. Perhetyön kotikäynnit lyhennän (kotik.). Olen liittänyt mukaan myös aikajärjestystä ilmaisevan numeron. Joissakin perheissä olin mukana 2—3 kertaa, toisissa vain kerran. En ole eritellyt samaan perheeseen tehtyjä käyntejä erikseen, vaan jokainen kotikäynti on saanut oman järjestysnumeronsa. Virastossa toteutuneista perhetyön asiakastapaamisista käytän lyhennettä (virastotap.). Työntekijöiden kanssa käymäni keskustelut merkitsen (työnt.kesk.). Myös ne olen numeroinut, jotta työntekijöiden ajattelussa tapahtuneet muutokset on mahdollista saada näkyviin. Perhekuntoutusjaksoilla havainnoiduista tilanteista käytän lyhennettä (perhekunt.). Myös niihin olen liittänyt tapahtumisjärjestystä kuvaavaan numeron.

Havaintojen dokumentointi

Viranomaisneuvottelujen, kuntoutusjaksojen sekä osa työntekijöiden kanssa käytyjen keskustelujen muistiinpanoista on kirjoitettu niiden kuluessa. Kotikäyntien kuvaukset on kirjattu muistiin tapaamisten jälkeen. Työntekijöiden näkemys oli, että erityisesti nauhurin käyttö, mutta myös hiljaisena asioita muistiin merkitsevä tutkija, voisivat lisätä kotikäyntien usein varautunutta ilmapiiriä. Perhekuntoutusjaksoilla keskustelujen kirjaaminen tapahtumien aikana sen sijaan oli helppoa, sillä asiakkaiden suostumuksella saatoin seurata tilanteita videolta viereisestä huoneesta ja kenenkään häiriintymättä kirjata samalla muistiin keskustelun kulkua.

Kotikäyntien havainnoinnin periaatteena oli, että osallistumisen tulee toteutua niin, ettei se riko eikä estä työntekijöiden suunnittelemien puheenaiheiden käsittelyä. Aineiston tarkkuuden odotukset ja toisaalta keruumenetelmien soveltuvuus ilmiöön voivat edellyttää kompromisseja (ks. Vaaranen 2002, 23—24). Myöskään työntekijöiden kanssa käymiäni keskusteluja en nauhoittanut, vaan tein muistiinpanoja keskustelujen kuluessa. Merkitsin avainsanoja, kysymyksiä sekä tärkeiltä tuntuvia ja työntekijöiden ajattelua tiivistäviä lauseita ylös. Toteutusta voi

kutsua avoimeksi keskusteluhaastatteluksi (vrt. Vaaranen 2002, 23). En nähnyt tarkempaa dokumentointia välttämättömänä, sillä ensisijainen mielenkiintoni kohdistui asiakastyön tapahtumiin eikä niiden perusteluihin. Silti myös työntekijöiden näkemysten kuuleminen on prosessin ymmärtämisen vuoksi tärkeää.

Jälkeenpäin tapahtuvaan kirjaamiseen liittyi kuitenkin pulmia. Muistiinpanojen painopiste kiinnittyi ensimmäisten kotikäyntien jälkeen tapahtumien synnyttämiin kysymyksiin, tuntemuksiin sekä analysointiin. Itse tapahtumien kuvaus jäi niiden varjoon. Tapahtumakulkujen tavoittaminen pohdintojen takaa oli vaikeaa. Seuraava ote perhekuntoutusjakson muistiinpanoista kuvaa tätä pulmaa.

> ”Äitinä Eeva yrittää jotenkin liikaa. Lapset eivät saa kiivetä puissa, taittaa oksia, mennä rantaan tai jumppasaliin, kun aikuiset eivät ole vahtimassa (miksi eivät voisi olla?). Lapset eivät saa juosta, huutaa, eivätkä hyppiä kaiteen päältä. Pitää syödä kaikki, heti ja nopeasti, sotkematta. Pitää kertoa ja tunnustaa, mitä on tehnyt, pitää vastata reippaasti, kun aikuiset kysyvät jne.
>
> Kun äiti kuvaa perheen arkea kotona, alkaa ahdistaa. Kotona lasten pitää mennä joka ilta seitsemältä nukkumaan ja syödä sitä ennen puuroa. Usein Pekkaa (5 v) pitää syöttää, kun hän ei suostu syömään tarpeeksi nopeasti. Pekka ei saa tulla vanhempien makuuhuoneeseen, koska siellä on äidin tärkeitä tarvikkeita. Poika ei ole koskaan käynyt vanhempiensa makuuhuoneessa, sillä hän voisi sotkea siellä olevia äidin harrastustarvikkeita tai loukata niiden kanssa itseään. Isä rakentaa perheelle taloa, mutta lapset eivät saa tulla työmaalle, sillä heidän vahtiminen työtä tehdessä on mahdotonta. Kotipihalla on paljon sellaista, mitä lapset eivät saa tehdä. Istutuksia täytyy varoa, kadulle ei saa mennä. Puissa ei saa kiivetä, kun kauniiden vanhojen puiden oksat saattavat katketa. Äiti kertoo ylpeänä tätä järjestyksen ja kurin ja sääntöjen täyttämää elämää. Sen perusteella, mitä täällä olen nähnyt, on helppo kuvitella, että tämä kaikki on ihan totta.” (hav.mp./perhekunt./4.)

Muistiinpanoihin kirjautui havainnollistava näkemys perheen arjesta, lasten ja vanhempien vuorovaikutuksesta sekä siitä, millaisia tunteita äidin kanssa käymäni keskustelut minussa herättivät. Työntekijöiden *toimintaa* kuvaus ei sen sijaan sisällä

lainkaan, eikä siitä sen vuoksi voi etsiä lasten paikkaa ammatillisessa auttamissuhteessa.

Tämän havaittuani pyrin luomaan tapaamisten seuraamiseen struktuuria, joka auttaisi tilanteiden kirjaamisessa sekä systematisoisi havaintoja, mutta toisi samalla esiin kunkin tapaamisen erityisluonteen. Seuraavien käyntien kuluessa havainnointirunko alkoi muotoutua ja siihen tulivat seuraavat teemat: 1) käyntiin tai tapaamiseen liittyvä etukäteissuunnittelu, 2) osallistujat, 3) käynnin kulku ja sen juoni, 4) ympäristö ja tila, 5) eri toimijoiden osallisuus ja liikkuminen tilassa, 6) käynnin tunnelmat, 7) esillä olleet puheenaiheet sekä 8) tapaamisen herättämät kysymykset ja pohdinnat. Rungon muotoutuminen oli samalla jo osa analyysiä, muodostuihan se asiakokonaisuuksista, jotka näyttäytyivät kysymysteni kannalta tärkeinä.

Viimeisen kohdan yhteydessä olen pohtinut lähinnä omaan tutkijarooliini liittyviä kysymyksiä. Millaisia ajatuksia ja tunteita tilanne herätti? Mitä tapahtumakulku toi esiin tutkimuksen toteutuksesta tai omasta roolistani? Pohdinnat omista etukäteisoletuksista ja niiden tuomista rasitteista kirjoitin usein muistiinpanojen loppuun, vaikka pidin myös erillistä tutkimuspäiväkirjaa. Havainnointirungon käyttö antoi tilaa pohdinnoille mutta ei syrjäyttänyt ”puhtaampaa” kuvausta.

Kotikäynnit kestivät puolestatoista tunnista kolmeen tuntiin. Osallistujien lukumäärä vaihteli neljästä yhdeksään henkeen. Tämä synnytti tilanteisiin paljon puhetta, puheenaiheiden nopeita vaihteluita ja painopisteiden muutoksia. Kun paikalla on yhtä aikaa monta ihmistä, keskustelun kuluessa puhutaan päällekkäin ja paikallaolijat liikkuvat tilassa, kaikkea tapahtunutta ja sanottua on mahdoton saada talteen. Tilanteissa oli luonnollisesti puheen lisäksi erilaisia eleitä, ilmeitä ja muuta nonverbaalista viestintää, jonka kaiken havaitseminen saati muistaminen ei ole ollut mahdollista. (Vrt. Forsberg 1998, 89; Lehtinen 2000, 73.)

Perhekuntoutusjaksojen havainnointi sisälsi huomaamattomuutta tavoittelevan läsnäolon ja havainnoinnin lisäksi aktiivista osallistumista asiakkaiden kanssa jakson aikana järjestettävään ohjelmaan ja erilaisiin toimintoihin: retkiin, ponnisteluun seikkailuladolla, kädentöihin taidepajalla sekä lasten leikkeihin leikkituvalla. Vanhempien ryhmäkeskusteluihin osallistuin samalla periaatteella kuin perhetyön kotikäynteihin. Viereisessä huo-

neessa videon välityksellä havainnoimani perhekeskustelut tallensin paperille tapahtuman aikana, mutta muiden tilanteiden muistiin merkitseminen tapahtui sopivissa tilanteissa päivän kuluessa tai iltaisin varsinaisen ohjelman päätyttyä.

Muistiinpanot aineistona

Muistiinpanot ovat tärkeä linkki fyysisen kentälläolon sekä lopullisen tekstin välillä. Tutkijan muistiinmerkitsemät havainnot ovat tavallaan julkisia, kulkeutuuhan osa merkinnöistä julkaistavaan tekstiin ja ovat kenen tahansa luettavissa. Etnografeille on yhteistä ambivalentti suhde omiin muistiinpanoihin. (Jackson 1995, 37—43.) Osittain tätä selittää se, että tutkija henkilönä vaikuttaa siihen, mitä havaintoja kirjataan ja miten. Kirjaamisen prosessia — havaitun valikointia, ilmaisua sekä mahdollisia havaittuja asiayhteyksiä — ohjaa tutkijan tapa lukea ilmiötä. Arvottomuuden tunnetta voi tuoda myös muistiinpanojen epätasaisuus. Kiireessä muistiinmerkitty asia ei ehkä aina avaudu edes tutkijalle itselleen. Ulkopuolisista muistiinpanojen sisältämä informaatio voi vaikuttaa mystiseltä. Mitä nämä piirteet merkitsevät muistiinpanoille *tutkimusaineistona*? Oma suhteeni havainnointiaineistoon tiivistyy muistiinpanojeni ominaisuuksiin ja niiden synnyttämiin kysymyksiin.

Olen kirjannut asiat muistiin useimmiten tilanteiden jälkeen. Onko niiden antama kuva riittävän tarkka, säilyykö niissä tapahtumien luonne? Muistinpanoni ovat melko niukkoja, joskus vain kolme—neljä sivua kahden tunnin tapaamisista. Tavoitanko oleellisen? Mitä jätän kirjaamatta? Ovatko havainnointirungon teemat niitä, joista lasten paikkaa voi parhaalla tavalla etsiä? Löytyykö se niistä? Onko muistiinpanoja lukiessa aktivoituva, kirjoitetun rinnalle toisia tilanteita ja sanoja mieleen tuova ”päämuisti” yhtä arvokasta ja luotettavaa kuin ”paperimuisti”, se mikä on säilötty muistiinpanoihin (ks. myös Jackson 1995, 50; Törrönen 1999, 42)? Vakavin kysymys liittyy kuitenkin muistiinpanojen keskeiseen merkitykseen tutkimukseni kokonaisuudessa. Voivatko subjektiiviset, päiväkirjanomaiset, tutkijan persoonan ja katseen sävyttämät kuvaukset toimia analyysin pohjana?

Tilanteiden ja episodien kuvaamistavastani voi tavoittaa useita luovan faktan (creative nonfiction, Agar 1995, 117—123) kirjoittamiselle tyypillisiä piirteitä. Tällaista kirjoittamisen tyyliä voidaan luonnehtia ”faktuaalisen sisällön ja fiktiivisen muodon yhdistelmäksi, jossa tarkkailijan, toimittajan ja tekstintekijän tehtävissä yhdistyvät taiteellinen ja empiirinen totuus eli jossa tutkitaan tosiasioita taiteellisuutta hyväksikäyttäen” (mt., 117, käännös J. H.). Omista muistiinpanoistani voin tunnistaa näyttämön rakentamisen, kehityskulun luonnehdinnan ja juonen rakentamisen metodit. (Mt., 117—120.)

Olen tavoitellut elävää tilannekuvausta, halunnut kirjata tunteita ja ajatuksia herättäneitä tapahtumia, joiden katson tarjoavan analyyttisiä ideoita ja joiden avulla minun on toisaalta jälkeenpäin mahdollista palauttaa mieleeni tilanteen tunnelma. Muistiinpanoissa on sanatarkkoja otteita tärkeiksi näkemistäni dialogeista. Olen kirjannut eri osapuolten, lasten, vanhempien ja työntekijöiden osallistumista keskusteluun mutta myös liikettä ja olemista tilassa sekä ympäristön ja tilanteiden ominaispiirteitä.

Näyttämön rakentaminen tulee esille siinä, että kuvaan tilanteet mahdollisimman elävinä. Pyrin välittämään niiden sävyt ja nyanssit. Näyttämön elävyys tekee lukijasta osallisen, antaa hänelle kokemuksen ilmiöstä, ei pelkkää tietoa. Näyttämö on kuitenkin pala todellisuutta, ei kuviteltu. Videokameran tarkkuutta en saavuta, mutta sepitteitä muistiinpanoni eivät myöskään ole. Kuvaukset ovat oma totuuteni, muut tilanteissa läsnäolleet keskittyisivät tapaamisten kuvaamisessa ehkä toisiin asioihin. Työntekijät eivät ole lukeneet muistiinpanojani, mutta olemme toistuvasti keskustelleet käyntien synnyttämistä ajatuksista. Monet pohdinnoistani olen kuitenkin pitänyt ominani. Silti uskon, että työntekijät voivat tunnistaa kuvaamani tilanteet (vrt. Agar 1995, 121). Juonellisuus puolestaan näkyy tavassani valita muistiinpanoihini kuvattaviksi tilanteita, joissa on ristiriitoja tai dramaattista jännitettä. Tarinallisuus ei määrää sitä, millaisena kuvaamani todellisuuden esitän. Tapahtumien laadun tulee säilyä, mutta tavoitteeni on, että se näkyy hyvin ja kiinnostavasti.

Muistiinpanojen kirjoittamistapa ei ole ollut suunniteltu. Olen voinut tunnistaa kuvaamani piirteet vasta valmiita muistiinpanoja lukiessani ja lähteenä käyttämääni artikkeliin tutustuttuani. Olin huolissani muistiinpanojen luonteesta aineistona ja näin vält-

tämättömäksi pohtia niiden syntyehtoja ja ominaisuuksia. Kuvaamisen ominaisuudet auttavat seuraamaan aineiston muotoutumisen prosessia sekä muistiinpanojen kirjoittamisen ehtoja. Samalla ne auttavat perustelemaan muistiinpanojen käyttöä tutkimusaineistona.

3.4 Etnografia ja kiinnostus arkeen

Etnoalkuisilla sanoilla viitataan yleensä johonkin vieraaseen: kulttuuriin, kansaan, yhteisöön tai sosiaaliseen ryhmään. Etnografinen tutkimus on saanut vaikutteita antropologisesta tutkimusperinteestä. Tutkijat ovat viettäneet pitkiä aikoja itselleen vieraassa ympäristössä osallistuen tutkimansa yhteisön elämään. He ovat pyrkineet tavoittamaan kulttuurin erityispiirteitä keskustelujen ja havainnoinnin avulla. Antropologiseen perinteeseen kiinnittyvissä etnometodologisissa tutkimuksissa on tutkittu muun muassa ammattiryhmiä, vankeja, jengejä, uskonnollisia yhteisöjä tai kansallisuuden, heimon tai harrastuksen yhdistämiä ryhmiä. (Tesch 1990; van Maanen 1995; Manning 1995, 66; Vaaranen 2002.)

Vierauden lisäksi toinen keskeinen teema etno-alkuisissa tutkimusotteissa on kiinnostus arkeen. Yhteiskunta ja kulttuuri nähdään prosesseina. Kiinnostavaa on tunnistaa ja löytää toiminnan taustalla olevia sääntöjä, sosiaalista järjestystä sekä osallistujien tapaa antaa toiminnalleen merkityksiä. Tutkija tutkii ”kenttää”, eli tapahtumia, tilanteita ja ympäristöä. (Hammersley & Attkinson 1995; Gordon ym. 2000.) Lähestymistapoja yhdistää ajatus siitä, että ryhmä ja yhteisö ovat arjen rakentumiselle ratkaisevia. Toimijat huomioivat ratkaisuissaan toiset yhteisön jäsenet, jopa silloin kun on kyse henkilökohtaisesta ja toisille yhdentekevästä asiasta.

Tutkimusotteen valinta pitää sisällään käsityksen siitä, mikä yhteisöjen, ryhmien tai organisaatioiden toiminnassa on kiinnostavaa. Etnoalkuiset tutkimusotteet tavoittelevat arkitodellisuuden tuottamisen ydintä. Kiinnostavana nähdään järkeilytapojen vivahteikkuus, hetki hetkeltä rakentuvat käytännöt, se miten toimijat erilaisissa tilanteissa tukeutuvat tulkittuun tietoon

ja tuottavat sen avulla sosiaalista järjestystä. (Heritage 1996; Suoninen 2001.)

Olennaista on näkökulma todellisuuteen, sen tapahtumisten prosessiin, ei pelkästään se, että tutkija kerää aineistonsa tietyllä tavalla. Ytimessä ovat aidot jokapäiväiset käytännöt, missä tapahtumia tehdään ymmärrettäväksi ja joissa niiden ominaisuuksia, sisältöjä ja järjestystä luodaan (Gubrium & Holstein 1995, 11). Tutkijan on tärkeää kyetä ihmettelemään itsestään selvinä pidettyjä asioita. Harold Garfinkelin (1967) Agnes-tutkimus on hyvä esimerkki tästä. Agnes oli mies, joka aikuistuessaan halusi vaihtaa sukupuolensa, koska oli tuntenut itsensä aina naiseksi. Agneksen avulla Garfinkel osoittaa, miten sukupuoli on biologisuuden lisäksi sosiaalisesti tuotettu. Kävely- ja puhetyyli, ilmaisujen valinnat, tunnereaktiot, äänen sävy, istumisen sekä liikkumisen tavat ovat keinoja viestittää ympäristölle omaa sukupuolta. Sukupuolen tuottaminen on prosessi, josta ilmenee yksilön kyky tehdä kulttuurisesti ja sosiaalisesti tunnistettava, aito ja ehjä roolisuoritus (Heritage1996; Suoninen 2001).

Sosiaali- ja yhteiskuntatieteet ovat laajentaneet etno-alkuisia tutkimusotteita, etnometodologiaa ja etnografiaa yksityisen ja intiimin alueelta julkiseen (Heritage 1996, 9; Gubrium & Holstein 1997; Coffey 1999). Organisaatiot ja ammatilliset toimintaympäristöt (sairaala, virastot, armeija) sekä erilaiset viranomaiskäytännöt ovat olleet tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteita. Suomalaisia etnografioita ovat esimerkiksi Martti Grönforsin tutkimus (1981) romaanikulttuurista, Matti Kortteisen (1982; 1992) tutkimukset lähiöelämästä ja suomalaisesta palkkatyöstä, Anssi Peräkylän (1990) sairaalaan ja hoitokäytäntöihin sijoittuva tutkimus kuolevan potilaan hoitamisessa todellistuvista tulkintakehyksistä, Tarja Pösön (1993) koulukotitutkimus työn sukupuolisidonnaisista merkityksistä, Hannele Forsbergin (1998) tutkimus kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista sekä niiden tavoista muovata perheeseen liittyviä tulkintaresurssejaan sekä Maritta Törrösen (1999) etnografia laitoksissa asuvien lasten arjesta.

Molempien etnoalkuisten tutkimusotteiden toteutukset avautuvat kuitenkin moneen suuntaan. Omassa tutkimuksessani etsin etnometodologian tapaan arkisen todellisuuden rakentu-

misen tapoja pyrkiessäni tunnistamaan lastensuojelun perhetyön asiakastyön arkea ja tilanteita sekä niiden ominaispiirteitä lasten paikan rakentajina. Etnografian tapaan olen kiinnostunut toiminnasta enemmän kuin asioista ja sosiaalisista käytännöistä enemmän kuin sosiaalisista olosuhteista tai voimista (Gubrium & Holstein 1997, 6—8). Etnografiset tutkimukset ovat myös johdattaneet havaitsemaan yksittäisten tilanteiden yhteyksiä laajempiin kulttuurisiin ja institutionaalisiin yhteyksiin (Peräkylä 1990; Pösö 1993; Gubrium & Holstein 1997; Forsberg 1998, 69; Juhila & Pösö 2000b).

Suhde kenttään

Etnografisessa tutkimuksessa käsitys todellisuudesta liittyy siihen, miten "kentän totuuden" ajatellaan olevan tavoitettavissa. Mitä tutkija tekee kentällä ja *kentästä*? Naturalistinen perinne ymmärtää, että menemällä lähelle ihmisten arkea on mahdollista tavoittaa yksilön tai yhteisön autenttinen ja tosi maailma. Kysymällä kulttuurin jäseniltä tai toimintaan osallistuvilta voidaan saada tietää "miten asiat ovat". Postmoderni käsitys näkee, että kullakin osallistujalla on oma totuutensa kentästä. (Hammersley & Atkinson 1995; Gubrium & Holstein 1997.) Oma kenttäsuhteeni sijoittui näiden kahden väliin. Olen pyrkinyt kuvaamaan tapahtumia sellaisina kuin olen ne nähnyt, en sellaisina kuin asioiden pitäisi tai niiden sanotaan olevan. Samalla olen pyrkinyt tiedostamaan myös erehtymisen mahdollisuuden sekä avaamaan omien ratkaisujeni ja lähtökohtieni merkitystä tutkimuksen kokonaisuudessa. (Vrt: Fay, 1996, 219—221; Hammersley & Atkinson 1995, 17; Gubrium & Holstein 1997, 12—15.)

Kenttänäkemystä merkityksellisempää on se, millaisena tutkijan ja kentän välinen suhde *toteutuu* (Coffey 1996, 68). Pyrkiikö tutkija tutkimansa yhteisön, ryhmän tai kulttuurin sisälle, jättäytyykö ulkopuolelle vai liikkuuko näiden rajalla? Jos tutkija pyrkii ja pääsee, hän voi saada tarkan ja monipuolisen kuvan tutkimansa kentän arjesta. Toisaalta tutkijan voi tällöin olla vaikea astua kentän toimijoiden tulkintojen ulkopuolelle ja löytää arkisen todellisuuden piilossa olevia rakenteita (esim. Gladwin 1970). Jos lähtökohtana taas on osallistumisen ja erillisyyden

toimiva suhde, tutkija tyytyy tavoittamaan osallistujien toiminnan logiikkaa ja ymmärtämään sen eroja, mutta jättää itselleen mahdollisuuden selittää ja tulkita tapahtumia kentän toimijoista poikkeavalla tavalla. Kolmas ratkaisu, kentän ulkopuolelle jättäytyvä tutkija taas voi menettää kentän toimijoiden merkityksiä ja osan tapahtumien luonteesta, mutta hänen on helpompi käyttää oikeuttaan nähdä toisin.

Teoreettis-metodologiset valintani paikantuvat kenttätyön kuluessa tekemiini ratkaisuihini. Oma toteutukseni sijoittui alkuvaiheessa lähelle jälkimmäistä, mutta on tutkimuksen edetessä painottunut keskimmäiseen, osallisuuden ja erillisyyden vaihteluun, kun tilanteita havainnoiva katseeni avautui näkemään ammattilaisten toimintaa muovaavat kulttuuriset, ideologiset ja sosiaaliset ehdot. Silti tilanteille antamani merkitykset ja tulkinnat voivat poiketa siitä, miten esimerkiksi työntekijät tapahtumia selittäisivät. Näen, että jaettua yhtä todellisuutta ei ole. Siksi oman ja kentän toimijoiden *todellisuuskuvien osittainen yhdenmukaisuus* riittää minulle. Asiat eivät välttämättä ole niin, miten kentän toimijat kertovat niiden olevan, mutta on tärkeää tuntea ja ymmärtää toimijoiden tapa ajatella ja perustella tekemisiään, sekä ymmärtää niitä ehtoja, joiden vaikutuspiirissä he ovat.

Etnografisessa tutkimuksessa tutkijan toiminta on monella tavalla merkityksellistä (esim. Wolcott 1995, 98; Coffey 1999). Kentälle pääsyn yhteydessä tutkijalta vaaditaan usein sitkeyttä ja neuvokkuutta (vrt. Hammersley & Atkinson 1995, 54—55; Törrönen 1999). Aineiston keruu voi edellyttää kykyä vakuuttaa aiheensa tärkeys, joskus myös kekseliäisyyttä ja kärsivällisyyttä läpäistäkseen ne monet portinvartijat, joita aineistonkeruussa kohdalle osuu (vrt. Vaaranen 2002). Osallistuminen tutkimuskohteen arkipäivään vie tutkijan lähelle ilmiötä, inhimillistä elämää, ihmisiä ja arkea.

Tutkija joutuu kentällä ratkaisemaan myös käytännöllisempiä kysymyksiä. Miten löytää muistiinpanojen kirjoittamiselle tapahtumien virrassa aikaa (Grönfors 1983; Peräkylä 1991)? Miten toimia ihmisenä toisten kanssa? Suhteet kentän toimijoihin voivat tulehtua ja tutkija ajautua konfliktiin kentän toimijoiden kanssa. Äärimmillään tutkijan fyysinen turvallisuus ja hyvinvointi voivat tutkimuksenteon kuluessa vaarantua (Vaaranen 2002, 21—22). Myös tutkimuksen valmistuessa tutkija pohtii eettisesti vaikeita ja

inhimillisesti koskettavia kysymyksiä. Miten tasapainoilla syntyneiden yhteistyösuhteiden ja tutkijan tulkintatehtävän välissä? Miten kirjoittaa niin, ettei petä synnyttämäänsä luottamusta ja ohita kentän jäsenten omia merkityksiä (Coffey 1996, 74—75; Hammersley & Atkinson 1996)? Kentällä olon kuvaukset sisältävät usein kohdattujen vaikeuksien sekä henkilökohtaisten oivallusten kuvauksia.

Kenttätyön arjen elementit, henkilökohtaiset suhteet ja kokemukset ovat tärkeitä, sillä kenttätyö on aina myös ruumiillista ja emotionaalista läsnäoloa (Coffey 56—57, 100). Tutkijan persoonan merkitys ei kiinnity pelkästään kenttäsuhteiden tai kentälle pääsyn yhteyteen, vaan minän, kentän ja kenttätyön tulosten väliset rajat ovat joustavia. Tutkijasubjektin merkityksen analyysi on olennainen vaatimus etnografisen tutkimuksen kokonaisuudessa (mt., 117). Tutkijan tunteet, kohdalle sattuneet vastoinkäymiset ja tapahtumat sisältävät usein tärkeää informaatiota ilmiöstä (vrt. Gubrium & Holstein 1995, 58; Hammersley & Atkison 1995, 55—58). Myös omassa toteutuksessani toimintani on ollut monikerroksisesti merkittävää. Läsnäoloni vaikutti tilanteisiin, joita havainnoin. Mielenkiintoni tiettyihin asioihin valikoi muistiin kirjattavat toisten jäädessä sivuun. Analyysissä tutkijasubjektin merkitys vahvistui edelleen. Haluan kuitenkin välttää osuuteni pikkutarkkaa erittelyä. Katson sen äärimmilleen vietynä voivan johtaa siihen, että tutkimuksen keskiöön asettuu ilmiön sijaan tutkijan persoona ja toiminta. Tuon näkyviin sellaisia kentällä olon piirteitä, jotka ovat olennaisia analyysille. Kuvaan muistiinpanojen syntyä, suhteitani kenttään ja sen toimijoihin sekä joitakin tapahtumia kentältä, joissa toiminnallani oli erityistä merkitystä. Tiedon tuottamisen reunaehtojen tunnistaminen ja avaaminen auttaa myös lukijaa arvioimaan tutkimusprosessia.

3.5 Perhetyön etnografiaa

Kolmessa erilaisessa lastensuojeluhankkeessa mukana oleminen on antanut mahdollisuuden lähestyä lastensuojelun perhetyön erilaisia toteutuksia. Lastensuojelunkentälle pääsyni oli siinä mielessä luontevaa. Yksittäisille kotikäynneille pääsy ei sitä

kuitenkaan aina ollut. Havainnoimiani tapaamisia edelsivät monikertaiset luvan pyytämisen ja sopimisen vaiheet. Työntekijät valikoivat perheet ja tilanteet, joiden katsoivat kestävän ylimääräisen henkilön mukaantulon. Tämän jälkeen asiaa kysyttiin vanhemmilta. Saatuaan suostumuksen osallistumiseeni työntekijät ilmoittivat minulle kotikäynnin ajankohdan. Kotikäynnit sovittiin usein varhaiseen iltapäivään, jolloin lapset olivat vielä koulussa. Lasten tultua koulusta esittelin heille itseni ja samalla pyysin (tai työntekijät pyysivät) lupaa läsnäolooni. Käytännössä lasten mahdollisuus kieltää läsnäoloni oli nimellinen, olinhan jo paikalla.

Eettisille kysymyksille tutkimusten yhteydessä on tavallista, että tehdyt ratkaisut esitellään tutkijan huomaavaisena käytöksenä. Sen sijaan ei kiinnitetä juurikaan huomiota siihen, miten näennäistä eettisyys voi tutkimukseen osallistuvien näkökulmasta olla (Humphries 2000, 69—73). Eettiset kysymykset eivät kuitenkaan ole erillisiä tai pelkästään käytännöllisiä, vaan kiinnittyvät tutkittavien suojeluun, heihin kohdistuneiden riskien hallinnan ja avoimen tiedottamisen lisäksi myös *tutkimuksen tavoitteen eettisyyteen*. Lasten arkeen ja iltapäivien väsymykseen ujuttautumista lieventää ehkä se, että tavoitteeni on tuottaa tietoa lasten asemasta auttamistyössä. En voi kuitenkaan vedota tietooni, että lapset ajattelisivat asiasta samoin.

Myös työntekijät voivat tuntea tutkijan rasitteena, sillä kotiin sijoittuva ammatillinen työ on monella tapaa herkempää kuin virasto- tai laitosympäristössä tapahtuva. Työntekijöiden kanssa käydyt keskustelut hälvensivät vähitellen läsnäoloni heissä ja itsessäni synnyttämää epävarmuutta. Silti osallistumiseni tuoma jännite oli mukana hiertäen ja uuvuttaen molempia.

> (Toimistolla ennen perhetapaamista)
> ”Puhelin soi. Ari menee puhelimeen ja Anne kohta hänen perässään. Jatkan keskustelua Matin kanssa, mutta samalla pelkään koko ajan, että puhelu tulee perheestä, johon olemme menossa. Pelkään, että joku sieltä soittaa ja sanoo, että ne eivät haluakaan minua mukaan sinne”. (hav.mp./ kotik./2)

> (Kotimatkalla perhetapaamisen jälkeen)
> Tt: ”Kyllä mä olin jotenkin hermona koko ajan, kun se keskustelu sillä tavalla juuttu pitkäks aikaa, että mitähän, mitähän sä siitä aattelet ja mitä sanot...

J.H: Siis pelkäsitkö sä *mua*?
Tt: Kyllä joo, ihan että mitä sä kohta sanot...
J.H.: Ei voi olla totta? (hav.mp./kotik./3)

(Puhelinkeskustelu, suunnittelemme perhetapaamisia)
Tt: "Niin huomennahan mä menen sinne Kallen luo, mutta en tiiä sitten, että miten... niin mitä sää siitä sitten, saatko mittään...
J.H.: Mitä sä ajattelet?
Tt: Niin, että onko se niinku millään tavalla kiinnostavaa, kun ei siinä sillä tavalla ole muuta kuin sitä läksyjen tekoa..." (hav.mp./kotik./11)

Työntekijöiden lisäksi myös perheelle yliopistolta tuleva tutkija voi arkoja asioita käsiteltäessä tuntua hämmentävältä. Sen tiedostaminen synnyttää epävarmuutta ja pelkoa mukaanpääsystä. Jatkuva toisten odotusten ja toiveiden aistiminen ja ennakoiminen synnyttivät aineiston keruuseen jännitystä, joihin ajoittain väsyin.

Perhekuntoutusjaksoilla tilanteisiin mukaanpääsy oli helpompaa. Osallistumistani kysyttiin vain vanhemmilta, työntekijöiden oli siitä lähes mahdoton kieltäytyä. Johdon päätös tutkimuksen toteutuksesta velvoitti epäsuorasti työntekijöitä hyväksymään läsnäoloni. Perhekuntoutuksen yhteydessä viikon kestävä yhteiselo laitosympäristössä tutustutti luontevasti ihmisiin, eikä osallistumisen tiellä ollut muuta pulmaa kuin se, että perhekohtainen viikko-ohjelma eriytti perheet päivien aikana ja tutkijana saatoin olla vain yhdessä paikassa kerrallaan. Aina en voinut olla varma, olinko valinnut antoisimman tilanteen, vai olisiko jokin toinen ollut kiinnostavampi.

Molemmissa havainnoinneissa sovelsin samaa periaatetta. Pyrin olemaan ihmisenä läsnä, mutta jättämään ammatillisen suunnitelman toteuttamisen työntekijöille. Omat kommenttini liittyivät ilmapiirin luomiseen ja ylläpitämiseen tai olivat luonteeltaan työntekijöiden puhetta säestäviä. Tämä *valikoidusti osallistuvan havainnoinnin* periaate muotoutui osittain vanhempien esittämien mielipiteiden vaikutuksesta. Vanhemmat kokivat kiusallisena sen — kuten eräs äiti oli asian kuvannut — "että se vaan istuu eikä puhu mitään".

Sosiaalista vuorovaikutusta säätelevät vaihdon ja jakamisen periaatteet. Vaikeneminen ei noudata niitä. Se, että joku paikalla olevista ei osallistu, koetaan epämiellyttävänä jopa epäoikeuden-

mukaisena. Ilmeet, eleet, katseen suuntaaminen, hymy ja valppaus tavassa olla läsnä olivat tapoja osoittaa valikoitua ja rajoitettua läsnäoloa (vrt. Coffey 1999, 73). Kokemukset ja kommentit ohjasivat etsimään keinoja osallistua mutta olla samalla sopivasti taustalla. Tietoisuus sosiaalisen ja ammatillisen osallistumisen rajapinnasta tuli kuitenkin näkyväksi vasta, kun eräällä kotikäynnillä aineiston keruun alkuvaiheessa törmäsin siihen hyvin konkreettisesti.

> ”Istumme keittiössä ja keskustelemme perheen äidin kanssa. Keskustelun aikana perheen 13-vuotias tyttö tulee keittiöön istahtaa liesituulettimen eteen, käärii itselleen tupakan ja sytyttää sen. Työntekijä kysyy:
> - Mitenkäs kauan se Sari on nyt poltellut?
> - Syksystä saakka kotona.
> - Tt: ...ja sitä ennen salaa...
> - Niin. (puhaltelee savuja)
> - Äiti: Oonhan mie sille yrittäny paasata, sanonu varmaan sen tuhat kertaa, että tätä ei kyllä kannata alkaa, ei sitte niin mitään järkeä, mutta ku on kovaa pää, niin on.
> - Tt: Miten paljo sitä tupakkaa sitte kulluu?
> - Miten sattuu olemaan.
> - Tt: No mites sitten onko muita kokeiluja, otatko Sari kaljaa tai alkoholia tuolla viikonloppuisin kavereiden kanssa?
> Tyttö on hiljaa, mutisee jotain, katse lattiaan suunnattuna.
> - Äiti: Minä saatan viikonloppusin ostaa sille jonkun siideripullon. Ja mitä nyt joskus muuta kotoa saa. Jos ottaa, niin ottaa sitte kotona. Ku ne kakarat tuolla keskenään ottaa, niin siinähän ei sitte tiedä, että mitä siinä tapahtuu, joutuvat raiskatuksi, sammuvat ja tekevät tyhmyyksiä...
> - Tt: Onhan se ihan totta tuo, kyllä mää ymmärrän tuon mitä sää tarkotat, ku mää oon kotona kans saanu, niin se on ollut kyllä hyvä. Ei ole ollut mitään tarvetta lähteä hakemaan sitä jännitystä sitten muualta, mutta...
> - J.H. (keskeyttää): Minä taas en ymmärrä, että lapselle, alaikäiselle, ostetaan alkoholia. Siinä tietenkin on taustalla se, miten mun kotona asennoiduttiin tuohon asiaan ja ite oon kyllä omaksunut samanlaisen asenteen, että ei se lapsen elämään kuulu.
> - Tt: Niin, no... ei tietenkään sillä tavalla, mutta kyllä se toisaalta on totta tuokin mitä sanoit, että kun ne kuitenkin sen jostain aina hommaavat ja sitä ei sitten tiedä, että mitä se on niin on kuitenkin parempi, että... (puhumme kaikki päällekkäin).” (hav.mp./kotik./2)

Mitä tapahtui? Me neljä aikuista istuimme ja katsoimme 13-vuotiaan sauhuttelua, eikä kukaan ilmaissut, että tilanteessa olisi ollut jotain väärää. Oma sosiaalityöntekijän koulutukseni, lapsi- ja lastensuojelunäkemykseni yhdessä tutkijan roolin kanssa tuntuivat tilanteessa mahdottomalta yhdistelmältä.

Kun äiti toi ilmi perheen sallivan asenteen tyttären alkoholinkäyttöä kohtaan, en voinut vaieta. Rikoin ymmärtämisen ja hienotunteisuuden muodostaman ilmapiirin. Tutkijana koin tekeväni väärin. Tilanteen vuorovaikutuksellinen tasapaino, sävy ja luonne sekä työntekijöiden suunnitelma rikkoutuivat. Kommenttini epävireisyys ja sen tilanteeseen synnyttämä kiusallisuus oli kaikille osapuolille selvä. Keskustelu tyrehtyi. Työntekijöiden huumori, leppoisuus sekä suhteen rakentamispyrkimykset alkoivat yskiä. Olin nolannut itseni lisäksi myös työntekijät ja äidin iskemällä vanhanaikaiset ja jäykät näkemykseni kuin pohjalainen puukon pöytään.

Tapahtuneen monitasoinen merkityksellisyys selvisi kuitenkin vasta vähitellen. Raja, jonka kommentillani rikoin, uhkasi koko tutkimukseni toteutusta. Vaikka palasimme työntekijöiden kesken tilanteeseen ja keskustelimme siitä myös äidin kanssa, syntynyttä epäluottamusta oli vaikea poistaa. Tämän perheen tapaamisiin en päässyt enää mukaan.

Kääntelin tilanteen synnyttämiä ristiriitaisia ajatuksia mielessäni. Miten voin odottaa mukaanpääsyä, kun en osaa käyttäytyä? Ja miten toisaalta voisin olla reagoimatta sellaiseen, jonka oman ammattietiikkani perusteella koen puuttumista vaativaksi? Odotin perhetyöntekijöiden jakavan kanssani kokemuksen tilanteen absurdiudesta. Odotin heiltä lastensuojelukytköksen vuoksi lastensuojeluun liittämiäni ominaisuuksia: selkeyttä suhteessa yhteiskunnan asettamiin lakeihin sekä yhdenmukaista näkemystä siitä, mikä on kasvavalle lapselle vahingollista. Odotin näkemysten ilmaisemista. Työntekijät näkivät kuitenkin tapahtumat sekä niihin reagoimisen tavat toisin. Tutkimuksen ja aineiston keruun kuluessa sain usein eri tavoin ymmärtää, että minä olin se, joka oli toiminut kyseisessä tilanteessa väärin. Monessa mielessä näin varmaan olikin.

Havainnointitutkimus synnyttää tilanteita, joissa tutkijan tunteet, subjektiiviset reaktiot ja analyyttiset ideat ovat vuorovaikutuksessa keskenään (vrt. Hammersley & Atkinson 1995,

174—190; Jackson 1995, 37; Coffey 1999, 116). Häpeän ja pettymyksen rinnalla heräsi myös tilanteen esiin tuoma ja ilmiöön kohdistuva analyyttinen kiinnostus. Miksi se, mitä sanoin, oli niin kauheaa? Miksi ammattilaiset katsovat tarpeelliseksi välttää normatiivisia kannanottoja? Mitä tapahtumakulku kertoo lastensuojelun perhetyöstä? Tilanne oli myös metodisesti tärkeä. Oma kenttäpositioni havainnollistui ja tutkijan katseeni erillisyys suhteessa toimijoiden tapaan hahmottaa tilanteita tuli itselleni mutta myös työntekijöille näkyväksi. (Holme & Solvang 1991, 132—133.)

Etnografisille kenttäkertomuksille tyypillinen ”verta, hikeä ja kyyneleitä” -kaava on symbolinen kuva kentällä olon rasituksista. Oman kenttäni synnyttämä uupumus oli harvoin fyysistä. Sen sijaan olen kokenut epävarmuutta ja kiusaantuneisuutta, jota aineiston keruun muiden armoilla oleminen, työntekijöiden vaivaaminen sekä jatkuva oman olemisen tavan pohtiminen synnyttivät. Keskeisimpänä kenttätyön arvona pidetään usein luottamuksen saavuttamista. Sen avulla tutkijan ajatellaan pääsevän lähelle kenttää. (Vrt. Hammersley & Atkinson 1995, 99—109.) Ilmiön tuntemuksen lisääminen eli eritasoisten kokemusten, laatujen ja sävyjen löytäminen edellyttää hienovireistä lähestymistä. Oman aineistonkeruuni kuluessa osoittautui tärkeäksi säilyttää ja ylläpitää yhtä aikaa objektiivisuuden, subjektiivisuuden mutta myös sympatian, empatian ja analyyttisen herkkyyden elementtejä.

Objektiivisuus merkitsi, kuvaamastani episodista viisastuneena, itseni rajaamista ammatillisen toiminnan ja vastuun ulkopuolelle. Vieläkään en ole vakuuttunut ratkaisun eettisyydestä, vaikka se mahdollistikin tutkimuksen jatkumisen. Sympatia ja empatia puolestaan merkitsivät ymmärtävää suhdetta työntekijöihin ja heidän työtapaansa sekä tilanteissa heränneiden tunteiden jakamista työntekijöiden kanssa, kuitenkin niin, että analyyttisen liikkumatilan säilyttäminen oli mahdollista. Prosessi oli intuitiivinen ja sen voi palauttaa toteutuneeksi vasta jälkeenpäin. Perhetyön kentän olennaisin vaatimus oli joustavuuden, mukautumisen ja maastoutumisen vaatimus (ks. myös Vaaranen 2002). Oman olemisen tavan sääteleminen ja tutkimuskatseen avoimuuden vaaliminen olivatkin kenttätyövaiheen keskeisiä oppimistehtäviä.

Paitsi riesa ja välttämätön paha, uskon olleeni työntekijöille myös kollega sekä ammatillisten pohdintojen jakaja ja peili. Kohdattujen konfliktien avoin käsittely, ajatusten ja kokemusten läpikäyminen sekä ammatilliset ja henkilökohtaisemmat keskustelut synnyttivät välillemme myös ystävyyttä. Perhetyön ja perhekuntoutusjaksojen työntekijöiden ja minun välinen suhde oli pitkälti samankaltainen. Sen sijaan suhteeni vanhempiin ja lapsiin vaihteli. Perhekuntoutusjaksoilla suhde pienempiin lapsiin muodostui usein läheiseksi. Vietimme viiden päivän kuluessa paljon aikaa ja teimme erilaisia asioita yhdessä. Isommat, nuoruusikää lähestyvät lapset eristäytyivät selvemmin aikuisista ja liittoutuivat keskenään.

Perhetyön kotikäynneillä lasten ja minun välinen suhde oli etäinen. Lapset kohdistivat puheensa työntekijöille, ottivat minut huomioon ja vastasivat, jos puhuttelin heitä, mutta henkilökohtaista suhdetta heihin ei muodostunut. Sille ei ollut jaksojen tapaan luontevaa mahdollisuutta. Suhteeni vanhempiin vaihteli myös. Perhetyössä suhteeni vanhempiin jäi etäiseksi. Perhekuntoutusjaksoilla sen sijaan minun ja vanhempien välinen suhde oli usein toverillinen. Yhteinen aika, paikka ja tekeminen synnyttivät luontevaa vuorovaikutusta. Vietin vanhempien, erityisesti äitien kanssa aikaa myös järjestetyn ohjelman ulkopuolella.

> ”Hoidin illalla vähän aikaa Iidaa asunnolla, että Elina sai käydä rauhassa saunassa. Iida alkoi kohta kuitenkin itkeskellä. Kävelimme ensin rannassa, mutta sitten vein tytön Elinan luo saunalle.” (hav.mp./perhekunt./4)

> ”Päivi halusi kuulla, mitä mieltä olen heidän perheen tilanteesta. Sovimme että käymme illalla yhdessä kävelyllä ja juttelemme. Mietin ensin, että mitä voin mielipiteenäni vaikeasta tilanteesta sanoa, mutta tulin siihen tulokseen, että koska Päivi on antanut olla läsnä kaikissa keskusteluissa, hänellä on oikeus myös kuulla, mitä ajattelen. Kävimme kävelyllä ja kerroin, mitä ajattelen lapsista, tilanteesta ja miten olen ymmärtänyt sosiaalityöntekijän huolenaiheet.” (hav.mp./perhekunt./1)

Ensimmäisen jakson läheinen kontakti muuttui etäisemmäksi seuraavien jaksojen aikana. Loin tietoisesti välimatkaa vanhempiin, jotta saatoin keskittyä tilanteisiin, työntekijöiden toimintaan

sekä asettamaani tutkimustehtävään. Ensisijainen kiinnostukseni lapsiin oli samanlainen molemmissa työmuodoissa.

3.6 Analyysin lähtökohdat, välineet ja vaiheet

Tarkastelun taso ja painopisteet

Etnografiset tutkimukset kokoavat teoreettisia ja analyyttisiä resursseja luovasti ja kokeilevasti. Kaikki ideat, jotka auttavat saamaan tuntumaa aineistoon, nähdään hyvinä. Käyttöön tulevat ne resurssit, jotka avaavat tutkijan ymmärrystä ja auttavat jäsentämään ilmiötä. Etnografinen tutkimusprosessi ei ole niinkään analyyttisten ideoiden esiin nostamista kuin niiden kehittelyä ja testaamista. Toteutusten kirjavuus ja liikkumatila havainnollistuvat, kun tarkastelee tutkimusten analyyttisten painopisteiden vaihtelua. Yhtäältä on olemassa diskursiivisesti orientoitunutta ja keskusteluun painottunutta, olosuhteille ja toiminnallisille reunaehdoille herkistynyttä tutkimusta (Tesch 1990, 80). Toisaalta on rakenteista kiinnostunutta etnografiaa, jota antropologinen suuntaus ja vieraiden kulttuurien tutkimus ehkä selkeimmin edustavat. Arkipäivän vuorovaikutuksesta kiinnostunut sekä diskursiivisesti tai konstruktionistisesti sävyttynyt analyysin avulla voi kuitenkin lukea arkisesta kielenkäytöstä yhteiskunnan rakenteiden tuottamia merkityksiä. Makrotason tutkimuksissa, usein antropologisessa etnografiassa, on voitu tarkastella kulttuurin syvärakenteita. Mikrotason etnografia puolestaan kohdistaa kiinnostuksensa tiettyihin tilanteisiin pyrkien tavoittamaan niiden kulttuurista rakentumista.

Lasten paikkaan liittyvää kiinnostustani on vaikea yksiselitteisesti liittää kumpaankaan. Molemmat tasot, sekä yhteiskunnan makrotaso että vuorovaikutuksen kielestä ja episodeista rakentuva mikrotaso, ovat tarkastelussani läsnä. Mikrotasoon kohdistuva kiinnostukseni näkyy konkreettisimmillaan käyttämissäni aineisto-otteissa. Ne sisältävät vuorovaikutusta ja pelkistettyjä tilannekuvauksia. Etsin kuitenkin mikrotason vuorovaikutuksesta laajempia kulttuurisia ehtoja ja pyrin tunnistamaan tilanteista ammatillisten käytäntöjen sosiaalista järjestystä. Näen mikrotason välineenä, jolla lukea maailmaa niiden ulkopuolella.

Kiinnostukseni ei kohdistu diskursiivisen tai konstruktionistisesti orientoituneen etnografian tapaan pelkästään puhuttuun eikä kieleen (vrt. Gubrium & Holstein 1997) vaan tilanteiden yleisempään ja kokonaisvaltaisempaan rakentumiseen. Käynnille laaditut suunnitelmat, tavoitteet sekä ammattilaisten tapa kuljettaa tilannetta, suunnata, sopeuttaa ja säädellä omaa toimintaansa vuorovaikutuksessa eri osapuolten kanssa ovat tilanteiden rakentumisessa merkityksellisiä. On tärkeää tavoittaa sisäisten vuorovaikutuksellisten ulottuvuuksien lisäksi myös tilanteiden ulkopuoliset, ideologiset ja kulttuuriset ehdot. Näkemykseni tilanteiden rakentumisen prosessista kokoaa aiemmin kuvaamiani ideologisen, diskursiivisen ja käytännön toiminnan tasoja ja dynamiikkaa. Yhtä olennaista ja kiinnostavaa kuin se, mistä ja *miten* puhutaan tai mistä ehkä vaietaan, on se, mihin puhumisella pyritään.

Lastensuojelun perhetyö on tutkimuksessani tulkittava käytäntö (interpretative practice, Gubrium & Holstein 1997, 114). Se on on ammatillista toimintaa, jota säätelevät yhteiskunnalliset ja institutionaaliset ehdot sekä juridiset ja hallinnolliset normit. Tietyssä mielessä on kyse ammatillisen kulttuurin tutkimuksesta. Harry Wolcott (1995, 108) määrittelee etnografisen tutkimuksen pyrkivän aina kulttuuriseen selittämiseen. Hänen näkemyksenä on, että mikäli tutkija ei ole kiinnostunut kulttuurisesta selittämisestä, on turha puhua etnografiasta. Itse korostan tutkittavan kulttuurin arkisen käytännön, tehtävien, toteutuksen sekä toiminnan perustelujen välisten suhteiden tutkimista.

Kulttuurinen selittäminen voi tarjota helpon tavan tulkita ilmiön ominaisuuksia. Viittauksenomaiset selitykset voivat kuitenkin jäädä sisällöllisesti hämäriksi. Kulttuuri-käsite vetoaa yleiseen ja epäselvään, mutta myös kiistämättömään ja merkitykselliseen. Yksityiskohdat eivät hahmotu ja tarkentavia kysymyksiä on vaikea tehdä. Kulttuuri voidaan myös ymmärtää jähmeällä tavalla annetuksi ja sellaisenaan omaksuttavaksi. Tämä kieltää toimijoiden aktiiviset valinnat ja ratkaisut. Mikään kulttuuri ei ole niin jähmeä, suljettu tai ehjä etteivät toimijat voisi siihen vaikuttaa. Kulttuuri ei determinoi jäsentensä toimintaa, eikä sillä ole valtaa jäsentensä ohi. Sen sijaan kulttuuri(t) ja yhteiskunta voidaan nähdä prosesseina, joiden tuottamiseen ja uusintamiseen toimijat aktiivisesti osallistuvat. (Fay 1996, 68—

69.) Lastensuojelun perhetyön käytännöt eivät edusta ehjää tai valmista kulttuuria. Työntekijät persoonallaan ja orientaatiopainotuksillaan sekä vanhemmat ja lapset toiminnallaan luovat sitä tilanteissa yhdessä työntekijöiden kanssa.

Toimijuuden aktiivisia valintoja ja ratkaisumahdollisuuksien avaruutta voidaan myös liioitella. Ihmiset ovat aina kulttuurisia toimijoita. (Hänninen 1992; Fay 1996, 68—69.) Tilanteet eivät tapahdu tyhjiössä, vailla reunaehtoja, vaan tietyt ulkoapäin tulevat odotukset ovat niissä läsnä. Näitä reunaehtoja voi nimittää ammattilais- tai asiakkuuskulttuureiksi. Kulttuuri on tällöin tilanteiden ulkopuolelta tuleva kehys, joka vaikuttaa niihin valikoimiin, jotka tilanteissa nähdään mahdollisiksi. Kulttuurin käsite kuvaa vakiintuneita tapoja toimia ja mieltää asiat tietyllä tavalla. Kulttuurit tarjoavat siis resursseja ja orientaatiota mutta eivät määräyksiä tai käskyjä. Käytännön toimijat laajentavat aina organisationaalista ajattelua. Tilanteet ovat eläviä ja joustavia ja ne muodostuvat useista käsillä olevista vaihtoehdoista. (Gubrium & Holstein 1997.) Tavoitteeni on tehdä näkyväksi, miten työntekijät arkisella työllään muovaavat sitä, minkä heidän toimintansa institutionaaliset, kulttuuriset ja paikalliset kontekstit ja kehykset tekevät heille mahdolliseksi (vrt. Gubrium & Holstein 1997, 115).

Jäsennykset, käsitteet ja tulkinnat

Empiirisessä osassa käsitteellistän lasten paikan rakentumisen prosessia sekä asetan syntyvät havainnot tulkinnallisiin yhteyksiin. Prosessina se merkitsi järjestämisen, jäsentämisen ja tulkintojen keskusteluttamisen vaiheita. (Vrt. Holme & Solvang 1991, 119—122.) Sopivien kysymysten löytäminen aineistoille on ollut kaikissa vaiheissa tärkeä tehtävä. Kolmessa ensimmäisessä vaiheessa tarkastelu oli vahvasti aineistolähtöistä. Viimeisessä vaiheessa olen ottanut etäisyyttä aineiston tapahtumista ja käyn tulkintojeni teemoista keskustelua sosiaali- ja yhteiskuntatieteellisten lähteiden kanssa. Silti myös tulkinnoilla on tiivis yhteys aineistoon, nousevathan havainnot, joista tulkintoja teen, siitä.

Ensimmäisessä analyysivaiheessa esittämäni kysymykset koskivat aineistoja, eivät niinkään ilmiötä ja tutkimukseni varsinaista sisältöä. Millaista tietoa aineisto-osat sisältävät, mitä niiden syntyyn liittyy, miten syntyehtoja tulee huomioida, miten eri aineiston osia voi lähestyä ja käyttää? Hahmottelin aineistoni kokonaisuutta, osien luonnetta ja keskinäistä suhdetta sekä mahdollisia käyttötapoja. Kysymysten avulla aineisto-osien erilainen luonne selkiytyi. Keskusteluaineisto antaa moniulotteisen kuvan lasten paikan kokonaisprosessiin, mutta ei tarjoa tietoa tilanteissa tehtävistä ratkaisuista, jonka havainnointiaineisto puolestaan tekee.

Toisessa vaiheessa keskityin erikseen kumpaankin aineistoon vuorollaan. Ensin lähdin analysoimaan keskusteluaineistoa, sillä huomasin lasten aseman problemaattisten piirteiden nousevan siinä selkeästi esiin ja tiivistyvän muutamien teemojen ympärille. Perhetyöntekijöiden työmuotoesittelyt ovat kuvausta työprosessista ja niiden keskeisistä ratkaisuista. Lähestyin kuvauksia tutustuen ensin erilaisiin perhetyön toimintamalleihin. Sen jälkeen keskityin siihen, millaisena lasten paikka eri työvaiheissa muodostui ja millaisiin asioihin se kiinnittyi. Toistuva lukeminen osoitti, että tärkeää on se, miten lasten avun saanti käynnistyy, mihin ammattilaisten katse työtä käynnistettäessä kohdistuu, mihin työntekijät suuntaavat osaamistaan ja asiantuntemustaan sekä se, miten auttamistyön tuloksia arvioidaan ja seurataan.

Keskusteluaineisto ei sen sijaan juurikaan avannut sitä, mistä perheissä oli puhuttu, mitä työntekijät olivat kysyneet tai sanoneet, mitä vanhemmat tai lapset olivat vastanneet tai miten eri tilanteissa oli toimittu. Kuvaukset ovat oman työmuodon esittelyä ja kerronnassa korostuvat jaetut ja eräänlaisiksi työn normeiksi koetut asiat. Paikan rakentumisen yksityiskohtia, sävyjä ja variaatioita kuvauksista ei voinut tavoittaa. Sen sijaan aineiston latautunut ideaalisuus avasi näköalan lasten paikan rakentumisen yleisiin ulottuvuuksiin.

Kokonaisprosessin analysoinnissa teemat rakentuivat ongelmanratkaisuprosessin vaiheiden ympärille. Kun olin varmistanut teemojen samantapaisen toistuvuuden ja merkittävyyden, lähdin kokoamaan aineistosta esimerkkejä kunkin ympärille. Se, että lasten asema näytti olevan pulmallinen työskentelyn kaikissa vaiheissa, ei ollut sinänsä yllätyksellistä. Sen sijaan kiinnostavalta

näytti se, että problemaattisuus näkyi selkeimmin työskentelyn käynnistymis- ja päätösvaiheissa.

Poimimieni esimerkkien tarkastelussa reitin ja katseen käsitteet tulivat keskeisiksi. Ne ovat kuitenkin enemmän metaforamaisia ilmaisuja kuin tutkimuksellisia käsitteitä tiukassa mielessä. Reitti kuvaa, millaisia polkuja lapset kulkevat joko palvelujärjestelmässä tai yksin ennen avun saamista. Katse puolestaan kuvaa sitä, mihin työntekijöiden huomio kiinnittyy auttamistyön käynnistyttyä. Niiden lisäksi tarkastelin lasten paikkaa työskentelyvaiheen toiminnallisen painopisteen sekä lasten hyödyn, eli päätösvaiheen arviointitehtävän avulla.

Havainnointiaineiston analysoiminen on ollut monivaiheisempi ja samalla edellistä vaativampi tehtävä. Siinä ei ole keskusteluaineiston muodon synnyttämää yhdenmukaisuutta. Kuvatut tilanteet ovat erilaisia, toiset pieniä episodeja tai irrallisilta vaikuttavia keskustelunpätkiä, toiset pitkiä ja tarkkoja kuvauksia kokonaisten käyntien muodostamista tapahtumasarjoista. Se, että muistiinpanot sisältävät tilanteita, joissa olen ollut läsnä, tekee havainnointiaineistosta elävän ja ideoita ruokkivan mutta samalla vaikeasti hallittavan. Seuraava kuvio havainnollistaa aineistojen analyysille tuomia eroja.

Keskusteluaineisto	**Havainnointiaineisto**
- sisällöllisesti runsas	- sisällöllisesti niukka
- vaikutelma hallittavuudesta	- vaikutelma kaoottisuudesta
- järjestäminen suhteellisen helppoa	- vaikeasti hallittava ja hahmoteltava
- otteiden irrottaminen mahdollista	- irrottaminen asiayhteyksistä vaikeaa
- tutkijan ja aineiston välimatka	- tutkija vaikuttaa aineiston syntyyn
- kuva lapsesta toisten välittämä	- lapsi elävä ja läsnä
- työntekijöiden ääni ratkaiseva	- tutkijan ääni ratkaiseva
- etäisyys tunteista ja ihmisistä	- tunteet ja ihmiset vahvasti läsnä

Kuvio 2. Aineistojen erot ja vaikutus analyysiin

Havainnointirungon ympärille rakentuvat kuvaukset auttoivat saamaan otteen muistiinpanoista. Rungon teemat toimivat analyysin virittäjänä ja tarkastelu kiinnittyi niiden sisältämien asiakokonaisuuksien ympärille.

Lähdin kuitenkin ensin etsimään havainnoimieni työkäytäntöjen yleistä hahmoa ja työmuotojen yhteisiä piirteitä. Sen jälkeen etenin niistä löydettäviin eroihin. Erojen ja yhtäläisyyksien kautta ratkaisujen erityispiirteet tulivat näkyviin. Jäsensin työmuotojen orientaatioita ja toteutusten ominaispiirteitä, kumppanuuden ja liittymisen luonnetta ja ensisijaista kohdetta sekä erilaisia lapsen huomioimisen ja osallistamisen tapoja. Toisessa muistiinpanojen lukemisen vaiheessa etsin lasten paikan rakentumisen yksityiskohtia. Pyrin löytämään tilanteita, keskusteluja ja kommentteja, jotka avaisivat rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä. Mitä tapahtui, miten tilanteen kulku eteni, miksi kulku oli sellainen kuin oli? Mitä työntekijät ajattelevat, miksi he toimivat tietyllä tavalla? Tietyt havainnoimani tilanteet vaikuttivat sisältävän mielenkiintoisia piirteitä, mutta samalla ongelmaksi osoittautui se, että tilanteet toteutuivat niin toisistaan poikkeavina, että mitään yhteistä ja ehjää jäljitettävää vihjettä en löytänyt. Vaikka lukemisen yhteydessä muodostin yksittäisiä havaintoja yhdistäviä temaattisia ideoita, lasten paikan erilaisiin variaatioihin en saanut otetta. Sävyt ja variaatiot pakenivat ja tarkastelu painottui tihkuvan avun mallia myötäileväksi.

Analyysini juuttui paikalleen. Oli vaikea löytää kysymyksiä, jotka olisivat avanneet tapahtumiin uuden näkökulman. Kun olin yrittänyt useita erilaisia lähestymistapoja, huomasin kääntää kiinnostukseni työmuodoista ja -tavoista lapsiin. Kysyin aineistoltani, miksi eri lapset olivat lastensuojelun asiakkaina, mitä kunkin lapsen kanssa tavoiteltiin, mitä hänen kanssaan oli tehty, mistä ja miten puhuttu ja miten lapsi oli tilanteissa toiminut. Kokoamalla lapsispesifiä tietoa taulukon muotoon tilanteet ja koko havainnointiaineisto heräsivät eloon. Jäsentäminen ja käsitteellistäminen nivoutuivat tämän jälkeen toisiinsa ja näköala aineistoon ja ilmiöön syveni. Samalla tilanteiden eri ulottuvuuksien käsitteellistäminen käynnistyi. Olen käyttänyt toimivilta tuntuvia, olemassa olevia käsitteitä sekä luonut niitä myös itse. Paikan ja sukupolvisuhteen käsitteet ovat lapsuustutkijoiden käyttämiä (Alanen & Bardy 1990; Satka & Moilanen 2003), kun taas esimerkiksi katseen, huolen lukutavan tai tihkuvan avun käsitteet ovat omiani ja muotoutuneet tutkimusprosessini kuluessa.

Jäsensin aineistoni kuudesta lapsesta kuvasarjan, jotta saisin näkyviin lasten yksilöllisyyden sekä ammatilliselle auttamistyölle asettuvat odotukset kunkin lapsen kohdalla. Huolen lukutapa -käsitteen avulla erittelin niitä lasten arjen piirteitä, joista työntekijät ovat kiinnostuneet ja joihin he pyrkivät vaikuttamaan. Samalla jäsentyivät myös ne työn piirteet, joita ammattilaisten tapa lukea lapsiin liittyvää huolta ei tavoita. Löysin myös työmuotojen toimintaympäristöihin ja työntekijöiden tehtäväorientaatioihin liittyvät erot ja niiden merkitykset sekä tilanteissa eri tavoin toteutuvat lasten läsnäolon tavat ja tasot. Paikan rinnalle asettuivat ajan ja tilan "peruskäsitteet". Aika valottaa tapahtumien sijoittumista ajallisessa ulottuvuudessa. Mitä ajalle tapahtuu tilanteissa, mitä lapsille ajassa? Tila-käsitteen avulla saatoin tavoittaa paikan rakentumiselle tärkeitä ulottuvuuksia. Yhtäältä on konkreettinen tila, koti tai laitosympäristö, jossa työ tapahtuu. Mikä on tilan merkitys työlle? Miten lapset nähdään kotona tai laitosympäristössä, miten lapsille muodostuvat paikat eroavat toimintaympäristöistä riippuen?

Sukupolvisuhteen käsite avasi havaitsemaan lastensuojelutehtävälle tärkeää sukupolvien välistä rajaa (vrt. Satka & Moilanen 2003). Kuka on lapsi ja kuka aikuinen? Miten osapuolten keskinäinen sukupolvisuhde muodostuu tilanteissa ja mitä sen erilaiset toteuttamistavat merkitsevät lasten paikan rakentumiselle? Vanhempien ja lasten, ammattilaisten ja aikuisten sekä ammattilaisten ja lasten välinen vuorovaikutus on perhetyössä neuvottelua usein juuri suhteiden muovaamasta arjen järjestyksestä. Keskusteluissa etsitään tietoa nykyisen järjestyksen ja arkisen käytännön pulmakohdista, pyritään tarkastelemaan niitä vanhempien kanssa sekä korjaamaan sitä tai luomaan tilalle uutta.

Sukupolvisuhteen käsite avasi lasten erilaisia paikkoja. Murrosikäisen pojan paikka muotoutui tilanteissa erilaisena kuin pienemmän lapsen paikka. Aikuisuuden ja lapsuuden väliset rajat ja niiden sisään sijoittuvat vastuun ja oikeuksien kysymykset asettuivat suurempien lasten kanssa tehtävässä työssä toisin. Käsite auttoi havaitsemaan, miten kumppanuus ja tasaveroisuus astuivat sukupolvien välisen rajan muovaaman järjestyksen tilalle. Tilanteissa, joissa tihkuvan lähestymistavan toteutus ei ollut mahdollista, sukupolvisuhteen käsite avasi havaitsemaan, että

lasten kohtaaminen edellyttää sukupolvisuhteiden välisen rajan säilyttämistä.

Analyysin viimeistä vaihetta voi kutsua etäännyttämisen vaiheeksi. Etenin tilanteiden ja aineiston tarkastelusta kohti tulkintoja. Kysyin, mitä havaintoni kertovat perhetyöstä ja lasta auttavasta ammatillisuudesta. Mitä pulmia tutkimiini käytäntöihin liittyy lastensuojelutehtävää ajatellen? Mihin pulmat kiinnittyvät? Käyn työni viimeisissä luvuissa keskustelua tekijöistä, jotka näyttäytyivät lasten paikan rakentumisessa erityisen tärkeinä. Tulkintani kietoutuvat hyvinvointiammatillisuuden, moraalin ja talouden teemoihin.

Analyysiprosessin vaiheiden erottelu yksinkertaistaa kuitenkin sitä intuitiivista prosessia, mikä itse tuotetun muistiinpano-aineiston lukeminen ja analysoiminen on. Ideoiden koettelu, yhdistely ja sopivan abstraktien käsitteiden testaaminen muodostavat monivaiheisen kehän, jota ei kaikkine vaiheineen ja yksityiskohtineen saa koskaan tallennettua sellaisenaan. (Vrt. Hubermann & Miles 1994; Coffey 1999, 137—139.) Tutkijan on mahdoton saada edes itselleen hahmotettua kaikkia polkuja, joita pitkin ilmiöön liittyvä ajattelu on tutkimuksen kuluessa kulkenut. Osa vaiheista jää aina piiloon.

Tutkimustekstissä käytän paikoin pitkiäkin esimerkkejä, jotta saan tilanteiden piirteitä riittävästi esiin. Voin myös käyttää samaa esimerkkiä toistuvasti, mikäli katson sen mahdollistavan jonkin uuden näkökulman esiin nostamisen. Tekstuaalisia arvojani ovat luettavuus eli selkeän ja kiinnostavan tekstin tuottaminen. Kiinnostavuus syntyy kuvauksellisuudesta, jonka muistiinpano-otteet tuovat tekstiin.

4 LAPSEN PAIKAN TUNNUSTELUA

4.1 Avun saamisen reitti

Lasten paikka työprosessissa edellyttää, että ammatillinen avun tarve on todettu. Miten, milloin ja missä yhteyksissä lasten avun tarve alkaa hahmottua ja käynnistyy lastensuojeluasiakkuudeksi? Millaiset tapahtumat tai tilanteet aktivoivat ammatillisen avun järjestämistä? Tarja Heino (1997) on tutkinut lastensuojeluasiakkuuden alkuvaihetta työntekijöiden määrittelyprosessina. Itse halusin tarkentaa kokonaisprosessin eri vaiheita lasten näkökulmasta ja tarkastella lasten asiakkuuksien syntyvaiheita sellaisina kuin ne perhetyöntekijöiden kuvauksista on luettavissa. Käytän lasten vaiheista kohti asiakkuutta reitin nimitystä. Millaisia yhteisiä ja tunnusomaisia piirteitä on lasten reiteillä ammatillisen avun luokse?

Vertaillessaan eri maiden toimintamalleja Keith Pringle (1998, 101—102) mainitsee suomalaisen lastensuojelun tyypilliseksi piirteeksi varhaisen puuttumisen idean. Lasten elämän riskikohtiin ja perheen ongelmiin on tärkeää päästä tarjoamaan apua mahdollisimman varhain. Lastensuojelulaki velvoittaa kuntia ennaltaehkäisemään lasten kasvuolojen epäkohtia (LSL 1983, 6 §). Auttamisen tiedetään olevan ongelmien pitkittyessä vaikeampaa. Ajoituksen merkitys perustuu tietoon, jonka mukaan lapsen kehitys voi kuormittavissa oloissa vaarantua sekä toisaalta kokemuksiin, jotka ovat osoittaneet, että ongelmilla on taipumus kasaantua. Yksi pulma kutsuu toisia mukaan ja ammatilliseen apuun kohdistuvat odotukset kasvavat.

Ennaltaehkäisevä toimintamalli on myös sosiaali- ja terveysministeriön lapsipolitiikkaa koskeva periaatteellinen linjaus. Hallituksen antamassa lapsipoliittisessa selonteossa (2002) todetaan, että ”keskeistä on riittävän varhainen puuttuminen lasten, nuorten ja perheen hyvinvoinnissa ilmeneviin ongelmiin”. Ehkäisevien ja etsivien työtapojen luominen onkin yksi lastensuojelun ammattikentän toistetuimpia kehittämistavoitteita (esim. Kananoja & Turunen 1996; Forsberg 2000). Toisaalta todellisuus ja tavoitteet kulkevat eri teitä. Suomessa 1990-luvun alkupuolen taloudellisen laman aikana leikkaukset kohdistuivat ensi sijassa

yleisiin kaikille lapsille tarkoitettuihin ja lastensuojelutarvetta ehkäiseviin palveluihin (Heino 1999, 11).

Pyrkimys ongelmien ennaltaehkäisemiseen voi saada monia muotoja. Yhtäältä se voi merkitä palvelujärjestelmän kynnysten madaltamista. Psykososiaalista tukea antavia työmuotoja luodaan ympäristöihin, joilla ei ole lastensuojelun leimaa vaan joissa valtaosa lapsiperheistä asioi. Esimerkiksi päiväkotien henkilökuntaa voidaan kouluttaa käymään vanhempien kanssa keskusteluja lastenhoitoon, kasvatukseen tai omaan vanhemmuuteen liittyviä kysymyksistä (esim. Hautajärvi 2003). Joskus varhaisuudella voidaan ymmärtää myös biologisessa mielessä aikaista ajoitusta. Työ odottavien äitien tai vauvaperheiden kanssa voi sisältää esimerkiksi konkreettisten neuvoja ja varhaisen kiintymissuhteen tukemista.

> ”Perhetyöntekijä keskusteli äidin kanssa tilanteesta ja ryhmän päätyttyä äiti halusi tulla perhetyön asiakkaaksi. Sovittiin tapaaminen kotiin, johon myös isä tuli mukaan. Perhe laati yhdessä työntekijän kanssa perhetyölle tavoitteet. Tavoitteeksi tuli äidin oma jaksaminen, vauvan itkujen vähentäminen sekä arjen sujuminen niin, että päiviin tulee selkeä rytmi.” (kesk.ain./työm./1)

Käynnistyvä apu on monessa mielessä ennaltaehkäisevää. Vanhempien ongelmalliseksi kokema tilanne, itkuisen vauvan hoito ja päivien kaoottisuus, edustaa lastensuojelun ammattilaisen todellisuudessa helppoa lähtökohtaa. Ongelmat ovat vanhempien itsensä ilmaisemia, niiden luonne ei hajoa moneen suuntaan, vaan kiinnittyy tiettyyn ja rajattavissa olevaan kysymykseen. Vanhempien ja työntekijän yksimielisyys on helppo tavoittaa, koska ongelmien luonne ei sisällä vanhemmuuden arvoa kyseenalaistavia elementtejä. Yhteistyötä helpottaa myös se, että auttaminen käynnistyy vanhempien aloitteesta.

On odotettavaa, että äidin auttaminen tuottaa vauvalle rauhallisempaa ja hellempää hoivaa. Työntekijän kuvaaman tapausesimerkin viimeiset lauseet kertovat, että kaikkien perheenjäsenten hyvinvointi myös lisääntyi työn tuloksena.

> ”Perheessä on nyt toinen vauva. Äiti kertoo, että hän ei enää hermostu lapsen itkusta samalla lailla kuin ennen. Hän ei enää ajattele, ettei kelpaa lapselle, eikä tunne samalla

> lailla syyllisyyttä, kuten perhetyön alkaessa. Perheessä elätään päivä kerrallaan, vanhemmat lapsistaan ja toinen toisistaan iloiten. Isä käy työssä ja osallistuu iltaisin lasten hoitoon. Koko perhe voi hyvin". (kesk.ain./työm./1)

Ammatillisen avun käynnistyminen ennen ongelmien vaikeutumista on myös työntekijälle palkitsevaa. Onnistunut työ perheiden kanssa lisää uskoa ja antaa voimia. Käytännöissä ajoitus ei aina toteudu varhaisen puuttumisen periaatteen mukaisella tavalla, vaan työ käynnistyy ongelmien luonteeseen ja lasten tilanteisiin nähden valitettavan myöhään. Kysymys oikeasta ajoituksesta onkin yksi lastensuojelutyön ikuisuuskysymyksistä, josta voidaan kiistellä ja jonka toteutumista epäillä (Weightman & Weightman 1995).

Ongelmien ja huolen asteikot vaihtelevat. Ei ole yksiselitteistä tapaa määrittää huoli ammatillista apua edellyttäväksi. (Ks. Forssén 1997, 179.) Ideologinen periaate varhaisesta puuttumisesta ei ehkä aina takaa lasten varhaista avun saantia, mutta turvaa ammattilaisille oikeuden lähestyä perheitä epäselvän tai lievänkin huolen yhteydessä. Epäily perheen ja vanhempien tilanteen epäedullisuudesta lapsen kasvulle riittää Suomessa lastensuojelun ammattilaisten väliintulon oikeutukseksi (mt., 36).

Aineistoni valossa varhaisen puuttumisen tavoite ja idea hahmottuivat työntekijöiden kuvauksissa selkeinä. Tapauskuvausten lasten reitti oli kuitenkin sisältänyt monia vaiheita. Avun tarjoaminen lähellä *ongelmien syntyvaihetta* toteutuu harvoin. Varhaisuus merkitsee käytännöissä ammatillista reagointia mahdollisimman pian sen jälkeen, kun useat eri tahot ovat havainneet ongelmia lasten arjessa. Toinen tyypillinen ominaisuus lasten ammatillisessa auttamisessa oli kuvausten perusteella se, että reitin käynnistyttyä palvelukirjossa ja -valikoimassa riittää tarjottavaa pitkään. Lasten asiakkuushistoria muodostuukin usein vuosien mittaiseksi (esim. Bardy 2001). Seuraava tapauskuvaus on havainnollinen esimerkki pitkästä ja ongelmatilanteissa aktivoituvasta työskentelystä.

> "Perheessä on yksinhuoltajaisä sekä kaksi kouluikäistä tytärtä. Kodinhoitaja on käynyt perheessä viisi vuotta. Isällä on ongelmia alkoholikäytössä, perheen huoltajana, arkielämässä ja lasten kasvatuksessa. Perheen tilanne kriisiytyi kesällä. Isä alkoi käyttää alkoholia runsaammin ja

> lapset jäivät ilman hoitoa. Sosiaalityöntekijä ja perhekodin työntekijä sopivat puhelimessa lasten sijoittamisesta lastenkodin kriisipaikoille. Sovittiin, että lapset jäävät lastenkotiin siihen asti kunnes isän kunto paranee ja hän voi tulla lastenkodille neuvotteluun.
>
> Muutaman päivän päästä isä tuli neuvotteluun ja lapset lähtivät hänen kanssaan kotiin. Viikon päästä oli yhteisneuvottelu sosiaalitoimistossa. Mukana olivat isä, lapset, kodinhoitaja, kotipalvelun ohjaaja, lastenkodin työntekijä ja sosiaalityöntekijä. Yhteisneuvottelussa mietittiin, millaista apua perhe tarvitsee, miten perhe jatkaa eteenpäin ja kuinka isä hoitaa alkoholiongelmaansa. Isä sitoutui käymään A-klinikalla ja uskoi saavansa tilanteen haltuunsa." (kesk.ain./ työm./21)

Esimerkki tiivistää varhaisen puuttumisen ideologian todellisuutta. Ammattilaisilla on selkeä oikeutus valvoa lasten huolenpidon toteutumista sekä reagoida siinä tapahtuviin muutoksiin, mutta puuttumisen tapa on palveluhenkinen, lempeä ja hienovarainen. Tyypillistä esimerkin lasten reitissä on sen pituus, säilyminen samankaltaisena sekä aikuisvetoisuus. Lapsiin kohdistuva huoli aktivoituu ja konkreettisia ratkaisuja lasten arkeen synnytetään lähinnä ääritilanteissa isän huolenpidon kokonaan puuttuessa.

Reitin käynnistymisen tapaa kuvaus ei valota. Oletettavasti merkit isän selviytymisvaikeuksista kahden pienen lapsen yksinhuoltajana ovat synnyttäneet auttamissuhteen. Kodinhoitaja on täydentänyt lasten arjessa olevia puutteita ja isän vanhemmuus on voinut tuettuna jatkua. Samalla voidaan kysyä puututtiinko lasten elämässä oleviin pulmiin varhain?

Reitin käynnistyminen voi tapahtua myös toisin. Lapsi voi itse hakea apua tai huoli voi saada omaiset, naapurit, opettajat tai päiväkodin työntekijän ottamaan yhteyttä lastensuojeluviranomaisiin. Pienten lasten on vaikea tunnistaa avun tarvettaan, saati löytää ihmisiä, joille sitä voisi viestiä. Joskus ainoa tapa ilmaista omaa paha oloa voi olla huomiota herättävä käytös. Erottautuminen joukosta on keino kohdistaa huomio itseen ja omaan tilanteeseen. Vaikka häiriökäyttäytymisen funktio ei ole tietoinen, taustalla voi olla lapsen epätoivo ja pakottava tarve asioiden muuttamiseen.

> ”Perheessä oli äiti ja 11-vuotias poika, joka oli viidennellä luokalla erityisopetuksessa. Poika oli koulun kauhu ja häntä uhkasi koulusta erottaminen. Koulun vaihdolla oli yritetty estää tätä erottamista ja turvata koulunkäyminen. Poika sai koulussa raivokohtauksia, eikä totellut opettajaa. Hän haistatteli kaikille opettajille ja oppilaille, sekä kiusasi muita saadakseen huomiota osakseen”. (kesk.ain./työm./25)

Koulu ajautuu umpikujaan lapsen kanssa, jonka auttamiseen sen resurssit eivät riitä. Lastensuojelun perhetyö pyydetään avuksi. Tehtäväksi asettuu mahdollistaa pojan koulunkäynti sekä selvittää perheen tilanne. Äärimmäisellä tavalla oirehtivaa lasta ei voi ohittaa. Koulusta erottaminen siirtää pienen pojan totaalisella tavalla kotiin, sivuun ikätovereista ja lapsuuden normaaleista ympäristöistä.

Äidistä perheen toisena edustajana tulee tärkeä kumppani, jotta perhetyö voisi varmistaa koulunkäynnin jatkumisen edes kotona. Yhteistyö äidin kanssa vaikuttaa kuitenkin alussa vaikealta.

> ”Äidin varsinainen motivoituminen yhteistyöhön alkoi vasta, kun poika todella erotettiin koulusta. Poika oli saanut juhlassa raivokohtauksen ja pannut sekaisin koko koulun elämän. Perhetyöntekijä hälytettiin tässä vaiheessa apuun. Työntekijät veivät pojan kotiin, jolloin äiti sai raivokohtauksen ja heitti fileerausveitsen seinään.” (kesk.ain./työm./25)

Lasten reitin käynnistymistä ja kulkua määrittävät aikuisten keskenään sopimat ehdot. Epämieluisan tilanteen äidissä laukaisema reaktio kohdistaa ammattilaisten katseen äitiin pojan oireilun selittäjänä. Tapauskuvauksen jatko kertoo, miten pojan koulunkäynnin jatkuminen onnistuttiin turvaamaan kotiopetuksella. Äiti suostui yhteistyöhön, kun häneen ei kohdistettu uhkaa eikä syytöksiä. Tapahtumien kulku kuvaa, miten ratkaisevia vanhemmat ovat lasten auttamisessa. Usein lasten auttaminen edellyttää, että vanhemmat pohtivat omaa osuuttaan lapsen arkeen ja oireisiin. Jos he eivät sitä tee, apu voi jäädä osittaiseksi. Äiti hyväksyi koulunkäynnin järjestämisen työn sisällöksi, mutta omiin elämäntapoihinsa, työntekijän kuvaamiin ajan- ja alkoholinkäytön ongelmiin tai väkivaltaiseen käyttäytymiseensä hän

ei kaivannut muiden näkemyksiä. Äiti ei hahmottanut itsensä ja pojan käytöksen välistä syy-yhteyttä samoin kuin ulkopuoliset.

Huomion herättämisen sijaan monet lapset valitsevat vaikenemisen ja kätkevät ahdinkonsa. Avun tarpeen havaitseminen edellyttää tällöin ammattilaisilta herkkää ja valpasta silmää. Milloin huolesta edetään yhteydenottoon? Huolella ja sen kynnyksellä ei ole selkeitä kriteereitä. Asiakkuuden synty on pitkälti työntekijäkohtaisen tunnustelutyön ja intuition tulosta. Monen eri tahonkaan ilmaisema huoli ei välttämättä synnytä asiakassuhdetta lastensuojeluun, jos vanhemmat eivät sitä koe tarvitsevansa. (Heino 1997, 362—365.)

> ”Perheen äiti ja isä eroavat. Äiti on alkoholiongelmainen, psyykeongelmainen ja työtön. Tieto perheestä tulee A-klinikan kautta. Sosiaalipuolella on kuitenkin jo tiedossa, että monet eri ammattialistahot ovat huolissaan perheestä. Viranomaisten kanssa perheen tilannetta on mietitty useita kertoja aiemminkin, sekä yritetty useita auttamistapoja pääsemättä eteenpäin. Kun äiti tulee sosiaalitoimistoon, hänelle kerrotaan perhetyöstä. Äiti ei ole halukas sitä vastaanottamaan. Pyrkimyksenä on, että perheisiin ei mennä väkisin, vaan hoito on vapaaehtoista. Tässä tapauksessa käytettiin kuitenkin pientä vapaaehtoista pakkoa. Sanottiin, että tällaista tietoa on tullut, tilanne on tällainen ja muutosta on tapahduttava.” (kesk.ain./työm./22)

Vapaaehtoisuuden, hoitamisen, palveluhenkisyyden ja yhteistyön ihanteet testautuvat, kun niiden noudattaminen asettuu näkyvään ristiriitaan lapseen liittyvän huolen kanssa. Lasten auttaminen voi edellyttää, että tilannetta selvitetään vanhempien vastustuksesta huolimatta. Monien lastensuojelulasten hätä on tullut näkyväksi ja ammattilaisten tietoisuuteen selkeänä vasta, kun siihen on yritetty pitkään löytää helpotusta auttamalla vanhempia erilaisissa palveluissa. Lastensuojelun institutionaalinen epäselvyys näkyy avohuollon työn yhteydessä selvimmin siinä, miten vaikeaa huolen työstäminen on. Työntekijä, jolle lastensuojeluilmoitus on tehty, joutuu käymään keskustelua perheen kanssa usein hyvin epäselvän tiedon varassa. Kohtaamistilanteessa huolta joudutaan usein pehmentelemään. Vanhempia ei haluta säikäyttää korostamalla lastensuojeluilmoituksen sisältöjä ja huolta, vaan mie-

luummin painotetaan itselle delegoitua tarkistamisvelvoitetta. (Oranen 1997; Pösö 1997, 150.)

Perhetyöprojektiin osallistuvat työmuodot jaettiin neljään ryhmään sen perusteella, minkäasteiset pulmat asiakkaita yhdistivät. Oliko kyseessä äkillinen, lyhyt ja ohimenevä vai pitkään jatkunut ja kroonistunut tai ikään kuin kriisistä toiseen kulkeva perhetilanne? Vaikka varhainen puuttuminen oli tavoitteena monissa työmuodoissa, kuvausten perusteella työssä kohdattiin varsin vaikeita perhetilanteita. Ennaltaehkäiseviksi itsensä nimittäviä työmuotoja oli projektissa vain kuusi. Moni niistäkin oli kuitenkin tekemisissä vaativien ja monitahoisten ongelmien kanssa (Heino ym. 2000). Suurin osa työmuodoista asettui tehostetun tuen ja kriisityön vyöhykkeille (vrt. Arnkil & Eriksson 1999).

Perhetyöntekijöiden kuvausten ja käytyjen keskustelujen kautta lapset joutuvat odottamaan ulkopuolista apua pitkään. Vanhemmat voivat mutkistaa ja hidastaa lastensa avun saantia varjelemalla arkaluontoisten asioiden esiintuloa. Perheiden tilanteiden vaikeus hahmottuu usein työntekijöille vasta vähitellen. Eräs työntekijä kertoi, miten vasta puolen vuoden työskentelyn jälkeen perheen ongelmien luonne ja laajuus paljastuivat. Vanhemmilla on oikeus säilyttää yksityisyytensä, mutta samalla heidän auttamisensa vanhempina voi jäädä riittämättömäksi ja lapsi ehkä kokonaan vaille apua. Varhaisen puuttumisen idean kannalta tapausesimerkkien tuoma tärkeä havainto oli myös se, että suurin osa perhetyön asiakkaista oli asioinut jo monissa auttamismuodoissa.

Lasten avun saanti edellyttää, että heidän auttamisensa nähdään mahdolliseksi. Tapauskuvauksissa näkyvät vain valikoinnin läpäisseet perheet ja lapset. Työmuotojen esittelyt kertovat, että on myös tilanteita, joissa asiakkaaksi tarjottu perhe sulkeutuu auttamismuodon ulkopuolelle. Perheen tilanne ei ehkä ole sellainen, jonka organisaatio on määritellyt tehtäväkseen tai yhteydenotot ja neuvotteluyritykset voivat raueta, eikä työskentelyä päästä koskaan aloittamaan. Ammattilaisvalikointia edeltäviä ja lasten avun kannalta keskeisempiä portinvartijoita reitillä ovat kuitenkin vanhemmat.

> ”Meillä oli juuri perhe, jossa äiti oli hyvin vastahakoinen ottamaan apua vastaan — lastensuojeluperhe. Hänellä meni jalka poikki ja hän suostui, että apua lisättiin, koska silloin

> hänestä tuntui, että oli jotain konkreettista. Hän ei pystynyt terveenäkään huolehtimaan kodin arjesta. Avun vastaanottaminen oli hyvin vaikeaa ja hän perui meidän tulemisia ja välillä jouduimme vähentämään käyntejä peruutusten vuoksi." (kesk.ain./työm./3)

Konkreettinen fyysinen este on luontevampi lähtökohta ammatilliselle avulle kuin epäselvä ja epämääräinen huoli. Sen virittämä apu näyttäytyy tunkeiluna, joka halutaan torjua. Vapaaehtoisuuden periaate on auttamisen edellytys, sillä pakolla auttaminen on ajatuksena mahdoton. Lastensuojeluperheissä pakon ja vapaaehtoisuuden häilyvä raja on kuitenkin tuttu. Vapaaehtoisuus on käytännössä usein sitä, että vanhemmilla on vapaus valita *mitä*, mutta *pakko* valita *jotain* (Hurtig 1997, 119).

Vanhempien asema lasten avunsaannin reitillä voi vaatia ammattilaisilta sitkeyden lisäksi myös neuvokkuutta. Työntekijöiden on usein ensin häivytettävä lähestymisensä synnyttämät uhkakuvat saavuttamalla vanhempien luottamus. Siinä voidaan tarvita psykologista silmää. Sopivien sanojen, sävyjen ja keinojen etsiminen on niin oleellinen osa lastensuojelutyötä, että kokeneet työntekijät eivät sitä edes keinoksi tunnista.

> "Esimerkkiperheessä on alle 40-vuotias äiti ja kaksivuotias lapsi, joilla ei ollut aikaisempaa lastensuojeluhistoriaa... Alueen neuvolassa oli oltu huolestuneita perheestä. Perheellä on ollut tavallista tiiviimmät neuvolakäynnit. Myös lastensuojeluilmoituksia on tullut noin vuoden verran lähinnä ympäristön asukkailta... Äiti ei päästä ketään kotiinsa, mutta suostuu perhekuntoutukseen, kun se markkinoidaan hänelle neuvolan tarjoamana tukimuotona." (kesk.ain./työm./17)

> "Paljon tapahtuu sitä, että perhe periaatteessa hyväksyy perhetyön aloittamisen, mutta ovet eivät aukene. Tapauskohtaisesti arvioidaan miltä tilanne näyttää ja kannattaako perhettä sinnikkäästi yrittää tavata uudestaan. Jos tuntuu siltä, että tilanteeseen on puututtava, mutta perhe ei avaa ovea, kutsutaan perhe sosiaalitoimistoon keskustelemaan asiasta." (kesk.ain./työm./22)

Ammattilaiset voidaan sulkea kodin ulkopuolelle, jos tarjottava apu ei vastaa vanhempien odotuksia tai käsityksiä avusta. Lasten

auttamisen mahdollisuus on riippuvainen siitä, miten vanhemmat ymmärtävät oman tilanteensa. Usein ammattilaisten on maltettava odottaa voidakseen auttaa lasta.

> ”Joskus todetaan, että tilanteen on annettava kriisiytyä, jotta päästään pohtimaan jatkoa. Lapsia ajatellen se on huono tilanne.” (kesk.ain./työm./19)

Kummassakin aineistoissani on lapsia, jotka avun tarpeen akuuttisuudesta huolimatta ovat joutuneet pitkään tulemaan toimeen ilman apua. Lapset eivät ole ehkä itse ilmaisseet avun tarvettaan tai vahvistaneet sitä oirein. Useimpien lasten kohdalla näkemys avun tarpeesta syntyy, jos lasten arki on kaukana siitä, mitä pidetään hyvän lapsuuden kriteereinä. (LSL 2§). Paikkakunnilta muutot, rauhallisemmat vaiheet perheen elämässä tai työntekijöiden kiireen kuormittamat aikataulut voivat siirtää yhteydenottoa perheeseen. Toisaalta monille perheille oli tarjottu useita erilaisia palveluita, mutta ne eivät olleet synnyttäneet toivottua muutosta. Reitti avun luo, mutta myös sen *kanssa*, on pitkä.

Joskus lapseen kohdistuva huoli on ammattilaisille ja vanhemmille yhteinen. Näin on usein silloin, kun lapsen tai nuoren käytös muuttuu nopeasti eivätkä vanhemmat koe saavansa otetta lapseensa. Lastensuojelun työntekijät voivat tällöin olla tärkeitä yhteistyökumppaneita. Ammattilaiset voivat huolestua myös aiheettomasti. Hyvää lapsuutta ja perhe-elämää määrittävien ammattilaisten määrä ja kirjo on kasvanut ja lapsuus ammatillistunut. Hyvän kasvun ja kehityksen normistoja on enemmän kuin koskaan. Lapsuuden normalisointiprojekti ulottuu jo varhaisvuosiin. (Alanen & Bardy 1990, 87—88.) Lisääntynyt tieto lapsen normaalista kehityksestä voi johtaa poikkeavuustulkintaan ja huoleen pienenkin erilaisuuden tai viivästymän yhteydessä. Tällöin ammattilaiset voivat puuttua lasten elämään liiankin varhain sekä tarpeettoman pontevalla ja suurellisella tavalla. (Forssén ym. 2002, 98.) Tulkinta hyvinvoinnin vaarantumisesta voi myös heijastaa enemmän henkilön subjektiivisia käsityksiä turvallisuudesta kuin lapsen kokemaa hätää.

Perhetyön työmuotojen kuvaukset kertovat, miten monin eri tavoin ja monien eri ammattilaisten voimin lapsia yritetään auttaa. Silti joissakin tilanteissa työskentely voi olla varovaista, kärsivällistä ja kokeilevaa niin pitkään, että se vaikuttaa hidastetulta

filmiltä. Havainnointimuistiinpanoissani eräs työntekijä kuvasi yhden asiakassuhteensa historiaa.

> ”Tästä tapauksesta voi sanoa, että tässä on ollut 12 vuotta lastensuojeluasiakkuus vireillä. Aika monen näköstä on yritetty, mutta kyllä se äiti sitä on pyörittänyt. Pääasiassa niin, ettei ammattilaiset oikein hoksaakaan, mitä tapahtuu... (hav.mp./työnt.kesk./1)

Pulmana on, että lasten elämässä hidastusta ei ole. Lapsuuden vuodet ovat tärkeitä mutta samalla ohikiitävän lyhyitä. Aika on yksi tärkeä ulottuvuus pohtiessani lasten paikkaa. Se paljastaa saako lapsi apua nyt vai tyydytäänkö ja luotetaanko hänen myöhempään hyötymiseensä. Kiire on poikkeus lasten reitillä, useimmiten aika on riittoisa resurssi. On aikaa odottaa huolen ilmaisemista, vanhempien valintoja, suostumista ja tuloksia.

Lasten paikka ei työskentelyssä ole niinkään preesens vaan potentiaalinen futuuri. Nykyisyys näyttäytyy tulevaisuuden rakennusmateriaalina. Epävarmuus ja katkoksellisuus läheissuhteissa, huono ja arvaamaton kohtelu sekä puutteet huolenpidossa ennakoivat riskejä, vaikka lasten selviytymiskyvyt vaihtelevatkin (vrt. Glaser 2002; Hautamäki 2002). Lievien kiintymyssuhteen pulmien yhteys käytöshäiriöihin on tutkimusten mukaan epäselvä, mutta vaikeilla on selvä yhteys lasten tarkkaavaisuuden, käytöksen, kognitiivisen kehityksen sekä tunne-elämän pulmiin (Sinkkonen 2002). Lastensuojelutyössä pyritään ehkäisemään lasten tulevia vaikeuksia. Äärimmäisessä tulevaisuusennakoinnissa ammattilaisten huomion keskiössä on ajatus optimaalisesta kehityksestä eivätkä lapsi-yksilön tarpeet, oikeudet ja hyvinvointi tässä ja nyt (ks. Andersson & Hollander 1996).

Lastensuojelutyö näyttäytyy aika-käsitteen valossa *tilan rakentamisena auttamissuhteelle*. Luottamuksellisen suhteen rakentaminen on hidas ja monivaiheinen ja hallintaa edellyttävä prosessi. Työntekijät rakentavat tilaa, johon lapsi tarpeineen ja odotuksineen voisi tulla ja jossa lapsen elämään liittyvien pulmien ratkaiseminen voisi tapahtua. Rakennusvaihe voi kuitenkin venyä ja pitkittyä. Joskus voi käydä niin, että kun tila, eli valmius lapsen sisällyttämiseen auttamistyöhön, valmistuu, lapsi huolineen ja tarpeineen ei mahdu sen sisään. Edellisen esimerkin työntekijä

jatkaa pohdintojaan pojan asiakkuudesta ja auttamisen mahdollisuuksista:

> ”Tt: Nyt ei sitten tunnu auttavan oikein mikään. Poika rötöstelee, häiriköi, imppaa, koulusta tulee vähän väliä aika epätoivoisia puheluita. (hav.mp./työnt.kesk./3)

Lapsen hyvinvointi elämänsä keskeisissä kiintopisteissä: kodissa, perheessä ja koulussa, on vaarantunut. Pitkä ja monia vaiheita sisältänyt reitti lähestyy käännekohtaa, jota on pyritty välttämään.

Perheen ja vanhempien tukemiseen tähtäävä toiminta on perhetyön työkuvausten perusteella monella tapaa taitavaa ja ansiokasta. Vanhempien itsemääräämistä ja valinnanvapautta kunnioitetaan. Arvot eivät ole pelkkiä kauniita sanoja vaan aidosti käytännöstä löydettäviä. Vanhempia ja perheitä autetaan heidän oman rytminsä mukaan. Toivo parempaan ja usko perheen haluun yrittää säilyy pitkään. Kun elementtien avulla muodostuvaa auttamistyötä tarkastellaan lasten näkökulmasta, kuvan luonne muuttuu.

Luottamuksen ja toiveikkuuden kehä (Pringle 1998, 101—102), joka näkyy uusina toimintamalleina ja toistuvina palvelukokeiluina sekä joustavuutena ja venyvänä kärsivällisyytenä vanhempia kohtaan, voi olla lasten kannalta kohtalokas. Lasten hyvinvoinnin ja turvallisuuden takaaminen edellyttävät sen tarkistamista, miten ne lapsen kohdalla perheessä toteutuvat tai jäävät toteutumatta (Hurtig & Laitinen 2000). Lapsilla ei ole työskentelyssä paikkaa, jos työssä kuljetaan pelkästään vanhempien hyväksyntää ja suotumusta tunnustellen.

Tapauskuvausten ja poimittujen otteiden muodostama kuva näyttää lasten kannalta lohduttomalta. Näkymä on kuitenkin monille kokeneille lastensuojelun työntekijöille tuttu. Usein vain välittömimmin apua tarvitsevat lapset pääsevät ammatillisen avun piiriin. Ennaltaehkäisevä työ sijoittuu lähinnä lastensuojelun tarpeen tunnistaviin toimipaikkoihin: neuvoloihin, koulu-terveydenhuoltoon, päiväkoteihin. Lastensuojelutyössä ollaan usein avun tarpeeseen nähden myöhään liikkeellä.

4.2 Katseen suunta

Ammattilaisten tapa orientoitua tilanteeseen rakentaa suuntaa työprosessille. Mitä kuullaan, mitä nähdään, mitä pidetään tärkeänä? Olen nimennyt ammatillisuudelle asettuvan kiintopisteen *katseeksi*. Ammattilaiset tavoittelevat työskentelyn käynnistyessä perheenjäsenten tarpeita ja hahmottelevat niiden perusteella lähestymistapaansa. Katse-käsite kuvaa *ammatillisen näköalan tarkentumisen kohdetta*. Se kokoaa sen, mitä ammattilaiset katsovat, mitä he haluavat nähdä ja mitä pitävät ensisijaisena tiedon ja työn sisällön informaatiolähteenä. Käsitteen avulla olen voinut koota havaintojen, tilanteesta muodostuvan tiedon sekä tehtäväasettelun piirteitä yhteen.

Yksittäinen ja ehkä selkein katseeseen liittyvä piirre on keskusteluaineiston yleinen ja epämääräinen puhe perheestä. Tihkuvan auttamisen malli sisälsi jo kriittisen elementin perhekeskeistä orientaatiota kohtaan. Siinä mielessä tekemäni havainto ei ollut yllätys, eikä löytö. Lasten asema problematisoituu, mikäli heillä ei ole paikkaa työntekijän katseessa. Halusin etsiä mihin perheeseen orientoitumisen problemaattisuus kiinnittyy sekä millaisia ongelmia se tuottaa. Lähdin lukemaan lähiluvun tapaan (vrt. Hoikkala 1993) otteita, joissa perheorientaatio oli tiivistyneimmillään.

Perhe näyttäytyi monissa kuvauksissa ehjänä kokonaisuutena ja toimijana, jolla on yhteneväiset tarpeet, joihin työskentelyssä pyritään vastaamaan. Tämän kaltaisessa perhenäkemyksessä kokonaisuudesta eivät erotu sen enempää vanhemmat kuin lapsetkaan. Joskus perhepuheessa oli lähes koomisia piirteitä.

> ”Perhe on tullut projektiin sosiaalitoimiston kautta. Perheestä on tullut sosiaalityöntekijälle useita lastensuojeluilmoituksia. Perheessä on riitaa ja naapurit valittavat. Sosiaalitoimistosta asiaa on tutkittu, mutta ilmoitusten taustalta ei ole löydetty mitään vakavaa. Perheessä on väsymystä, lapset valvottavat ja nukkuvat eri rytmissä. Perhe toivoo, että pääsisi irrottautumaan hetkeksi kodin arjesta ja asettaa projektiin lähtiessään tavoitteeksi päästä leirille ja irrottautumaan kotoa. Lisäksi perhe toivoo lastenhoitoapua ja ohjelmaa työttömyyden vastapainoksi. Projektin aikana perheen kanssa työskennellään näiden tavoitteiden suuntaisesti.” (kesk.ain./työm./7)

Epäselväksi jää, kuka riitelee, kuka on väsynyt, kuka toivoo. Perhe on kaikki ja ei kukaan. Esimerkissä oleva lause "perhe toivoo lastenhoitoapua ja ohjelmaa työttömyyden vastapainoksi" havainnollistaa, miten vanhempien toiveet asettuvat edustamaan kaikkien perheenjäsenten odotuksia. Ammatillinen katse kohdistuu työn lähtökohdissa kokonaisuuteen. Käsitys perheen pulmista ja tarpeista muodostuu prosessissa, joka näkymättömyydessään on lähes mystinen. Käytännössä käsitystä perheen tilanteesta muotoillaan lähinnä aikuisjäsenten kesken. Vanhempien kommentit ja ammattilaisten keskenään jakama informaatio asettuvat perhetyön suunnitelmavaiheessa pääosaan.

Perhe-sanan oikeutus kyseenalaistuu, jos tavoitteiden ja toiveiden ilmaisut eivät sisällä kuin aikuisten perheenjäsenten ääniä. Silloinkin, kun äidin välittämä kuva kertoo pulmista, jotka liittyvät konkreettisella tavalla lapsiin, heidän kokemuksensa tilanteesta jäävät tavoiteasettelun ulkopuolelle.

> "Äiti on antanut välillä lapsille tukkapöllyä, välillä taas on voimaton ja kokee ettei saa lapsia aisoihin." (kesk.ain./ työm./15)

Välittömäksi ja ensimmäiseksi kohteeksi asettuvat pohdinnat äidin tehokkaasta auttamisesta. Perhe-puhe kätkee sen, että sama ilmiö, äidin neuvottomuus tai vaihteleva tapa reagoida lasten tekemisiin, näyttäytyy kokijasta riippuen erilaisena. Aikuisten auttamiseen tai kokonaisuuteen keskittyminen eivät sulje pois sitä, että lapset tulevat autetuiksi niiden kautta. Tihkuvan auttamismallin esittämä perhekeskeisyyden kritiikki ei kiellä, etteikö vanhempia voida auttaa niin, että myös lasten arki muuttuu positiivisella tavalla. Äidin saama keskusteluapu voi tuoda tukkapöllyä rakentavampia tapoja ratkaista neuvottomuutta ja uupumusta. Sen sijaan kriittinen kysymys on se, miten lasten tarpeet tilanteessa havaitaan ja miten heidän hyötymisensä varmistetaan. Tukkapöllyä saava lapsi ei ehkä kykene tunnistamaan kohteluaan epäkohdaksi tai muotoilemaan sen loppumisesta tavoitteeksi. Sen sijaan työntekijä kysyy tilanteen piirteitä hahmotellessaan vähintään itseltään: mitä asiat merkitsevät lapsen kokemuksena.

Toinen perhepuheen ohella ammattilaisten katseelle tyypillinen ja lasten sivuuttumista tuottava piirre oli katseen käänty-

minen työn kohteesta itse työmuotoon tai eri työmuotojen muodostamaan kokonaisuuteen. Lastensuojelu on monia muita sosiaalityön toimintamuotoja vahvemmin verkostoivaa (Uusikylä 1994, 44—48; Arnkil & Eriksson 1999). Perheiden tilanteissa eritasoiset ja -tyyppiset ongelmat kietoutuvat usein toisiinsa, ja niiden ratkaisemiseen vaaditaan yhteistä näkemystä työn suunnasta, toteutuksesta ja arvioinnista, eli eri auttamistahojen keskinäistä koordinointia. Viranomaisten välinen yhteistyö on olennainen osa työtä ja sen toimivuus on tärkeää.

Toimintatapojen hahmottelu, työn kesto ja tempo, palveluiden yhteen sovittaminen sekä niiden jatkuvuuden arvoiminen ja sopivuus perheelle ja toisiinsa, ovat oleellinen osa lastensuojeluammattilaisten työtä (Heino ym. 2000). Katseen kohdistuminen työn organisointiin on siis tärkeää. Lapsen paikan rakentumisen uhkana se voidaan nähdä silloin, jos *palveluketjusta* tulee lapsen sijaan ensisijainen katseen kohde.

> ”Kun perheen kanssa on työskennelty puoli vuotta tulee ilmi, että perheessä on hyvin vakava alkoholiongelma, perheväkivaltaa ja hallitsematonta rahankäyttöä. Nämä tulevat esille kun projekti on loppumassa. Nyt mietitään perheen jatkoa, pyritään ohjaamaan perhettä eteenpäin.” (kesk.ain./työm./7)

Puolen vuoden työskentelyn jälkeen tilanne perheessä paljastuu monien vaikeuksien vyyhdiksi. Alkoholiongelma, väkivalta ja taloudellinen turvattomuus muodostavat yhdessä niin haastavan tilanteen, että nykyinen työmalli todetaan riittämättömäksi. Apu ei ole välittynyt vanhempiin, saati tihkunut lapseen. Muutoksen kohteeksi määrittyy arviointitilanteessa seuraava avun tarjoamisen tapa ja paikka. Avun antamistavan ydin, tihkumisen idea, ei kyseenalaistu. Ammattilaiset alkavat rakentaa uutta työskentelyä, jatkoaikaa ja uusia palveluja. Katse kohdistuu lasten sijaan palveluiden tarjontaan ja toimivuuteen.

Ammattilaistoimintojen itsetutkiskelua ja refleksiivistä kokonaisarviointia lasten hyödyn näkökulmasta on vaikea tehdä (vrt. Thompson 2000, 87—89). Usko palveluiden ja perheen voimaan voi olla horjumaton. Lasten sietokyvyn rajat näyttävät palveluiden rajojen kanssa yhtä venyviltä. Vanhemmat kietoutuvat tihenevään palveluista, projekteista ja työmuodoista kudot-

tuun (Mäntysaari ym. 1996) ja lapset läheissuhteista solmittuun verkkoon, jonka takaa heitä yksilöinä ja persoonina oikeuksineen on vaikea nähdä tai kuulla.

4.3 Työn painopisteitä

Työn painopiste määrittyy niiden metodisten, teoreettisten ja ideologisten valintojen kautta, joita työmuotoa kehitettäessä on tehty. Painopistettä muovaa se, mitkä asiat nähdään työn suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa tärkeinä. Etsin kuvattujen työmuotojen painopistevariaatioita kysymällä, minkälaisiin tekijöihin työntekijöiden kuvaus työstään perheiden kanssa keskittyy ja millaiseksi lasten paikka painotusten seurauksena muotoutuu.

Vaikka perheen, vanhempien tai lasten pulmat ovat työn käynnistäjiä, työn painopiste voi työn kuluessa vaihdella. Lastensuojelun asiakastyölle on tyypillistä työhön kohdistuvien odotusten moninaisuus. Työn ei odotetakaan painottuvan yhteen, vaan samanaikaisesti moneen perheen arjen ja lasten hyvinvoinnin kannalta tärkeään asiaan. Työ on tasapainoilua monien kiintopisteiden välillä. Työn kuvauksia lukiessani löysin viisi keskeistä ulottuvuutta, joiden välillä tasapainoilu tapahtuu. Niitä ovat suhteet, arjen järjestys, tapa kohdata perhe eli työmenetelmät sekä moniammatillinen yhteistyö.

Yksi keskeinen ulottuvuus työn toteuttamisessa ovat lasten ja vanhempien välinen suhde. Työntekijän huoli herää, jos vanhemmuus ei toteudu odotusten mukaan. Vanhemman ja lapsen suhde määrittyy työn painopisteeksi silloin, kun se arvioidaan poikkeavaksi ja lapsen kannalta epäedulliseksi.

> ”Nuori äiti, lapset 1 ½ sekä 4 vuotta, oli toistuvasti ilmaissut väsymystään nuorempaan lapseensa, tarjonnut välillä sijoitukseenkin. Kesän aikana lapsi oli ollut kaveriperheissä hoidettavana useita viikkoja. Tässä tapauksessa sosiaalityöntekijän tavoitteena oli, että perhetyössä arvioitaisiin äidin vanhemmuutta suhteessa molempiin lapsiin. Sosiaalityöntekijä toivoi sen selvittämistä, mikä ongelma piilee äidin vuorovaikutuksessa pienemmän lapsen kanssa.” (kesk.ain./työm./30)

Vanhemmuuden laatukriteerit sisältävät oletuksen hellyydestä, kiintymyksestä, tasapuolisuudesta sekä vastuun ottamisesta itselle lasten ensisijaisena huoltajana. Esimerkin äiti ei peitellyt normista poikkeavaa tapaa toteuttaa äitiyttään. Hänen toiveensa perhetyön alkaessa oli saada tukiperhe (jonne sijoittaa lapset viikonloppuisin) sekä kokopäivähoitopaikka pienemmälle lapselle (jonne sijoittaa lapsi päiviksi). "Äitiyden minimointitavoite" ei kuitenkaan tyydyttänyt työntekijää, vaan hänen tavoitteensa oli selvittää, mistä äidin vieroksuva asenne pienempää lasta kohtaan johtui.

Vanhemman ja lapsen välisen suhteen luonne sekä siihen vaikuttaminen on kuitenkin vain yksi niistä suhteista, joihin lastensuojelutyön yhteydessä kiinnitetään huomioita ja johon toivotaan muutosta. Seuraava esimerkki kuvaa, miten monitahoista myös suhteiden huomioinen työssä on:

> "Tässä tapauksessa tavoitteena oli, että äiti saisi välineitä toimia lasten kanssa ja että hänen lapsensa saisivat muiden lasten seuraa sekä oppisivat toimimaan muiden kanssa. Samalla äiti saisi olla muiden aikuisten seurassa. Kotiäitinä hän oli paljon yksin kotona." (kesk.ain./työm./8)

Lasten ja äidin väliset, lasten keskinäiset sekä äidin suhteet toisiin vanhempiin asettuvat kuvauksessa tavoitteiksi aiemmin ilmaistun vanhempien välisen suhteen korjaamisen lisäksi. Sekä äidille että lapsille nähtiin tärkeäksi luoda mahdollisuus vertaisryhmään ja uusiin kontakteihin. Suhteiden parantamiseen tähtäävä työ on usein juuri mahdollisuuksien luomista. Vastuu ja toteutus jäävät perheelle.

Toinen keskeinen painopiste työn toteuttamisen tavassa on ehkä edellistä helpommin konkretisoitavissa ja työntekijöiden toteutettavissa. Kotiin sijoittuvassa työssä tavoitteeksi voi asettua perheen arjen hallinnan lisääminen. Arjen hallinnan käsite on monin tavoin ristiriitainen ja sen mielekkyydestä voidaan olla monta mieltä. Käsitteen taustalta voi tavoittaa ajatuksen jonkinlaisesta arjen normista. Poikkeama normista heijastaa tällöin hallinnan puutetta, eikä niinkään erilaista arkea tai oikeutta elää sitä eri tavoin. Voidaan myös kysyä, voiko arkea hallita. Eikö elämään liity väistämättä yllätyksellisyys ja inhimillinen reagointi, sekin että ote arjen vaatimuksista on joskus vähemmän pitävä?

Sosiaalityö ja lastensuojelu voidaan kriittisen näkemyksen mukaan nähdä normalisointi-ideologian läpitunkemina instituutioina, joiden tehtävä on samankaltaistaa yksilöiden ja perheiden elämänvalintoja (ks. esim. Mallander ym. 1998, 161).

Seuraava esimerkki kuvaa lastensuojelun ammattilaisten roolia ja siitä syntyvää näkökulmaa perheen arkeen:

> ”Asiakasperheet elävät tavallisesti rytmittömässä tilassa, kaaoksessa ja epäsiisteydessä. Tärkein työmuoto on arjen askareissa ja lasten kasvatuksessa auttaminen perheen kotona. Arkielämän hallintaan kuuluvat arkielämän opettelu: ruuan valmistus, rahankäytön opettelu, siivoaminen, ostoksilla käynti, kodin kunnostus sekä myös elämäntilanteeseen liittyvät tehtävät, mm. erilaisten papereiden täyttö esimerkiksi erotilanteessa sekä työpaikan- tai asunnonhakutilanteessa.” (kesk.ain./työm./9)

Kuvaus arjen avun tarpeista antaa samalla havainnollisen kuvan työhön kohdistuvista odotuksista. Arjen perusrakenteiden jäsentymättömyys nähdään uhkana lasten hyvinvoinnille. Jos vanhemmilta puuttuvat lisäksi arkiset perustaidot, kyky valmistaa ateria tai kyky huolehtia kodin siisteydestä tai käsitys rahankäytön realiteeteista, on ammattilaisten velvollisuus auttaa näiden hallintaan saamisessa.

Lastensuojelun kriittinen tulkinta on kohdistunut viranomaisten yhteiskunnallisesti legitimoituun oikeuteen puuttua kansalaisten yksilöllisiin tapoihin elää perhe-elämäänsä (esim. Lundström 1996, 51). Toisaalta lastensuojelulaki (1983, 9 §) velvoittaa, että ”perhe- ja yksilökohtaisessa lastensuojelussa on toimittava mahdollisimman hienovaraisesti”. Yllä olleen esimerkin hahmotelma työntekijän tyypillisestä työn toteutuksesta voidaan myös nähdä osoituksena näiden kahden elementin yhdistelmästä. Ammattilainen heijastaa perheiden arjen laatua jonkinlaista yleisesti hyväksyttävää kriteeriä vasten ja pyrkii auttamaan perhettä lähemmäksi sitä, mutta samalla ulkopuolisten arkeen puuttuminen on hienovaraista ja ohjaavaa.

Kohtaamisen tapa on suhteiden ja arjen lisäksi yksi työn monista tasapainoilua edellyttävistä painopisteistä. Kohtaamiseen liittyvät arvot ovat tiivistyneimmillään työn käynnistymisvaiheessa. Lasten paikan rakentumisen kannalta on ratkaisevaa, millaiseen suhteeseen arvot asettuvat lapsen huomioimisen kans-

sa. Lähestymistavan hienovireisyys sekä rohkaisevat ja luottamusta rakentavat ominaisuudet voivat ulottua myös lapsiin.

Seuraavia otteita yhdistää kunnioittava ja toiveikas kohtaamisen asenne. Lasten asema kuvatuissa kohtaamisen tavoissa jää kuitenkin epäselväksi. Sen rakentumiseen poimitut otteet eivät tarjoa valaistusta.

> ”Suunnitelma pyritään tekemään perheen ehdoilla. On tärkeää, että perhe on valmis vastaanottamaan apua ja sitoutumaan siihen.” (kesk.ain./työm./19)

> ”Myönteinen ja vilpitön asenne ovat perhetyötä tarjottaessa tärkeitä. Kun työntekijät uskovat perheiden mahdollisuuteen, uskoo tavallisesti asiakaskin. Perhe saa itse arvioida ottaako tarjotun vaihtoehdon vastaan ja millä ehdoilla.” (kesk.ain./työm./27)

> ”Ideana on, että järjestyksen palauttaminen tuo perheelle tunteen, huolenpidosta ja turvallisuudesta. Perhekuntoutuksen tulee antaa perheelle motivaatiota ja uskoa omiin mahdollisuuksiin selviytyä tilanteesta.” (kesk.ain./työm./37)

Vapaaehtoisuuden ja toiveikkuuden viestittäminen perheelle ovat ammattilaisten työn arvoja. Ne heijastavat sosiaalityön eettisiä periaatteita. Esiin piirtyvä lasten aseman epäselvyys saa kuitenkin toivomaan perhekeskeisyyden ja myönteisyyden rinnalle myös sellaisista arvoista huolehtimista, jotka mahdollistaisivat lasten erottumisen. Lastensuojelutyön yhteydessä on ilmaistu useammin huolta vapaaehtoisuuden ja hienovaraisuuden periaatteiden toteutumisesta kuin *niiden ja lastensuojelutehtävän toteuttamisen keskinäisestä suhteesta*. Kohtaamisen tavasta huolehtiminen voi olla syrjäyttämässä huomion kohtaamisen tarkoituksesta, vaikka myönteinen asenne perheeseen ja perheen mahdollisuuksiin eivät sulje pois lasten auttamista. Sen sijaan niiden muodostuminen työn oleellisimmaksi painopisteeksi voi sen tehdä.

Lastensuojelulaki (1983, 11§) velvoittaa tekemään jokaiselle lapselle asiakastyön käynnistyessä huoltosuunnitelman. Suunnitelma auttaa jäsentämään työtä ja luo sille selkeät kehykset. Suunnitelman lisäksi jokaisella organisaatiolla on omat rutiinit, jotka vievät työntekijöiden aikaa ja huomiota. Erilaisten lomak-

keiden täyttäminen, työn suunnittelu ja kuvaaminen, työyhteisön kokoukset ja tiedonkeruu sekä yhteydenpitotehtävät vaativat työntekijän huomiota ja aikaa.

Mikäli vanhempien pulmat edellyttävät useita erilaisia auttamismuotoja, ammattilaisten välisen yhteistyön kysymykset asettuvat tärkeiksi. Ammattilaisverkoston tiedonkulusta huolehtiminen, suunnittelu sekä yhteiset kokoontumiset voivat haukata merkittävän osan työntekijän ajasta ja huomiosta.

> ”Äidillä oli ollut asiakassuhde lastensuojelun sosiaalityöntekijään, A-klinikan työntekijään lääkeriippuvuuden vuoksi, psykiatriselle osastolle psyykelääkityksen ja mahdollisen synnytyksen jälkeisen masennuksen vuoksi sekä alueensa terveydenhoitajaan vauvan asioissa... Palaverissa olivat mukana kaikki em. viranomaistahot... Sovittiin, että turvakodin jälkihoitoa jatketaan. A-klinikan työntekijän mielestä käyntejä saattoi vähentää, muut viranomaistahot jatkoivat kuten aikaisemminkin. Terapian arviointivaihe sovittiin seuraavaksi arviointikohdaksi perheen tilanteesta.” (kesk.ain./työm./12)

Usein laajan yhteistyöverkoston koordinointitehtävät asettuvat sosiaalityöntekijän harteille, mutta yhteistyö tuo velvoitteita jokaiselle verkostoon kuuluvalle. Toisiin toimijoihin kohdistuvat odotukset sekä rajapinnoilla työskentely vaatii sopeutumista sekä valmiuksia ja tietotaitoa, joiden hankkiminen voi olla siirtämässä painopistettä lapsista työn toteuttajiin, ammattilaisiin.

Työn kiintopisteeksi voivat muodostua myös käytettävät menetelmät. Lastensuojelutyössä on haluttu monipuolistaa ja kasvattaa metodivalikoimaa, mikä näkyy myös työntekijöiden oman työn kuvauksissa. Metatason valinnat voivat olla sitoutumista tiettyyn orientaatioon (vrt. Hurtig 1999, 80—81; Berg 2000, 71—76). Keskusteluaineiston työmenetelmistä eniten mainintoja sai ratkaisu- ja voimavarakeskeinen lähestymistapa. Perusorientaation lisäksi työntekijät kuvasivat myös konkreettisempia keinovalikoimiaan. Niiden runsaus ja kirjo kertovat perhetyökäytäntöjen joustavuudesta ja monipuolisuudesta sekä toisaalta työntekijöiden kouluttautumisesta sekä aktiivisesta kehittämistyöstä. Seuraavista esimerkeistä saa hyvän kuvan perhetyömuotojen menetelmällisestä ja toiminnallisesta kirjosta:

> ”Perhetukityö on toiminnallista sisältäen kotikäynnit, puhelinkeskustelut, retket, leirit, perhekeskustelut, yksilö- ja parikeskustelut, neuvontaa ja ohjaustyötä.” (kesk.ain./ työm./24)

> ”Perheosaston periaatteena on perhe-, yhteisö ja asiakaskeskeisyys. Työskentelyssä painotetaan ratkaisukeskeistä orientaatiota. Perheosaston keskeisiä toimintamuotoja ovat viikoittaiset perhetapaamiset, (joissa käytetään apuna neuvottelu- ja hoitoprosessilomaketta), yhteiset keskustelut, yhteisössä toimiminen ja mallioppiminen sekä erilaiset toimintaryhmät mm. kuvataiteet ja rentoutus.” (kesk.ain./ työm./32)

Kuvaukset kertovat, missä työtä tehdään, kenen kanssa ja millä tavoin. Metodivalikoimat painottuvat kerrotun perusteella aikuisiin. Työmenetelmiä kuvattaessa lapsiin liittyvää osaamista kuvattiin yleisellä tasolla, joko korostamalla lasten osallisuutta tai työmuodon yleistä lapsinäkökulmaa. Sen sijaan lasten haastattelua, leikkiä tiedonkeruun tapana tai muita lapsilähtöisiä tai erityisesti lasten kanssa käytettäviä menetelmiä keskusteluaineistossa oli vain muutama. Sen ei tarvitse merkitä, etteikö lapsilähtöiselle työlle ole välineitä. Niiden kuvaaminen on voinut jäädä työn organisoinnin sekä prosessi- tai tapauskuvauksen taakse. Lapsinäkökulma voi olla sisäänrakennettuna ja läsnä, vaikka sitä ei tavoittaisikaan menetelmien kielellisestä ilmiasusta.

Tiedonkeruussa ja lähtötilanteen kartoituksessa lapset oli huomioitu selkeimmin. Useimmissa käytössä olevissa lomakkeissa lasten tilannetta selvitettiin omilla kysymyksillä ja lasten tarpeet kirjattiin vanhemmista erillisinä. Tiedonkeruu on yksi tapa kohdistaa huomio perhetilanteen piirteisiin lasten kokemana. Lapsikohtainen lähtötieto toimii parhaimmillaan pohjana työn suunnan ja painopisteen muotoutumisessa.

Toisaalta havaintoa menetelmien aikuiskeskeisyydestä ei voi ohittaa. Jos lapset eivät erotu pitkässäkään keinovalikoimaluettelossa edes yhdyssanan etuliitteenä, voidaan kysyä painottuuko osaaminen ja ammatillinen kehittyminen oikeaan suuntaan vai olisiko painopisteiden tasapainossa tarkistamisen paikka.

4.4 Lasten hyöty ja sen arviointi

Lasten auttaminen ilman vanhempia jättää olosuhteet, joista lapset kärsivät, koskemattomiksi. Pelkästään vanhempien auttaminen puolestaan jättää lapset yksin odottamaan mahdollista hyötyä. Riippuvuuden ja läheissuhteiden merkityksen tiedostaminen on lapsia autettaessa aina mukana. Lastensuojelussa lasten oikeuksien toteutuminen edellyttää samanaikaisesti riippuvuuden ja riippumattomuuden tiedostamista (Diduck 1999, 121).

Jälkimmäinen voi näkyä esimerkiksi siinä, että työn tuloksia arvioidaan lasten näkökulmasta irrallaan vanhempien hyödystä. Jos lapsilla ei ole itsenäistä paikkaa erillään vanhemmistaan, lasten hyödyn tavoittelu ja arviointi ontuu. Lasten saama hyöty on yksi niistä kiintopisteistä, joihin lasten paikan problemaattisuus keskusteluaineiston valossa kiinnittyi. Vaikka lasten hyötyä tavoitellaan, sitä ei erikseen useinkaan arvioida tai nosteta työn onnistumisen tai epäonnistumisen kriteeriksi. Onnistumisen ja hyödyn arvioimista sävyttävät sen sijaan tulkinnat ja oletukset.

> ”Työn tulokset liittyvät usein hyvin konkreettisiin tilanteisiin. Työn voi kokea onnistuneen esimerkiksi silloin, kun äiti on saanut uuden otteen elämästään, on piristynyt ja lähtee lapsen kanssa ulkoilemaan. Työskentelyn alussa asiakkaan suhtautuminen viranomaisiin on voinut olla negatiivista, mutta työskentelyn kuluessa suhtautuminen on muuttunut myönteiseksi.” (kesk.ain./työm./12)

> ”Ennen syksyn kuntoutusjaksoa tuli lastensuojeluilmoituksia aika tavalla ja niiden myötä huoli perheestä kasvoi. Kuntoutusjakso selvästi hyödytti perhettä. Äiti ei pystynyt sitä itse arvioimaan. Mutta työntekijä arvioi äidin olevan jakson jälkeen enemmän voimissaan.” (kesk.ain./työm./15)

Vanhemmassa havaittava positiivinen muutos sekä työskentelysuhteen edellytysten paraneminen kertovat onnistumisesta. Hyötyä arvioidaan äitien hyötynä, vaikka lähtötilanteissa mainittiin jopa huostaanoton uhka. Kun hyödyn mittaria vertaa perheiden kuvattuihin ongelmiin ja huolen asteeseen, lasten unohtuminen arvioinnista korostuu. Ovatko kerrotut tulokset lastensuojelutyön tuloksina riittäviä? Muuttaako äidin voimistuminen konkreettisesti lasten arkea? Miten se tapahtuu? Kuka sen tarkistaa?

Työ on kuluttavaa ja eteneminen usein hidasta koostuen pienistä askeleista. Jotta työtä jaksaa tehdä, on opittava löytämään pienetkin positiiviset vihjeet muutoksen käynnistymisestä.

> ”Viimeisen tapaamisen perusteella tuntui siltä, että perhe on ihan tavallinen perhe, jossa on kaksi hyvin hoidettua lasta ja jossa vanhemmat tukevat toisiaan lasten kasvatuksessa” (kesk.ain./työm./1)

> ”Äiti oli jo myötämielinen viranomaisia ja uutta opettajaa kohtaan. Äiti alkoi yhteistyössä samoilla linjoilla hoitamaan pojan asioita. Tässä vaiheessa perhetyöntekijät jäivät taka-alalle. Äiti otti ohjat käsiin ja hoiti pojan... Työskentely lopetettiin yhteiseen neuvotteluun, jossa olivat mukana sosiaalityöntekijä ja perhetyöntekijät. Jatkohoidoksi sovittiin, että poika voi osallistua perhetyöyksikön järjestämille leireille ja retkille. Perhetyöntekijät ovat tavanneet äitiä ja poikaa kadulla ja kyselleet kuulumisia. Perheellä menee vieläkin hyvin. Poika on edelleen yksityisopetuksessa, normaaliopetuksessa hänelle arveltiin jälleen tulevan ongelmia.” (kesk.ain./työm./25)

Työskentelyn päätyttyä työntekijät kuvaavat onnistumisia ja kerronnasta välittyy tyytyväisyys tehtyyn työhön. Jälkimmäisessä perheessä työtä ei keskitetty äidin ongelmiin vaan pojan arkeen. Perhetyö toimi puskurina toisilleen ongelmiksi muodostuneiden koulun ja lapsen välillä. Äiti otti vastuun pojastaan ja työntekijät saattoivat väistyä taka-alalle. Rauha palasi ja myös opettajan ja äidin välinen yhteistyö sujui entistä paremmin, kun äidin vihamielisyys ja avun tarpeen kieltäminen saatiin taitettua.

Onnistuneen työn kuvauksessa näkökulma on kuitenkin aikuisten. Lapsen tarpeeksi määrittyi koulunkäynti. Oliko koulunkäynnin järjestäminen se, mitä lapsi itse elämäänsä kipeimmin kaipasi? Mitä työntekijöiden tapausesimerkin alkuosassa kuvaamille asioille: äidin väkivaltaisuudelle, alkoholinkäytölle tai alussa kuvatulle pojan yksinäisyydelle tapahtui? Muuttuiko lapsen tilanne vai *ammattilaisten tapa katsoa sitä*? Onko lastensuojelussa tarve niinkään saada aikaan muutosta kuin *muuttaa omaa katsetta*, eli mukautua, sopeutua ja hyväksyä? Työskentelyn kuluessa tapahtuu molemminpuolista ymmärryksen lisääntymistä. Hyväksyminen käynnistyy, kun perhe ja työntekijä tulevat

tutuiksi keskenään. Mutta onko aikuisten toistensa hyväksyminen lapsen pulmien kannalta tarkoituksenmukainen muutos?

4.5 Lapsikeskeisten käytäntöjen versoja

Olen problematisoinut lasten avun saantia auttamiskäytäntöihin kätkeytyvien piirteiden avulla. Lasten reitti ammatillisen avun ulottuville, ammattilaisten katse, työskentelyn painopiste sekä lasten hyötyminen olivat tarkasteluteemojani. Teemat ovat lähellä toisiaan ja menevät osittain päällekkäin. Jos ammattilaisten katseen suunta kohdistuu lapseen lähtötilanteissa, se sisältää lapsen myös arvioinnin hetkellä. Teemoja yhdistää se, että ne tekevät näkyviksi lastensuojelutyön moniulotteista työtä. Teemojen yhteinen viesti lasten paikasta on mielestäni siinä, että asiat joihin paikan problemaattisuus kiinnittyy, ovat suhteellisen helposti ratkaistavissa. Olennaista on tietoisuus lapsen erillisyydestä ja kokemusten yksilöllisyydestä.

Käytäntöjä esittelevästä osiosta oli myös työmuoto- ja tapauskuvauksia, joissa lapsilla oli luonteva paikka ja joissa välineitä lasten tarpeiden kuulemiseen oli etsitty ja löydetty. Esimerkkejä yhdistää se, että lapset havaitaan vanhempien ja perhekokonaisuuden takaa, heiltä kysytään ja heidän kokemuksistaan sekä tavastaan hahmottaa omaa arkeaan ollaan kiinnostuneita.

> ”Lapsille voidaan järjestää omia neuvotteluja työntekijöiden kanssa. Lapsen kanssa käydyistä neuvotteluista tehdyt muistiinpanot ovat luottamuksellista tietoa ja ne säilytetään erillään vanhempien papereista.” (kesk.ain./työm./11)

> ”Lapset osallistuvat kaikkiin neuvotteluihin ja lasten omat arviot kirjataan ylös. Lisäksi heitä voidaan kuulla erikseen kuten aikuisiakin. Luottamuksellisuuden säilyttämiseksi sovitaan etukäteen, miten asiat tuodaan esille huoltosuunnitelmapalaverissa. Lapsen läsnäolo keskustelussa huomioidaan hänen ikä- ja kehitystasonsa sekä käytettävän kielen ja puhuttavien asioiden osalta.” (kesk.ain./työm./27)

> ”Lasten kuntoutussuunnitelma tehdään tavallisesti vasta jakson loppuvaiheessa, niin että lapsi on tätä ennen osallistunut kaikkiin yhteisiin istuntoihin. Tarkoituksena on että

> lapsi ehtii saada kokemuksen siitä, että päihdeongelmasta saa puhua. Kuntoutussuunnitelmaa varten selvitetään lapsen päivärytmi- ja rutiinit, miten lapsi toimii ja kenen kanssa. Lapsen kanssa käsitellään yhdessä verkostokartta, jonka lapsi on pystyessään tehnyt itse, tai jonka vanhemmat ovat hänen puolestaan tehneet. Toiseksi selvitetään lapsen näkökulma vanhempien päihteiden käyttöön. Lapset ovat yleensä rohkaistuneet puhumaan nähtyään, että vanhempien tilanteesta keskustellaan rauhallisesti ja selvin päin." (kesk.ain./työm./40)

Perhe-, äiti- ja ammattilaispuhe on muuttunut puheeksi lapsista. Erityisesti viimeisessä esimerkissä lasten huomioiminen on konkretisoitunut periaatteellisista ja julkilausutuista tavoitteista käytännön toiminnaksi. Lapsista puhuminen ei ole vain teknistä tai retorista, vaan lapsilla on mahdollisuus tulla kuulluksi itsenään ja lasten todellisuus tulee ammattilaisille tutuksi. Auttamistyötä on mahdollista suunnata konkreettisten lasten konkreettisiin tarpeisiin. Heidän kokemuksilleen löytyy kuulija ja heidän arkensa ymmärtäminen on oleellinen osa tiedonkeruuta.

Tarkasteluani ei voi pitää kuvattujen käytäntöjen analyysinä tai arviointina. Monet työmuotojen piirteet, oivallukset ja ansiot jäävät huomiotta. Tavoitteeni oli keskusteluaineiston avulla selvittää, millaiselta lasten paikan rakentuminen työprosessin eri vaiheissa näyttää ja millaiset asiat siihen vaikuttavat. Kuva lasten paikan rakentumisen yleisestä hahmosta ja sen perusteista tarkentui ja lasten aseman problemaattisuus vahvistui. Kerrotun kautta kuvaaminen on kuitenkin kuin tunnustelisi esinettä kankaan läpi. Yksityiskohdat, värit, muodot ja mittasuhteet jäävät epäselviksi. Keskusteluaineisto herätti tarpeen aitojen ja elävien tilanteiden tarkasteluun.

5 PAIKAN RAKENNUSPUUT

5.1 Lapsia, tilanteita ja huolen koordinaatteja

Tapahtumien, ihmisten ja tilanteiden kuvaamisella on etnografisessa tutkimuksessa keskeinen merkitys. Vuorovaikutustilanteiden sisäisen logiikan tavoittaminen (esim. Peräkylä 1995) edellyttää arkisten tapahtumien välittämistä lukijalle mahdollisimman rikkaina ja tarkkoina. Tässä luvussa taustoitan myöhemmin kuvattavia tapahtumia sekä niiden jäsentämistä tuomalla aineistoni lapset ja heidän tilanteensa näkyviin.

Havainnoinnin yhteydessä tapaamiini perheisiin kuului yhteensä 37 lasta. En tavannut heitä kaikkia, he eivät joko olleet kotikäyntien aikana paikalla tai eivät osallistuneet perheelle järjestetylle kuntoutusjaksoille. Kotikäyntien aikana osa lapsista oli koulussa tai harrastuksissaan ja perhekuntoutukseen osallistuneiden perheiden lapsista toiset olivat jääneet eri syistä kotiin. Silti nekin, jotka eivät olleet tilanteissa läsnä, saattoivat olla mukana silloin, kun en itse ollut. Lasten ikä vaihteli vauvoista murrosikäisiin.

Havainnoiduista tilanteista on mahdollista poimia monenlaisia kuvia. Olen koostanut muistiinpanoistani kolme kuvasarjaa, jonka kuviin olen valinnut aineistostani kuusi lasta. Mukana on eri-ikäisiä ja erilaisista syistä lastensuojelun perhetyömuotoihin asiakkaaksi tulleita lapsia. En ole valikoinut heitä tilanteiden vaikeuden, lopputuloksen tai muiden yhteisten ominaispiirteiden vuoksi, vaan valintaa on ohjannut pyrkimys työmuotojen, lasten iän sekä erityyppisten avuntarpeiden kirjon tavoittamiseen. Tarkastelun rajaamista vain muutamaan lapseen perustelen sillä, että näin voin syventyä heidän tilanteidensa ja työn ominaispiirteiden välisten suhteiden tarkastelemiseen. Saan myös lapset yksilöinä paremmin näkyviin kuin jos tarkastelisin suurempaa joukkoa. Jotta valinta on ollut mahdollista toteuttaa, olen kuitenkin ennen kuvasarjan hahmottelua tarkastellut aineistoni kaikkien lasten tilanteita ja heidän kanssa tehtyä työtä.

Ensimmäisissä kuvissa lasten tavallisuus on hallitsevaa. Lapset ovat ensisijaisesti lapsia ja yksilöitä. Kuvista on vaikea löytää vihjeitä saati selityksiä lastensuojeluasiakkuuteen. Näytän lapset kuvattuina joissakin niistä tilanteista, joita olen muistiin-

panoihini tallettanut. Olennaista on se, että mukana ei ole tulkintaa vaan ainoastaan arkinen väläys lapsista aktiivisina toimijoina. Toinen kuvasarja tarkastelee lapsia ammattilaisten tehtävän ja lapsiin kohdistuvan huolen näkökulmasta. Nämä kuvat kertovat siitä, millaiset asiat ovat asettuneet kunkin lapsen kohdalla ammattilaisten selvitettäviksi ja ratkaistaviksi. Lapsiin kohdistunut huoli oli voinut syntyä toisten ilmoittamana, syventyä, helpottua tai vaihdella työn kuluessa, jäädä epäselväksi tai olla vasta muotoutumassa oleva tarve selvittää lasten tilanteita.

Olen koonnut toisen kuvasarjan kuvat erilaisista palasista: asiakirjoista, työntekijöiden suunnittelukokouksista, keskinäisistä keskusteluista sekä asioista, joista havainnoimissani tilanteissa keskusteltiin. Mukana ovat vain ne kysymykset, joita työskentelyssä jollain tavalla käsiteltiin. Olen pyrkinyt saamaan kuvaan mukaan oleellisimman tiedon lapsista, tilanteista ja niihin liittyvistä pulmista. Kuvissa on yhdenmukaisuutta, vaikka lasten tilanteissa oli suuria eroja. Yhtenäisyys syntyy siitä, että koostaessani kuvia olen kysynyt muistiinpanoiltani samat kysymykset. Kenen kanssa lapsi elää arkeaan? Mikä on läheisten ihmisten tilanne, mitkä asiat ammattilaiset ovat nähneet niissä ongelmallisina? Keitä eri ammattilaisia on ollut mukana? Mitä huolelle eri vaiheissa tapahtui? Toisessa kuvasarjassa ovat siis mukana lasten perhe-, henkilö- ja asiakkuushistorian keskeiset piirteet sellaisina kuin niistä oli tietoa.

Ensimmäisen kuvasarjan otoksiin nähden kuvat rakentuvat ensisijaisesti toisten tekemien havaintojen ja tulkintojen kautta. Koska tehtävänä on tuoda työskentelyyn liittyviä piirteitä näkyviin, käytän tilannekuvausta koostaessani ammattilaisten omia ilmaisuja. Näin voin välittää mahdollisimman autenttisena heidän tapansa katsoa tilannetta ja lähestyä lasten avun tarvetta.

Kolmas kuvasarja kertoo työskentelyn päättymistilanteen tai tuoreimman lapsia koskevan tiedon. Mitä työskentelyn kuluessa tapahtui ja miten se päättyi? Mitä lapsille kuuluu nyt? Tarkastelen kuvasarjoja myös rinnakkain. On selvää, etteivät otokset muodosta saumattomasti toisiinsa niveltyvää palapeliä, koska kuvien tilannekehykset ja syntyehdot poikkeavat toisistaan. Silti on mielenkiintoista tarkastella, muodostuuko niiden väliin selviä tai jollain tavalla merkityksellisiä ristiriitoja. Millaisia mahdolliset ristiriidat ovat?

Kuvien avulla pyrin hahmottamaan lasten paikan rakentumisen lähtökohtia. Miten lapset nähdään, miten heidän tilanteitaan luetaan? Millaiset asiat leimaavat lasten tarpeiden hahmottamista? Millaisia eroja ja yhtäläisyyksiä työstä lasten kanssa voi löytää? Lapsiin tarkentuvat kuvasarjat avaavat työprosesseja näkökulmasta, joka usein jää aikuis-, perhe-, palvelu- tai metodikeskeisten tarkastelutapojen taakse. Vaikka en voi välittää lasten ääntä ja näkemyksiä, voin tehdä heidät ja heidän tilanteensa näkyviksi kompleksisessa työssä. Kuvasarjat tuovat myös edellisessä luvussa syntyneen lasten paikan problemaattisuuden rinnalle toisenlaisia ulottuvuuksia. Tarkastelen lastensuojelun toimintatapoja niitä problematisoivien keskustelujen kautta, mutta tuon myös näkyviin ammattilaisten työn moniulotteisuutta sekä niitä rajoja ja ehtoja, jotka kehystävät työntekijöiden toimintaa tilanteissa.

Lapset toimijoina

Ensimmäisissä kuvissa lasten elämään liittyvä ilo ja arkipäiväisyys ovat pääosassa.

> **Niko** (5 v) istuu työntekijän harteilla metsäreitin ajan, koska hän on aamulla väsynyt ja vähän huonolla tuulella. Äiti kantaa selkärepussa perheen pienimmäistä. Puolessa välissä reittiä työntekijä laskee Nikon maahan ja Niko juoksee muiden edellä. Poika kulkee vähän erillään muista, mutta osallistuu innoissaan kaikkiin reitin varrella oleviin tehtäviin ja nauraa. Iltapäivällä pelaan Nikon kanssa jääkiekkopeliä. Niko on riemuissaan, koska voittaa. Sen jälkeen hän pelaa myös veljensä kanssa.

> **Emma** (6 v) leikkii kauppaleikkiä. Hän järjestää myytävät tavarat hyllyille ja kaappeihin, hinnoittelee ja suunnittelee, mikä on minun ostoslistani. ”Sit sun pitää mennä tän vauvan synttäreille ja sinne sun pitää ostaa lahja. Voisit ostaa vaik’ tän. Se maksaa 69 mk”. Myöhemmin iltapäivällä kävelemme Emman ja hänen äitinsä kanssa ulkona ja tyttö kertoo innoissaan äidilleen, mitä on tehnyt päivän aikana. Äiti kuitenkin keskeyttää tytön, pyytää tätä olemaan hiljaa, että vauva ei heräisi.

Sari (13 v) tulee koulusta ja astelee suoraan keittiöön ja tervehtii meitä kaikkia (perhetyöntekijät, tutkija ja äiti). ”Huh mää oon ihan poikki ja mulla on kaamea nälkä. Onko mitään syötävää?” Äiti osoittaa raparperikiisselikulhoa ja käskee ottamaan sitä. Tyttö syö ja sytyttää sen jälkeen tupakan. Tupakan jälkeen Sari sanoo voivansa huonosti. ”Johtuu varmaan tuosta kiisselistä. Yäk!” Välillä Sari käy ulkoiluttamassa koiraa ja vähän ennen kuin lähdemme, Sarin kaveri tulee hakemaan ja tyttö huikkaa äidilleen lähtevänsä kaverinsa kanssa judoon.

Kalle (11 v) on piirtänyt hienon merikotkan ympäristötiedon tehtävään. Kuvassa lintu on vahvan näköinen, sillä on isot kynnet, kaula ja komea nokka. Kuvan alle kerätään tietoa merikotkasta. Samanlainen tehtävä tehdään myös laulujoutsenesta. Mietimme yhdessä missä päin Suomea ne pesivät, talvehtivat ja mitä syövät. Välillä juomme isän keittämää kahvia ja Kalle napostelee perunalastuja. Kalle on koko ajan reipas ja ahkera, kysyy vain aina välillä: ”Minä päivänä me mennäänkään sinne?” (työntekijän lupaamalle laskettelureissulle). Taas jatketaan läksyjä. Vähän ajan kuluttua Kallen ajatukset palaavat taas suunnitelmiin. Vaikka Kalle ei ole aiemmin lasketellut, hän on varma siitä, että osaa. ”En mää usko, että mää kaajun”.

Sofia (9 v) on tehnyt siskonsa kanssa nukketeatteriesityksen, jota olemme tulleet katsomaan. Esityksessä on erilaisia eläimiä ja pieni tyttö. Tarina on pelottava, mutta loppuu onnellisesti. Pikkusisko riehaantuu välillä ja huutelee vuorosanoja vääriin paikkoihin, mutta Sofia on asiallinen, rauhallinen ja tyyni, kuten aina. Sofia rauhoittelee myös pikkusiskoaan. Esityksen jälkeen aikuiset jatkavat keskustelua ja tytöt lähtevät omiin touhuihinsa. Ennen sitä Sofia käy halaamassa äitiään. Loppuviikolla tytöt saavat käydä läheisellä tallilla. Sofia tykkää hevosista.

Jaakko (14 v) tulee koulusta. Hän esittelee työntekijöille uusia vaatteitaan: takkia ja housuja. Jaakko on onnellinen hienoista asusteistaan. Jaakko kertoo, että koulussa on mennyt mukavasti ja hän on saanut positiivista palautetta opettajaltaan. Kun työntekijät kysyvät, mihin asiaan tämä palaute liittyi, Jaakko kertoo: ”No, se luetteli kaikki meijän luokalta, jotka on olleet huonosti ja häiriköineet, eikä sanonut mun nimeä!” Kahvipöydässä Jaakko naljailee isälleen, että ”palvelu pelaa tänään huonosti ja kahvin pöytään saaminen kestää turhan kauan”.

Emma, Niko ja Sofia ovat perhekuntoutusjaksolla ja muut lapset perhetyön asiakasperheistä. Kuvien perustunnelmat ovat värikkäitä. Kuvia yhdistää tapahtuminen ja niistä voi tavoittaa monia erilaisia tunteita ja tunnelmia: odotusta, jännitystä, ylpeyttä ja arkisuutta. Yhteinen piirre monille sarjan kuville on lasten osoittama ilo jostain elämään liittyvästä asiasta. Varjoja kuvissa on vähän. Vaikka kaikissa tilanteissa on läsnä perheen ulkopuolinen ammattilainen, hänen läsnäolonsa ei leimaa kuvattavaa tuokiota. Kalle tekee läksyjä, Sari syö välipalaa, Sofia keskittyy esitettävään näytelmään, Jaakko poseeraa uusissa vaatteissaan ja naljailee isälleen ja Emma leikkii. Lasten toimintaa vasten vanhemmat ja työntekijät näkyvät kuvissa vain epäselvinä hahmoina.

Lasten tilanteet ammattilaisten silmin

Seuraavissa kuvissa lapsiin keskittyvän tarkastelun rinnalle tulee sanallinen kuvaus lastensuojeluasiakkuuden syistä. Kuvissa ovat samat lapset, mutta sävyt ovat erilaisia. Tarkastelu on rajautunut siihen, miksi lapsen perhe on asiakkaana, mihin asiaan toivotaan työskentelyllä lisätietoa ja muutosta.

> **Niko**n perhe on jaksolla osaksi juuri Nikoon kohdistuvan huolen vuoksi. Neuvolassa ollaan vauvaiästä asti oltu huolissaan pojan hitaasta kasvusta ja normaalista poikkeavasta kehityksestä. Niko on lastensuojeluperustein päivät päiväkodissa. Päiväkodin on toivottu tukevan pojan kehitystä. Päiväkodista kerrotaan, että Niko ei leiki toisten lasten kanssa, on olemukseltaan masentuneen oloinen ja puhuu hyvin vähän. Puheessa on päiväkodin mukaan myös äänteellisiä pulmia ja sitä on vaikea ymmärtää. Pojalle on suunniteltu puheterapiaa. Lastensuojeluviranomaisten huoli liittyy pojan hitaaseen kehitykseen ja äidin kykyyn huolehtia lapsista ja kodista.
>
> **Emma**n perheessä on äiti, isä ja vauvaikäinen pikkuveli. Emman äiti on valittanut neuvolassa väsymystään. Perhe on osallistunut lastensuojelujärjestön organisoimaan päiväkeskustoimintaan. Sieltä heille on suositeltu ja yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa myös järjestetty mahdollisuus perhekuntoutukseen. Äiti on vanhempainvapaalla. Emma

on päivät äidin ja pikkuveljen kanssa kotona. Kukaan ei ole ilmaissut huoltaan Emmasta. Eniten tuen tarpeessa olevaksi on määrittynyt äiti, joka jaksolla käydyissä keskusteluissa puhuu paljon uupumuksestaan. Jakson tarkoitus on tarjota perheelle yhteistä aikaa ja äidille vaihtelua ja voimavaroja arkeen. Myös vanhempien parisuhteeseen liittyvät keskustelut ovat keskeisellä sijalla viikon suunnitelmassa.

Sarin perhe on muuttanut hiljattain paikkakunnalle. Muuttoja on ollut monta. Sari on lapsista vanhin, hänen lisäkseen perheessä on kaksi pienempää sisarusta. Sarin vanhemmat ovat eronneet kaksi vuotta sitten, äidin uusi miesystävä asuu perheen kanssa. Sari käy yläastetta. Koulussa ollaan huolissaan tytön jatkuvista poissaoloista ja huonosta koulumenestyksestä. Tyttö ei tunnu jaksavan koulun vaatimuksia, oppimiskyvyssä ei opettajien mukaan ole pulmia. Sari on käynyt kouluterveydenhoitajan luona puhumassa väsymyksestään, epämääräisistä kivuistaan sekä kouluun liittyvistä peloistaan. Sari sanoo, että hän tuntee itsensä ulkopuoliseksi ja kiusatuksi, eikä hänellä ole ystäviä. Perheestä on tullut lastensuojeluilmoituksia sosiaalitoimistoon, mutta tilanteesta ei muodostu sosiaalityöntekijälle selvää kuvaa, eikä tietoja perheen aiemmilta asuinpaikkakunnilta ole saatavilla. Perhe on ohjattu kasvatus- ja perheneuvolaan, mutta käynnit eivät tunnu aukaisevan tilannetta. Yhteistyö perheneuvolassa lopetetaan ja perheessä päätetään aloittaa perhetyö. Sari saa myös oman tukihenkilön, jota hän tapaa kaksi kertaa viikossa.

Kallen vanhemmat ovat eronneet ja Kalle asuu tällä hetkellä isänsä kanssa. Kallen äidillä on ollut vaikea päihdeongelma ja epäillään, että alkoholinkäyttö on vahingoittanut Kallea sikiöaikana. Virallista diagnoosia asiasta ei kuitenkaan ole. Näkyvämmät vammat äidin alkoholinkäytöstä Kalle on saanut kolarissa, jonka äiti humalassa ajoi ja jossa Kalle vaurioitui pahoin. Pojan poikkeava ulkonäkö hätkähdyttää ensimmäisellä kerralla. Kasvot ovat vaurioituneet ja raajat epämuodostuneet. Kallen on vaikea liikkua ja hän on elämänsä aikana läpikäynyt useita korjaavia leikkauksia. Myös isän alkoholinkäyttö on ajoittain runsasta, mutta hän on pystynyt kuitenkin huolehtimaan pojastaan. Yhteydenotto Kallen auttamiseksi tulee sosiaalitoimistosta. Kallella on intoa ja kykyäkin koulunkäyntiin, mutta läksyt ovat lähes aina tekemättä. Pojan tilanteen parantamiseksi Kallen avun tarpeeksi nimetään perhetyön

käynnistyessä läksyissä avustaminen. Toisena tavoitteena on isän vanhemmuuden tukeminen.

Sofia on pikkusisarensa kanssa puoli vuotta sitten sijoitettu lastenkotiin. Nyt perhe eli äiti ja tytöt, ovat kuntoutusjaksolla lasten "kotiin palaamista edellyttävien muutostarpeiden kartoittamista varten". Vanhemmat ovat eronneet tyttöjen ollessa pieniä. Äidin päihdeongelma on vaikeutunut niiden vuosien aikana, jonka perheen lastensuojeluasiakkuus on kestänyt. Äidille sattui tapaturma ja sairaalassaolon ajaksi tytöt sijoitettiin lastenkotiin. Mikäli äidin tilanne ei ratkaisevasti muutu, sosiaalityöntekijä on ottanut esille myös perhesijoituksen mahdollisuuden.

Koulusta on pyydetty lastensuojelun sosiaalityöntekijän apua Jaakolle ja hänen perheelleen. **Jaakko** on koulussa väsynyt, myöhästyy usein päivän ensimmäiset tunnit, eikä jaksa osallistua opetukseen. Sosiaalityöntekijä pyytää perhetyöntekijöitä selvittämään Jaakon "arjen rakenteisiin liittyviä pulmia". Käynneillä selviää, että Jaakon vanhemmat erosivat hiljattain, molemmat lapset jäivät asumaan isänsä kanssa. Äidillä on ollut mielenterveysongelmia ja aiemmin. Jaakko nukkui äidin kanssa, jäi usein koulusta pois, koska äiti ei aina halunnut päästää poikaa menemään. Perhetyöllä yritetään muuttaa arkea, niin että poika jaksaisi lähteä ajoissa kouluun. Yritetään myös selvittää pojan lapsuutta ja siihen liittyvää mahdollista avuntarvetta.

Tässä kuvasarjassa lasten tavallisuus katoaa. Lasten sijaan aktiivisia toimijoita ovat ammattilaiset, jotka ovat määritelleet perheessä olevat pulmat sellaisiksi kuin ne kuvissa näkyvät. Lähdin analysoimaan kuvia tuoden niiden rinnalle muistiinpanoni sekä seuraamani työn aktivoimat pohdinnat ja vaikutelmat, joita en välttämättä ollut kirjannut sellaisenaan muistiin.

Asiakkuutta synnyttävä määrittelytyö on monivaiheinen prosessi, jossa ratkaisevaa on se, mistä positioista ammattilainen kohtaa perheen kriisiytyneen tilanteen, miten hän mieltää saamansa tiedon merkityksen sekä millaisia toimia katsoo sen edellyttävän (ks. Heino 1997, 276—280). Kuvat eivät tarjoa tietoa siitä, mitkä asiat tai tapahtumat ovat määrittelyihin johtaneet. Mihin perustuu lastensuojelutyöntekijän huoli Nikon äidin "kyvystä huolehtia lapsista ja kodista" tai mihin kiinnittyy koulun

ilmaisema huoli Jaakosta? Ongelmamäärittelyiden tarkistaminen asettuukin usein työn yhdeksi tavoitteeksi.

Hannele Forsberg (1996) kuvaa, miten lastensuojelutilanteita ja ratkaisuja ohjaava tieto koostuu usein teoreettisesta, kertynyttä tietoa jäsentävästä ja tulkitsevasta tiedonlajista, sekä toisaalta aistimuksellisesta, intuitioon ja kokemukseen perustuvasta tiedosta, jota voi olla vaikea sanoittaa. Näiden kahden tiedon lajin välinen suhde voidaan nähdä myös niin, että jälkimmäinen on tietoa, jota ensin mainitulla yritetään järjestää ja tulkita. Toisaalta voidaan erottaa puhtaat faktat, eli tieto, "joka ei voi olla toisin" sekä tieto, jonka luonne on riippuvainen tulkitsijasta, eräänlainen luotu tieto (Ramirez 2000).

Ammatillisen työn käynnistyminen herättää myös kysymykset tiedon, tulkinnan ja väliintulon keskinäisistä suhteista. Voidaan esimerkiksi kysyä, kuka määrittää asiat vääriksi tai vahingollisiksi ja millaisen tiedon varassa. Oletettu lasten hyvinvoinnin vaarantuminen oikeuttaa puuttumaan perheen yksityisyyteen ja tällöin ehkä loukkaamaan vanhempien itsemääräämisoikeutta ja yksilön vapauksia. Miten voi olla varma, että puuttumisen taustalla eivät ole esimerkiksi yhteiskunnan hallinnan, kontrollin ja yhdenmukaistamisen pyrkimykset, halu valvoa, että samankaltainen elämäntapa sitoo kaikkia kansalaisia? Vanhempien ja perheiden elämäntavan ja arjen määrittyminen puuttumista oikeuttavaksi tuo mukaan valtaan, arvoihin ja oikeuksiin liittyvät kysymykset.

Tine Egelund (1997, 329) väittää, että lastensuojelutyön keskiöön sijoittuvat pääasiassa kulttuuriset normit ja ideat aikuisuudesta, perhe-elämästä ja sen arvoista ja moraalista. Hän kritisoi sitä, että lastensuojelun varjolla ja yksilölähtöisen psykologisen orientaation avulla yhteiskunta tuottaa perheiden luokittelua ja tarkkailua sekä puuttuu lähinnä tiettyä sosiaaliluokkaa edustavien ihmisten yksityisyyteen, mutta jättää ihmisten elämää synkentävät sosiaaliset ehdot ja rakenteet koskemattomiksi. (Esim. mt., 338, 359.) Egelund näkee ongelmallisena myös lapsen aseman tiedontuottamisen prosessissa. Jos työntekijät saavat tietoa nuoren näpistelystä, lintsaamisesta, kaljoittelusta tai häiriköinnistä, tieto kytketään vanhempien toimintaan, eikä sitä tarkenneta lasten omasta toimijuudesta käsin (mt., 357). Lapset jäävät taustahahmoiksi. Tarkasteluni ottaa tavallaan annet-

tuna syntyneen asiakkuuden sekä sen, että työssä tavoitellaan juuri lasten hyötymistä ja että lapset myös *ovat* avun tarpeessa.

Kuvasarjassa lasten arkea näyttävät varjostavan erilaiset pulmat. Ne kiinnittyvät samanaikaisesti useisiin ja erityyppisiin lasten hyvin- ja pahoinvoinnin ulottuvuuksiin. Lasten tilanteita lukevan ammatillisen katseen taustalla on eräänlainen huolen koordinaatisto. Tarkastelen lähemmin kolmea asiakokonaisuutta, jotka kokosivat ammattilaisten ongelmamäärittelyjä ja huolitulkintoja. Osa huolesta on institutionaalista, lasten yhteiskunnalliseen asemaan liittyvää, kuten huoli lapsen kehityksestä tai koulunkäynnin sujumisesta. Toinen osa puolestaan liittyy arkeen, lapsen saamaan huolenpitoon ja perustarpeiden toteutumiseen. Kolmas kiinnittyy lapsen läheissuhteiden luonteeseen, laatuun sekä toteutumisen tapaan.

Lastensuojelututkimuksissa on tuotu toistuvasti esiin sitä, miten käytännön työ pohjautuu pääasiassa vanhemmuuteen, vanhempien käytökseen, ongelmiin, poikkeavuuteen tai sosiaalisiin ominaispiirteisiin (Egelund 1997, 329). Samalla lapsia kuunnellaan vain olosuhteiden selvittämisen ja riskien arvioimisen vuoksi (Parton ym. 1997, 222). Tapauskuvausten perusteella sellainen näyttäisi kuitenkin olevan ainoastaan Emman perheen kanssa tehty työ. Muiden lasten tilanteessa tiedon keruuseen ja työskentelyyn sisältyy kuvien perusteella myös lapsilähtöinen asioiden tarkastelu.

Siinä mielessä kuvasarja poikkeaa edellisessä luvussa syntyneestä näkemyksestä ammattilaisten katseen lähtökohdista. Useimmilla lapsilla on ollut oma, itsenäinen paikkansa ammattilaisten katseessa. Lapsikohtaista tietoa on kerätty, vaikka osa siitä on vielä epäselvää. Millainen tuo katse on ollut, mitä se on nähnyt ja miten näkemäänsä hahmotellut ja ratkaissut? Miten lasten paikka rakentuu näiden tapahtumien kautta? Tarkastelen näitä kolmea lapsiin kiinnittyvää ja huolta kokoavaa asiakokonaisuutta toisen kuvasarjan avaamien näkökulmien kautta.

Huolen koordinaatisto:

Lasten tehtävät ja velvoitteet

Erityisesti isompien lasten kohdalla ongelmatulkinnat painottuivat ikäkaudelle tärkeiksi nähtyihin velvoitteisiin. Koulunkäynnin sujumisesta huolehtiminen oli oleellinen osa Kallen, Sarin ja Jaakon kanssa tapahtuvassa työssä. Oppiminen näyttäytyi normina, tehtävänä ja tarpeena. Se on rakentamista tulevaisuuteen, sen optimointia (vrt. Lahikainen 2001, 37). Joskus tulevaisuuteen orientoituminen voi lastensuojelutyön yhteydessä muodostua jopa nykyisyyttä tärkeämmäksi ulottuvuudeksi. Tarpeiden käsite ohjaa työntekijöiden ajatukset johonkin selkeään, ajasta ja paikasta riippumattomaan (Andersson & Hollander 1996, 91).

Lastensuojelutyö rakentuu harvoin kuitenkaan pelkästään lasten omien velvoitteiden ympärille. Kallen kohdalla siihen rajoittuminen oli vahvimmillaan, mutta lupaus laskettelureissusta ja sen suunnittelu yhdessä pojan kanssa voidaan nähdä paitsi palkkiona koulutyössä ahkeroimisesta, niin myös lastensuojelulain (1983, 6§) mukaisena "kasvuolojen kehittämiseen ja tukemiseen" tähtäävänä toimintana.

Toinen lasten institutionaalinen tehtävä on kehittyminen ja kasvaminen kohti aikuisuutta. Kehityspsykologisen normin noudattaminen on yksi lasten velvoitteista. Havainto kehitysviivästymästä tai poikkeamasta saa ammattilaiset tähyilemään perheeseen. Puheen kehityksen viivästymä ja ryhmässä toimimisen ongelmat herättivät huolen Nikon kasvuoloista. Nikon vetäytyvyys ja kommunikointivaikeudet eivät olleet kuitenkaan ainoa peruste perhekuntoutusjaksolle lähettämiseen. Myös äidin vanhemmuuden katsottiin edellyttävän seuraamista.

Jakso, jolla Nikon perhe oli, toteutettiin valtion lastenpsykiatrisen erityisrahoituksen turvin ja Kelan lähetteellä. Ehkä siitä syystä lapsen psyykkisten pulmien erittely korostui lastensuojelullisin perustein toteutettavia jaksoja vahvemmin. Nikon tilanteen hahmottaminen ja häntä koskevat tiedot poikkesivat muilla perhekuntoutusjaksoilla kuulemastani tavasta puhua lapsista. Lastenpsykiatrinen toimintakehys näytti synnyttävän sosiaalihuollollista lastensuojeluorientaatiota vahvemman yksilö- ja kehityspsykologisen näkökulman ja kääntävän ammattilaisten

katseen perhesuhteista, sisäisestä vuorovaikutuksesta sekä vanhempien ongelmista selkeämmin oirehtivaan lapseen.

Sarin tilanteessa tehtävinä korostuvat koulun lisäksi ystävien merkitys osana nuoruutta. Ystävien puute tai ikätoveruussuhteissa koetut ongelmat olivat yksi oire kehitystehtävään sijoittuvista pulmista. Myös Sarin omassa terveydessään kokemat ongelmat vihjasivat psykosomaattiseen oireiluun ja yleisempään pahoinvointiin. Työskentelyn aikana myös Sarin heräävän seksuaalisuuden nähtiin tuovan mukanaan riskejä. Tytön kertomus uusista ystävistään herätti työntekijöissä kysymyksen: Osaako tyttö huolehtia itsestään oikealla tavalla viettäessään aikaa itseään vanhempien poikien kanssa?

Suhteet ja siteet

Yksi huolen taustalla oleva asiakokonaisuus liittyi vanhempien ja lasten välisiin siteisiin. Rakastetuksi tulemisen perustarve ei vähene iän mukana. Lapsi orientoituu ulkopuoliseen maailmaan ikään kuin sen rakkauden ja turvan varassa, jota on vanhemmiltaan saanut tai jäänyt vaille. Varhaisen kiintymyssuhteen on havaittu leimaavan yksilön elämänkulun psyykkisiä, kognitiivisia ja sosiaalisia ulottuvuuksia sekä vaikuttavan perustavalla tavalla ihmiseen kehitykseen ja hyvinvointiin läpi elämän (esim. Sinkkonen 1995; 2002). Kiintymyssuhteen merkityksellisyys oli erityisen selvä Sofian tilanteessa, mutta mukana kaikissa.

Kiintymyssuhdeteorioiden voidaan nähdä tarjoavan kaksi toisilleen vastakkaista tapaa hahmottaa läheissuhteita ja perustella niihin liittyviä ratkaisuja. Yhtäältä voidaan perustella lapsen ja vanhemman välisen biologisen suhteen merkityksellisyyttä korostamalla, miten traumaattisia tämän suhteen menetykset ovat. Tällöin kiintymyssuhdeteorioita käytetään argumentoimaan esimerkiksi sitä, miten olennaista on tukea vanhemmuutta ja välttää läheissuhteiden katkaisu. Toisaalta teorioita voidaan käyttää argumenttina muistuttamaan, että varhaiset kiintymyssuhteet ovat merkityksellisiä yksilön kehitykselle ja häiriöt niissä vaurioittavat sekä lapsen minäkuvaa että maailmaan suuntautumista. Tällöin ratkaisu lapsen ongelmiin on toisen toimivamman kiintymyssuhteen mahdollistaminen. (Esim. Kalland 2002.)

Sofian äidin päihdeongelma ei mahdollistanut lasten kotona asumista. Sosiaalityöntekijän näkemyksen mukaan äiti ei kyennyt tarjoamaan lapsilleen riittävää huolenpitoa, turvallisuutta ja hyvää arkea. Silti hän oli lapsille tärkeä ja rakas. Tytöt viihtyivät jaksolla lähellä äitiään. Äidin ja lasten yhteys näytti lujalta ja sekä tytöille että äidille tärkeältä. Päihdeongelmainen vanhempi ei pysty ehkä tarjoamaan turvallisuutta tai huoletonta lapsuutta lapsilleen, mutta hän voi silti luoda heihin siteen, jossa rakkaus ja hellyys välittyvät. Lapsi voi huostaanoton jälkeen jäädä ikävöimään vanhempaansa, vaikka arkeen olisi sisältynyt pettymyksiä, pelkoa ja ehkä häpeääkin. (Esim. Valkonen 1994, 37—42; Niemi 2002.) Kiintymyssuhteen ja arjen välisiä keskinäisiä suhteita punnitaan lastensuojelutyössä tilannekohtaisesti. Kiintymyssuhteen laatu voi pitkään tasoittaa arjessa olevia puutteita kouluikään ehtineen lapsen kohdalla, mutta pienten lasten kohdalla voidaan kriisitilanteissa nopeammin päätyä kiireelliseen huostaanottoon tai sijoitukseen avohuollon tukitoimenpitein (Bardy 2001). Alle kolmivuotiaalle perustarpeiden turvallinen toteutuminen on niin keskeistä, että siinä olevia vakavia puutteita ei voi kompensoida hyvälläkään emotionaalisella suhteella. (Vrt. Sinkkonen 1995.)

Lastensuojelutyön perustavat ja ratkaisevat valinnat tehdään usein välittömien perustarpeiden ja tulevaisuuteen tähtäävien kehittymisen ja liittymisen kysymysten välillä. Huostaanoton taustalla voivat olla puutteet kiintymyssuhteessa, arjen jatkuvuudessa tai molemmissa. Usein suhteen arviointi on kuitenkin vaikeaa. Sen luonne ja arkitodellisuus eivät avaudu. Ammattilaisten voi olla vaikea esittää suhteeseen liittyviä kysymyksiä. Huostaanottoon päätyminen ja perheenjäsenten erottaminen toisistaan on useimmiten kaikkia osapuolia satuttava ratkaisu. Vaikka työntekijä voi tuntea ehdotonta varmuutta päätöksen oikeellisuudesta ja ratkaisuun päästyään myös helpotusta, usein mukana on myös surua sekä kokemusta epäonnistumisesta (esim. Törrönen & Mäenpää 1995, 58).

Jaksolla ensimmäisenä päivänä mukana ollut Sofian perheen sosiaalityöntekijä näytti aidosti toivovan vuosia jatkuneen yhteistyösuhteen onnellista päätöstä, sitä, että lapset ja äiti voisivat pysyä yhdessä. Työntekijä joutui kuitenkin luopumaan ajatuk-

sesta. Äidin kanssa keskustellessamme hänellä oli selkeä käsitys siitä, mistä luopuminen johtui.

> ”Niin, kato ku, ehän mää ollu aina selvin päin, kun mää oon sinne (lastenkotiin) soittanu tai sielä käyny. Eihä ne silloin voi niinku luottaa.” (hav.mp./perhekunt./3)

Kuvat Emmasta ja Emman perheen tilanteesta puolestaan havainnollistavat, miten kiintymyssuhteen todellinen luonne voi kätkeytyä perheen aikuisjäsenten tilanteen koskettavuuden taakse.

> ”Emma kertoo innoissaan äidilleen päivän tapahtumista.
> - Ole hiljaa. Mää en kyl jaksa jos tää nyt herää (työntää vauvan vaunuja).
> Emma jatkaa juttujaan.
> - (äiti vihaisena) Kuulitko, oo hiljaa... hoidäksää sit tän jos se herää? Varmaan muuten hoidat mää en ainaskaan jaksa.” (hav.mp./perhekunt./3)

Lapsen ja äidin välinen lyhyt sananvaihto ei yksinään voi osoittaa suhteen patologisuutta tai toimimattomuutta. Tämän kaltaiset reaktiot kuitenkin toistuivat jakson kuluessa. Äidin oli vaikea nähdä pientä kuusivuotiastaan lapsena tai iloita tämän tekemisistä. Lasta auttavat ammattilaiset tuntevat harvoin riittävästi lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutussuhteen todellisuutta (esim. Egelund 1997, 328). Yhtäältä suhteet voidaan materialisoida, niin ettei nähdä tarpeellisena kerätä tietoa niiden toteutumisen luonteesta, vaan lapsi erotetaan läheisistä esimerkiksi keskiluokkaisesta asumisstandardeista poikkeamisen vuoksi (Gubrium & Holstein 1990, 55). Toisaalta suhteen laadun positiivisia merkityksiä voidaan korostaa ilman, että niistä on tilanne- ja lapsikohtaista näyttöä.

Kiintymyssuhteen todellisuuden tavoittaminen edellyttää läsnäoloa lasten ja vanhempien välisissä vuorovaikutustilanteissa. Pelkkä asioista keskusteleminen antaa harvoin riittävän moniulotteista kuvaa tilanteesta. Vuorovaikutuksen seuraaminen voi herättää huolen lapsesta, joka ei millään tavalla, käytöksellään, oireilullaan tai sanoin, viestitä elämässään olevista vaikeuksista. (Ks. Heino ym. 2000, 37.) Emman äiti kertoi keskusteluissa omasta uupumuksestaan, mutta se, mitä uupumus merkitsi lapsen arjessa, jäi näkymättömiin, osittain vanhemman ja lapsen

ohjelman eriytyneisyyden ja toisaalta Emman olemuksessa olevan reippauden ja ”oireettomuuden” vuoksi.

Oireet ja häiriökäyttäytyminen ovat viestejä, jotka herättävät ammattilaisten huolen. Jos nämä puuttuvat, lapsen tilanne ei ikään kuin kutsu ketään apuun (esim. Kalland 2002, 211—213). Mikko Oranen (2001a) näkee oirelähtöisen ammatillisuuden ongelmallisena. Hänen mielestään lasten oireilla ei pitäisi auttamistyössä olla sitä merkitystä, mikä niillä usein on. Reipas ja toimiva lapsi voi olla yhtä lailla avun tarpeessa kuin masentuneelta vaikuttava tai häiriköivä lapsi. (Mt., 62.) Vaikka Orasen kommentti liittyy tutkimukseen, jossa tarkastellaan perheissään väkivaltaa kohdanneiden lasten auttamista, siinä on jotain yleisesti tärkeää. Oireiden ja kokemusten suhde ei ole yksiselitteinen. Tavat, joilla lasten tuskalliset kokemukset muuntuvat havaittaviksi oireiksi, ovat yksilöllisiä. Mekanismit voi ehkä tunnistaa vasta vuosien kuluttua. Lasten oireiden odottaminen asettaa lapset avunsaajina aikuisiin verrattuna eriarvoiseen asemaan, *jos tilanteessa olevien tarpeiden sijaan ongelmien pitkäaikaiset seuraukset ovat auttamisen ehtona*. Ajatus vasta oirehtivan lapsen auttamisesta on ristiriidassa lasten suojeluoikeuden kanssa.

Valitsin Emman yhdeksi kuvattavaksi, jotta saisin mukaan myös tunnistamattomaksi jääneen avun tarpeen. Ajattelin Emman olevan aineistossani ainoa lapsi, jonka ongelmat eivät tulleet havaituksi. Aineistoni lasten tilanteita pohtiessani havaitsin kuitenkin, että tietynlainen näkymättömyys yhdisti kaikkia. Lasten pahoinvointi ja pulmat olivat useimpien kohdalla jääneet nimittäin heidän vanhemmiltaan havaitsematta. Vanhemmat eivät tilanteissa puhuneet lapsiin liittyvästä huolestaan, eivätkä pyytäneet työntekijöiltä niihin apua tai mielipidettä. Esimerkiksi eräs äiti ilmaisi toivovansa perhekuntoutusjakson vähentävän ”tytön turhia itkuja ja satuilua” ja toinen toivoi työntekijältä apua sopimusten tekemiseen murrosikäisen pojan kanssa. Ne vanhemmat, jotka olivat itse hakeneet apua, kokivat tilanteen oman, eikä lapsen jaksamisen ongelmana.

Lasten tilanteista lähtevä ja pulmien varhaisvaiheen tunnistava työote vaikuttaa olevan utopistinen ajatus nykykäytäntöjen todellisuudessa. Vanhemman tunnekylmyys ja torjunta on passiivista pahaa, joka ei herätä yhtä helposti ammattilaisten valppautta kuin aktiivinen eli selkeästi ulospäin näkyvä ja konkreettisesti ja

välittömästi lapsen hyvinvointia vaarantava aktiivinen paha. (Hurtig & Laitinen 2000.) Lasten emotionaalista deprivaatiota, eli vanhemman käyttäytymisestä ja puheista tunnistettavaa välinpitämättömyyttä tai kyvyttömyyttä liittää lasta ikäkaudelle ominaisiin asioihin tai huolenpidon edellytyksiin, voi olla vaikea tunnistaa, saati nimetä työn kohteeksi (vrt. Kalland 2002, 208—209).

Emman perheen kohdalla äidin jaksaminen sekä tulkinnaksi muotoutunut masennus asettuivat ammattilaisten avun sisällöiksi. Konkreettiset ja vanhempien itsensä ilmaisemat ongelmat on luontevampaa ottaa puheeksi ja korjaamisen tavoitteeksi kuin asia, jonka olemassaolosta on pelkkä intuitiivinen aavistus. Emotionaalinen laiminlyönti suodattuu palvelujärjestelmän ulkopuolelle näkyvämpien ja akuutimmin puuttumista edellyttävien tieltä (Parton ym. 1997, 222). Lasten hoidon ja huolenpidon selkeä laiminlyönti konkreettisena ja seurauksiltaan välittömänä on helpompi tunnistaa, vaikka senkään puheeksiottaminen ei ole helppoa.

Perheissä on myös muita suhteita kuin vanhempien ja lasten väliset. Lasten paikan rakentumisen kannalta kiinnostavana näyttäytyivät sisarusten saamat paikat ammattilaisten huolen koordinaatistossa. Eräs havainnointitilanteiden synnyttämä huomio liittyi sisarusten vaihtelevaan ja eri tavoin nähtyyn asiakkuuteen. Useimmiten työntekijät lähestyivät perhettä kokonaisvaltaisesti, mutta useimmiten huoli kiinnittyi tietyn lapsen asioiden ympärille. Niko ja Sari saivat huomioita sisaruksiaan enemmän. Emman ja Sofian perheiden kanssa tehtävä työ painottui havainnointitilanteissa selkeästi vanhempiin. Jaakon perheessä myös sisaren ongelmat tulivat esiin ja saivat työntekijöiden huomion. Silti kotikäynneillä keskusteltiin pääasiassa Jaakon asioista. Kallella ei sisaruksia ollut.

Työntekijät pohtivat myös sisaruksista tekemiään huomioita, mutta koska keskusteluissa oli vaikeaa siirtää painopistettä yleensä lapsiin, auttamispyrkimykseen oli vaikea sisällyttää useampia lapsia yhtäaikaisesti. Sarin perheessä myös muista perheen lapsista kertyi tietoa, joka huolestutti työntekijöitä. Erityisesti pikkusisaren tilanne olisi ehkä ilman isosiskon ongelmia valpastuttanut työntekijöiden huolta tunnistavan katseen.

> ”Isommat lapset eivät ole vielä tulleet koulusta. Työntekijät keskustelevat äidin kanssa. Lapsista pienin kulkee huoneesta toiseen, pistäytyy välillä keittiössäkin.
> - Mitenkäs se Anni ...ei nyt sitten ole päiväkodissa, onko mitään, ihanko tällä sinun kanssa sitten päivät?
> - Niin, ehän minä jaksanut sitä siellä kulettaa, kun olis niin aikasin pitänyt viiä, yheksään mennessä...
> - (Työntekijä tytölle) No Anni, mitäs sää touhuat täällä päivisin...
> - (ei vastaa)
> - No mitäs se, se, mitä millonkin, aamusin saa jo itte aamupalankin kaapista, muroja mitä se ottaa, kun muahan ei saa hereille ennen yhtä.
> - ...
> - Millonkas sinä Anni sitten herää?
> - En tiiä...(hiljaa)
> - Varmaan se kymmenen jälkeen täällä alakaa touhuammaan... päivällä saattaa käydä ulukona, vie pulloja kauppaan, sitten niillä vaikka jätskin ostaa.” (hav.mp./kotik/2.)

Työntekijöiden tietoon tullut pikkusisaren päiväohjelman yksinäisyys huolestutti, mutta siihen ei tuntunut olevan mahdollista vaikuttaa. Isonsiskon kompleksinen ja selvästi ilmaistu avuntarve sekä äidin tilanteen selvittäminen veivät huomion ja ajan. Lapsi, joka on nimetty ensisijaiseksi huolen kohteeksi, saattaa siis tavallaan estää perheen muita lapsia saamasta apua. Onko myös tämän pienen tytön hankittava lisää ikävuosia, kasattava harteilleen toisten valinnoista syntyneitä ongelmia ja oireita, jotta hänen tarpeensa havaittaisiin tai hän itse voisi ymmärtää oman tilanteensa pulmalliseksi?

Laajempaa sukua, naapurustoa tai ystäväverkostoa huomioivia havaintoja kuvasarjassa ei juuri ole. Perhe-alkuisissa työmuodoissa työskentely näyttää painottuvan ydinperheen sisäiseen suhdeverkostoon. Lapsille tärkeiden suhteiden huomioiminen laajentaa myös lastensuojelun toiminta-avaruutta. Läheisneuvonpito on avohuollon työmuoto, jonka voi katsoa nojaavan verkostotyön periaatteisiin. Lastensuojelun menetelmänä läheisneuvonpito huomioi perheen ulkopuoliset suhteet ja niiden tuomat mahdollisuudet ratkaista kasvatuksen ja huolenpidon pulmia siten, että vältytään perheen hajottamiselta. Tämä lähestymistapa asettaa työntekijän viranomaisten ja sosiaalisen verkoston väliin. Työntekijä käynnistää vuoropuhelun, jossa etsitään uusia tapoja

tukea perhettä. Se voi merkitä lapsen tilapäistä sijoittamista sukulaisen luo, kuljetusapua, kriisitilanteiden ratkaisuja tai äidin tai isän saamaa keskusteluapua. (Hæggman & Sjöblom 2000; Heino 2001.)

Laajennettu käsitys lapsille tärkeistä suhteista tuo myös lasten paikkaan uusia ulottuvuuksia. Lasten todellisuutta on tällöin mahdollista lähestyä, niin että lapsille tärkeät ihmiset voisivat toimia lasten kannalta toimivalla tavalla. Lastensuojelussa tulisikin nykyistä määrätietoisemmin tavoitella tietoa siitä, miten lapset läheissuhteensa kokevat. (Niemi 2002, 34.)

Ammatillisia ratkaisuyrityksiä

Nikon, Sarin, Kallen ja Sofian asiakkuus lastensuojelussa on kestänyt vuosia. Kuvauksista ei käy selville, mitä kaikkea ammatilliset väliintulot tai perheille tarjotut palvelut ovat tuona aikana olleet. Palveluiden merkityksestä lasten ja perheiden arkeen kuvat eivät myöskään tarjoa kovinkaan täsmällistä tietoa. Sen sijaan perheille tarjotut ammatillisen avun muodot: Emman perheen päiväkeskustoiminta, Sofian perheelle tarjottu mahdollisuus perhekuntoutusjaksoon tai Kallen, Sarin ja Jaakon saama apu, havainnollistavat lastensuojelun taitavasti kudotun, monipuolisen ja joustavan palveluverkon rakentumisen ja hyödyntämisen tapoja.

Ammattilaisten huoli ohjaa perheen kanssa tehtävää työtä. Lasten paikan rakentumisessa olennaista on se, että heidät havaitaan yksilöinä ja myös heidän tarpeitaan pohditaan. Miten oleellista lasten kannalta on se, että vanhempien ominaisuudet arjen, kiintymyksen tai velvoitteiden ja kasvuedellytysten tarjoajina tavoitetaan? Heli Niemen (2002) tutkimus sijoitetun nuoren elämänkulusta on koskettava kuvaus siitä moniulotteisuudesta, millä lasten tarpeet, läheissuhteet ja arjen perusstruktuuri kietoutuvat toisiinsa. Alkoholistiäiti ei tarjonnut huolenpitoa eikä turvallista arkea, jonka sijaiskoti sen sijaan antoi. Silti äiti ja tuttu, vaikkakin levoton ja vaihtuvia ihmisiä sisältävä kotiympäristö, säilyivät kaipauksen kohteena. Kontrasti uuden perheen ja sen tarjoaman turvallisen arjen sekä entisen kaoottisen, mutta *oman* kasvuympäristön välillä, vaati lapselta emotionaalista tasa-

painoilua ja sitoi vuosien ajan kasvavan nuoren voimavaroja. Elämä oli leijumista kahden kodin välillä. Se oli jatkuvaa valppautta kodin suuntaan ja toisaalta samanaikaista kiinnittymistyötä sijaiskotiin. (Mt., 63—65.) Lastensuojelutyö yksinkertaistuu usein perushoivan tarkasteluksi ja ohittaa lasten tarpeiden monimutkaisen kokemuksellisen ja emotionaalisen ulottuvuuden.

Toisen kuvasarjan otokset olivat osittain ristiriidassa ensimmäisten kuvien sekä tilanteissa tekemieni havaintojen kanssa. Niko oli jaksolla iloinen ja osallistuva, puhui ja hakeutui aktiivisesti vuorovaikutukseen, ainakin tiettyjen aikuisten kanssa. Omat jakson aikana syntyneet vaikutelmani ja havaintoni Nikon ”äidin kyvystä huolehtia” eivät myöskään vastanneet lastensuojelun työntekijän huolta. Emman perheen kohdalla perhekuntoutusjakson ensisijainen tavoite oli auttaa Emman väsynyttä äitiä. Emmasta kukaan ei ollut ilmaissut huolta. Tytön reippaus ja nokkeluus ikään kuin todistivat, ettei hänellä ollut hätää. Silti tytön ja äidin vuorovaikutuksen seuraaminen jakson kuluessa tuntui lähes ahdistavalta. Äidilleen 6-vuotias Emma oli kuin huono apulainen, jota oli jatkuvasti moitittava. Sari puolestaan vaikutti etukäteistietoihin nähden aktiiviselta ja iloiselta kotikäyntien aikana. Hänellä oli kavereita, harrastuksia sekä lämpimältä vaikuttava suhde äitiin. Kallen elämä oli ollut vaikeaa, mutta siinä oleviin pieniin ilonaiheisiin hän osasi tarttua.

Jälkimmäiset kuvat esittelivät huolen, mutta samalla niistä piirtyivät myös työmuotojen ajoituksen sopivuus tilanteisiin sekä asiakasperheisiin liittyvä mahdollisuuksien ja toivon läsnäolo. Perhetyön ja -kuntoutuksen tavoitteeksi asettui moniulotteinen perheen ja lapsen tukeminen ja auttaminen. Lasten ja perheiden tilanteissa oli paljon sellaista, minkä varaan työtä voitiin rakentaa, monia asioita, joista työntekijät ja perhe saattoivat olla yksimielisiä. Työskentelyyn ei yhdenkään perheen kohdalla liittynyt selkeää vastustusta. Lähtökohtatilanteet eivät olleet toivottomia, eivätkä perheiden ongelmat äärimmilleen kärjistyneitä. Ainoastaan Sofian kohdalla huolen päätepiste oli näkyvissä.

Lapset nyt

Kolmas kuvasarja kertoo siitä, mihin perhetyömuotojen avulla päästiin. Mitä lapsille tapahtui työmuodon kuluessa? Olen koonnut viimeiset kuvat sen tiedon varassa, mikä minun oli lasten tilanteiden etenemisestä mahdollista saada. Tiedot eivät ole yhteismitallisia, joidenkin lasten kohdalla viimeisin tieto koskee osallistumiseni jälkeistä lähimenneisyyttä, toisten kohdalla tieto voi olla kirjoittamishetkeen nähden kohtalaisen tuore. Jotakin lasta koskeva tieto on koottu useammasta lähteestä ja toista koskeva perustuu työntekijän muistikuvaan. Siinä mielessä viimeinen kuvasarja jää edellisiä epäselvemmäksi.

> Nikon perhe on edelleen lastensuojelun seurannassa, **Niko** käy esikoulua ja tilanne on muuttunut päiväkodin arvion mukaan Nikon kehityksen osalta hieman paremmaksi.
>
> **Emma**n vanhemmat erosivat muutaman kuukauden kuluttua kuntoutusjaksosta ja Emma jäi erossa isänsä luo asumaan. Tarkempaa tietoa Emman tilanteesta ei ole.
>
> **Sari** ilmaisi työskentelyn kuluessa toistuvasti hätäänsä, mutta samalla sanoi tukihenkilösuhteensa irti ja vastasi vain vältellen työntekijöiden hänelle esittämiin kysymyksiin. Konkreettinen ja selkeä hyötyminen jäi epävarmaksi, sillä perhe muutti jälleen paikkakuntaa ja työ perheen kanssa keskeytyi. Perhetyöntekijöiden ja tukihenkilön toisilleen ilmaisema insestiepäilys jäi selvittämättä. Perhetyöntekijä kokivat kuitenkin perheen hyötyneen työstä. Kodin siisteys koheni työn kuluessa, ja jo tilanteen seuraaminen vaati äitiä pohtimaan omaa ja lasten tilannetta.
>
> **Kalle**n tilanteessa ei ole tapahtunut mitään ratkaisevaa uutta, perhetyö jatkuu edelleen samansisältöisenä, Kallen koulunkäynnin tukemiseen keskittyvänä. Opettaja on kertonut, että Kallella on nykyään läksyt lähes aina tehty. Tämän opettaja liitti perhetyöhön ja toivoi sen voivan jatkua.
>
> **Sofia** on sisarensa kanssa huostaan otettu ja sijoitettu perheeseen muutaman sadan kilometrin päähän äidistään. Äidin elämässä tapahtui jakson jälkeen suuri menetys, kun hänen avopuolisonsa kuoli. Äiti ei jaksanut huolehtia tytöistä, vaan sijoitus tuntui hänestä raskaalta, mutta samalla

myös hyvältä ratkaisulta. Äiti pitää yhteyttä tyttöihin ja tytöt vaikuttavat sopeutuneen uuteen perheeseen hyvin.

Jaakon kanssa perhetyö oli keskusteluun painottuvaa ja työntekijöiden näkemykset vaihtelivat työn jatkamisen, huostaanoton ja terapian aloittamisen välillä. Jaakon arjessa näkyi konkreettisia muutoksia työn aikana, mutta ne olivat pieniä. Monet työskentelyn herättämät kysymykset Jaakon omista ajatuksista ja kokemuksista jäivät vastausta vaille.

Lasten vaiheet eivät anna tarkkaa kuvaa lastensuojelun avohuollon työn toteutuksesta tai työn tuloksellisuudesta. Päättyvän työn kuvaukset jättävät paljon avoimia kysymyksiä. Mitä merkitsi Nikon tilanteen kohentuminen tai miten Emman arki muuttui? Miten Sofia koki sijoituksen tai mitä Jaakon työn seurauksena tapahtuneet pienet muutokset olivat? Samalla viimeinen kuvasarja kertoo työn moniulotteisuudesta, rajoista ja ehdoista. Jos perhe muuttaa paikkakuntaa, asiat jäävät kesken. Jos elämä kolhii, vanhemmuus voi särkyä eikä arjen rakenteiden ja lapsen todellisuuden muuttamisessa onnistuta. Ammattilaisten työn rajat näkyvät lasten lyhyissä ja niukoissakin väläyksissä.

Marjatta Bardy (2001) on seurannut lastenkotiin sijoitettuina olleiden lasten kulku-uria. Lasten tilanteet vaihtelivat sijoitusten, kotiin palauttamisten, tasaisten ja rauhallisten sekä kriisiaikojen välillä. Joidenkin lasten kohdalla tilanne muuttui pysyvästi paremmaksi. Sijoitus oli toiminut ”vanhemmille pysäyttävänä tekijänä, joka oli johtanut vanhemmuuden kokoamiseen niin, että sosiaalityöntekijä oli voinut väistyä etäämmälle”. Monien lasten kohdalla työ jatkui vuosien ajan ja sillä onnistuttiin kannattelemaan perheitä vaikeiden aikojen yli. Joidenkin lasten elämää ei avohuollon työllä saatu muutettua, vaan huostaanotto jäi ainoaksi ratkaisuksi. (Mt., 63.) Lastensuojelutyössä ei aina onnistuta pysäyttämään tai kääntämään perheiden elämänkulkua.

Lasten paikka tuotetussa tiedossa

Kuvasarjan jälkeen haluan vielä pysähtyä pohtimaan, millaisen tiedon varassa työskentelyssä orientoidutaan? Millainen on lasten paikka työtä suuntaavassa tiedossa? Yhteistä esittämilleni lasten

tilanteille oli se, että lasten pulmien ja avun tarpeiden luonne eivät saa kovin selvää hahmoa. Asiakkuuden keston, perheen historian tai lapsen oirehdinnan kuvaus eivät tarjoa yksiselitteistä suuntaa sille, mihin apu tulisi kohdistaa. Kuvaukset sisältävät vähän tai ainoastaan epätarkkoja vihjeitä lasten kokemuksista, odotuksista ja koetun pahoinvoinnin taustalla olevista syistä. Niissäkin tilanteissa, joissa lapset viestittävät avun tarvettaan, sen suuntaamisen kartta jää epätarkaksi. Tiedon kerääminen ja tilanteen selvittäminen näyttävät asettuvan lasten auttamisessa työskentelyn keskeiseksi lähtökohdaksi (vrt. Bardy 2001).

Samalla, kun lähtökohta on sosiaalityön asiakasprosesseille luonnollinen ja itsestään selvä (vrt. esim. Rostila 2001, 64—66), se nostaa esiin tärkeän kysymyksen. Päästäänkö lastensuojelutyössä selvitysvaihetta pidemmälle, varsinaiseen konkreettiseen auttamiseen? Millaista työtä se on, mitä siinä tapahtuu, miten sitä voi kuvata? Vai onko niin, että työ rakentuu pääasiassa seuraamiseen, arvioimiseen ja avun tarpeiden tunnustelun vaihteluista? Tiedon keruu ja yleensä tiedon, tapahtumien, elämänhistorian tai asiakkuuksien selvittämisen merkitys nähtiin työmuodoissa eri tavoin. Perhekuntoutuksessa taustatietoa ei lähdetty tavoittelemaan, vaan jaksoilla edettiin asiakkaiden kertoman tiedon varassa. Perhetyön yhteydessä tietoa sen sijaan koottiin perheen luvalla sekä koulusta että perheen mahdollisesta viranomaisverkostosta. Tieto sinänsä ei vielä ratkaise epäkohtia, vaan olennaista on, miten saatua tietoa hyödynnetään.

Lastensuojeluasiakkuuden tyypillisimpiä syitä ovat vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmat, erilaiset arkeen liittyvät ristiriidat sekä väsymys (Bardy 2001, 57). Kuvaamieni lasten kohdalla tilannetiedon yhteys vanhempien ongelmiin oli siis poikkeuksellisen väljä. Vanhempien raitistamispyrkimykset tai hoitoonohjaukset eivät nousseet tavoitteiksi kuin Sofian kohdalla, siinäkin eräänlaisena viimeisenä yrityksenä. Sen sijaan keskeisin tavoite näyttää olevan lapsiin liittyvän tiedon täsmentäminen.

Toinen lasten paikkaa havainnollistava piirre liittyy etukäteistiedon ja työssä kertyvän tiedon väliseen suhteeseen. Sarin lopputilanteen kuvaaminen osoittaa, miten vaikea työntekijöiden on auttaa lasta, jos tiedon selkiyttäminen ja syntyvien oletusten tarkistaminen eivät onnistu.

> ”(Viranomaisten välinen neuvottelu Sarin tilanteesta)
> Tukihenkilö: Mulle on kyllä tullut mieleen ihan hirveitä... ja se vaan vahvistu tässä viikonlopun aikana, kun tyttö tuolla leirillä sai sen itkukohtauksen ja mainitsi sen isäpuolen nimen siinä yhteydessä...
> Perhetyöntekijä: Niin, mullekin on tullut, jo sillon heti alussa, kun haettiin Saria ja nähtiin miten vaikeasti se käveli.
> Tukihenkilö: Saunassakaan se ei suostunut ottamaan niitä pyöräilyhousuja jalastaan, eikä se ei olis millään halunnut lähteä (leiriltä) kotiin.” (hav.mp./virastotap./1)

Sarin outo käytös, itkuisuus ja pelko kotiin palaamisesta tukihenkilön kanssa vietetyn viikonlopun jälkeen sekä vihaiset kommentit isäpuolesta synnyttivät epäilyn seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Kysyttäessä Sari kuitenkin väitti kaiken olevan hyvin. Siksi tytön auttamisen konkreettiseksi osoitukseksi jäi pyrkimys voittaa tytön luottamus. Etukäteen saadun, työssä saavutetun ja kaivatun tiedon väliset katkokset voivat ohentaa tehtävää työtä ja pahimmassa tapauksessa jättää lapset ilman apua.

Kotikäyntien aikana ammatilliset keskustelut liittyivät Sarin äidin päihdeongelman hoitamiseen, arjen jäsentymiseen sekä perheen taloudelliseen tilanteeseen sekä vanhempien eroa edeltäneeseen väkivaltaan. Sarin kanssa tehty perhetyö osoittaa avuntarpeen selvittämisen vaikeuden. Sarin itsensä esittämä avunpyyntö on vastaanotettu ja siihen pyrittiin vastaamaan, mutta työntekijöiden oli vaikea hahmottaa työlle suuntaa ja sisältöä. Samalla lapsen paikka jäi epäselväksi. Insestiepäily kiinnitti Sarin pahoinvoinnin perustaviin kysymyksiin: läheissuhteisiin, arkeen, kehitykseen, tulevaisuuteen, nykyisyyteen sekä käsityksiin itsestä ja sen rajoista. Huolen vakavuuden ja lopputuloksen valossa työn hahmo näyttää traagiselta. Olennaiseksi kysymykseksi asettuu, miten saada lapsi ottamaan oma paikkansa tiedon tuottamisessa.

Emma ja Kalle asettuvat lastensuojelutyön aika-akselin vastakkaisiin päihin. Aikajänteellä tarkoitan sitä ajallista ulottuvuutta, joka työskentelyssä nähdään keskeisenä. Onko työskentely tulevaisuuden riskien ennakointia vai menneisyyden menetyksiä paikkaavaa tai korjaavaa, vai keskitytäänkö siinä nykyhetkeen ja tähän päivään? Erottelua ei useinkaan voi tehdä, vaan kaikki kolme ulottuvuutta limittyvät mukaan. Aikajänteen tarkastelu valitsemieni lasten kautta havainnollistaa, miten keskeinen

tulevaisuusulottuvuus on. Emman perheen kanssa tapahtuvalle työskentelylle ei ollut muuta motiivia kuin perheen auttaminen, jotta tilanne ei vaikeutuisi, vaan äiti löytäisi voimavaroja arkeensa. Huoli kohdistui Emmaan tulevaisuusennakointina, ei tässä ja nyt. Kallen tilannetta puolestaan oli seurattu eri tavoin pitkäänkin, mutta työskentelyllä ei oltu voitu estää traagisia tapahtumia. Mennyttä ei voinut muuttaa, työskentely kiinnittyi nykyhetken ja tulevaisuuden risteyskohtaan. Koulunkäyntiin kohdistuva tuki helpotti Kallen arkea ja toi iloa sekä sisälsi myös tulevaisuusorientaation. Jos Emma edustaa ammattilaisten tilannehahmotuksessa aikaa ennen lapsen kärsimistä, niin Kallen tilanne puolestaan voidaan nähdä aikana sen jälkeen.

5.2 Toimintaympäristö

Ympäristön merkitys

Asiakastyön arkisissa tilanteissa tapahtuvat asiat, tehdyt ratkaisut ja syntyvät painotukset muovaavat lasten paikkaa. Kotona toteutettavan työn havainnoiminen nosti esiin ympäristön merkityksellisyyden tilanteiden luonteen muovautumisessa sekä johdatti pohtimaan fyysisen toimintaympäristön ja asiakaskohtaamisten paikan merkitystä. Tilaan ja fyysiseen ympäristöön liittyviä kysymyksiä on sosiaalityössä lähestytty monista eri näkökulmista. Riitta Granfelt (1992; 1998) on pohtinut yksilön ja kodin välisiä suhteita ja korostanut kodin monitasoista merkityksellisyyttä. Koti on enemmän kuin arjen ja elämisen fyysinen keskus. Se voi olla elämyksellinen ja ruumiillinen kokemus tilasta tai parhaimmillaan sisäisen eheyden ja autonomian kokemus. Asunnottomuustutkimuksen yhteydessä pohdinnat kodista asettuvat keskusteluun ihmisyyden perusoikeuksista ja toisaalta kodin moniulotteisesta psykososiaalisesta merkityksestä.

Leena Eräsaari (1995a; 1995b) puolestaan on tarkastellut virastoja ja toimistoja rakennuksina ja organisaatiotiloina. Hänen kiinnostuksensa ei kohdistu niinkään tilan ja niihin sijoittuvien ammatillisten käytäntöjen suhteeseen kuin tilan fyysisiin symboleihin ja merkkeihin sekä ympäristön tuottamiin subjektiivisruumiillisiin kokemuksiin. (Mt., 91.) Maritta Törrönen (1999;

2000) on analysoinut tilaa lasten arkisena elämisympäristönä. Hän purkaa tutkimuksellaan laitos-kotidikotomiaa ja kuvaa lasten arkea, toimintaa ja suhteita lastensuojelulaitoksessa ja sairaalassa. Sama dikotomian tarkastelu on läsnä myös kolmannessa tilaan kiinnittyvässä tutkimusteemassa. Anni Vilkko (2000) ja Tiina Silvasti (2000) ovat tutkineet yksilöllisiä kodin merkityksiä ja kokemisen tapoja sekä Silva Tedre (1995; 1998) julkisen hoivaroolin toteuttamista kodin intiimissä ja yksityisessä ympäristössä.

Koti on myönteisten assosiaatioiden kimppu (Tedre 1998, 409). Siihen tuntuu kiinnittyvän loputon valikoima positiivisesti latautuneita määreitä (vrt. Rubinstein 1990, 37). Kotona asuminen mutta myös kotiin sijoittuva ammatillinen auttaminen ovat ammattilaisten retorisista ja diskursiivisista työkaluista vahvimpia, tiivistyneimpiä ja ahkerimmin käytettyjä (Holstein 1990, 215—216). Perheen omaa arkista ympäristöä, kotia, arvostetaan ammatillisen avun ja kohtaamisen paikkana arkisuutta, luontevuutta, tasaveroisuutta ja palveluiden saatavuutta korostaen (esim. Wasik ym. 1990; Karinsalo 1996; Niemi 1999). Kotiin sijoittuva työ asettuu usein virallista ympäristöä vasten siten, että laitos- ja toimistoympäristöt määrittyvät näiden vastakohtina ja kodin positiiviset merkitykset korostuvat niitä vasten. Sen sijaan virallisen tilan etuja ammatillisen työn toteuttamisen paikkoina on sosiaalityössä pohdittu vähän (kuitenkin esim. Forsberg 1998, 269—270).

Ympäristön merkityksellisyys ammatillisesti sävyttyneissä kohtaamisissa vei kysymään, mitkä ovat kotona ja toisaalta virallisessa ympäristössä tapahtuvan työn keskeisimmät erot. Mihin tilanteissa havaittaviin tai työn kuvauksissa esiin tuotuihin seikkoihin ympäristön ominaispiirteet kiinnittyvät? Millaisia ehtoja virasto, laitos tai koti toimintaympäristöinä tuottivat lasten paikan rakentumiselle? Kysymykset avasivat tilanteiden lisäksi myös perhetyömuotojen kuvauksista koostunutta keskusteluaineistoa uudella tavalla.

Keskusteluaineiston perhetyön työmuodot sijoittuvat erityyppisiin ympäristöihin. Ennaltaehkäisevät ja etsivät työmuodot sijoittuivat joko päivisin toimiviin keskuksiin, joissa on ammattilaisvetoista toimintaa, tai kotiin. Selvittelevän tai kriisien yhteydessä tapahtuvan perhetyön toteuttamispaikkana oli puoles-

taan yleensä koti tai perhekeskuksen tilat. Vakavamman ja pitkään jatkuneen huolen sävyttämä työ tapahtui perhekuntoutuskeskuksissa, vastaanottokodeissa tai lastensuojelulaitoksen perheille tarkoitetuissa tukiasunnoissa. (Ks. myös Heino ym. 2000.)

Työntekijät eivät työtään kuvatessaan eritelleet tai pohtineet ympäristön merkitystä. Tätä voi selittää myös tietynlainen ammatillinen itsestäänselvyys. Eri ympäristöjen määrittämät toimintamahdollisuudet tai -rajoitukset ovat työntekijöille tuttuja, eivätkä vaadi erillistä keskustelua. Kotona tapahtuva työ on hedelmällistä, joskin raskasta ja vaativaa. Laitos ja toimistoympäristössä työntekijät puolestaan ovat omalla maaperällään. Työtehtävän ja profession luomassa kodissa erilaiset ammatilliset rutiinit ja ratkaisut, esimerkiksi tilojen käytöstä päättäminen (vrt. Oranen 2001b, 66—69) tai tapaamisen struktuurin suunnittelu ja toteutus, ovat selkeämmin työntekijän vastuulla ja hallinnassa.

Havainnointiaineiston muistiinpanot kuvaavat kolmea erilaista toimintaympäristöä. Perhekuntoutusjaksojen tapahtumapaikkana oli maaseudulle, järvenrantaan ja kauaksi kaupungeista sijoittuva laitoskokonaisuus. Perhetyön havainnoinnin yhteydessä olin kotikäyntien lisäksi mukana kahdessa viranomaisneuvottelussa, joiden tapahtumapaikkana oli sosiaalitoimisto. Havainnoimani tilanteet erosivat toisistaan paitsi ympäristön, myös laaditun ohjelman, käytettävissä olevan ajan sekä konkreettisten työtapojen osalta. Tilanteiden analysoiminen osoitti kuitenkin, että fyysinen tila tuottaa lastensuojelun tilanteille useita näkymättömiä merkityksiä. Niiden tarkastelu on tärkeää siksi, että ne ovat yhtenä tekijänä muovaamassa lapsille rakentuvaa paikkaa.

Kotikäyntien ideologiset perustelut

Kotona tapahtuvan työn positiiviset merkitykset vaikuttavat olevan osa lastensuojelun ammattilaisten yhteisesti jaettua kulttuurista todellisuutta.

> ”Yleensä alkuselvittely tehdään perheen kotona. Tässä tapauksessa niin ei tehty. Äiti ei päästänyt perhetyöntekijöitä kotiinsa. Tämä oli ensimmäinen perhe, meidän kolme ja puolivuotisen toimintahistorian aikana, jolloin emme ole päässet perheen kotiin.” (kesk.ain./työm./17)

Kotikäynti näyttäytyy itsestään selvänä ja yleisesti tavoiteltavana arvona. Tämä näkyy tavassa, millä puhuja korostaa luvan epäämisen poikkeuksellisuutta. Kotiin pääseminen on lastensuojelun ideologian ydinteesejä, sillä kotona tapahtuvalla kohtaamisella on tärkeä symbolinen merkitys. Kutsu kotiin on ammattilaisille lupaus ja mahdollisuus, positiivinen signaali ammattilaisten ja perheen välisen yhteistyön käynnistymiselle.

Kotikäynnit ovat olleet oleellinen osa sosiaalityön historiaa ja pitkää ammatillista perinnettä (Wasik ym. 1990). Sekä Mary Richmond (1899) että Jane Addams (1922) pitivät tärkeänä tutustumista autettavien fyysiseen elinympäristöön. Richmondin periaatteena oli tarjota yksilökohtaista apua ihmisen luonnollisessa elinympäristössä. Sosiaalityön lisäksi myös monet eri ammattiryhmät ovat tehneet työtään kodeissa. Opetusta, hoivaa, valistusta ja ohjausta mutta myös yksilöiden ja perheiden arkielämän tarkkailua ja kontrollia on toteutettu kodeissa. (Esim. Tedre 1995.)

Kotiin keskittyvien työmuotojen merkitys on Suomessa vaihdellut vuosikymmenten aikana. Aiempina vuosikymmeninä lastensuojelutyön pääasiallinen ympäristö oli sosiaalitoimisto (vrt. Tarvainen 1954; Salo 1981). 2000-luvun alussa sosiaalityön ”ammatilliset kotivierailut” näyttävät uudelleen korostuvan. Lastensuojelun perhetyömuotojen erilaisten sovellusten runsaus ja perhetyöntekijöiden määrällinen lisääntyminen ovat konkreettisia osoituksia kotona tapahtuvan työn uudesta arvonnoususta.

Kotona tehtävän ammatillisen työn perustelut rakentuvat ekologisen ja systeemisen teorian ajatusten varaan. Aidossa ympäristössä tapahtuvan vuorovaikutuksen seuraamisen nähdään tuottavan ammatilliselle työlle pohjaa ja välineitä. (Wasik ym. 1990, 50—52.) Kotona tapahtuvan työn yhteydessä voidaan korostaa perheen ainutlaatuisuuden tavoittamista, sisällöllistä joustavuutta, ammattilaisten ja perheen välistä suhdetta, perheen sisäisiä suhteita tai työskentelyn yleistä kokonaisvaltaisuutta (mt., 62—64; Karinsalo 1996; Niemi 1998; Berg 2000). Jokaisella perheellä on oma lähtökohtien ja yhteisen historiansa muovaama kulttuuri, johon perheen sosiaaliset, koulutukselliset, taloudelliset ja fyysiset ominaispiirteet vaikuttavat. Näistä muodostuvan ominaislaadun tavoittaminen on työskentelyssä tärkeää mutta usein muualla kuin kotona vaikeaa. Kotiin sijoittuvan työn

nähdäänkin tarjoavan perheen ja työntekijän välisen suhteen rakentumiselle edulliset lähtökohdat (Wasik 1990, 15, 48—52). Tuen, tietojen ja taitojen välittämiselle on kotona laitos- ja toimistoympäristöä paremmat lähtökohdat. Auttamistyön vieminen kotiin voidaan nähdä myös myönteisenä osoituksena palveluhenkisyydestä, kun asiakkaan vaivaamisen sijaan työntekijä saapuukin kotiin. (Forsberg 1998, 141—144.)

Koti fyysisenä ympäristönä

Kodin ovien avautuminen ammattilaiselle on usein suhteen ensimmäinen kynnys. Sisään päässyt ammattilainen etsii ja usein myös löytää kodissa havaitsemistaan piirteistä mahdollisuuksia jatkotyöskentelylle.

> ”Äiti oli kovin varauksellinen työntekijöitä kohtaan. Yhteistyölle rakennettiin pohjaa huumorin ja kannustamisen avulla. Koska tätä perhettä tavattiin kotona, äidille oli helppo antaa palautetta siisteistä ja kodikkaista asumisen puitteista”. (kesk.ain./työm./3.)

Lastensuojelun ammatillinen työ on arkisten ja yksilöllisten sekä toisaalta kulttuuristen ja ammatillisten resurssien kietoutumista toisiinsa (Forsberg 1996; 389—390). Kotona käyminen antaa monipuolista, usein puuduttaviin asiatietoihin verrattuna elävää ja aistimuksellista tietoa perheen arjesta. Kodin ja sen asukkaiden ulkoinen olemus sekä ihmisten tapa toimia tarjoaa informaatiota, jota muulla tavoin olisi vaikea, jopa mahdoton saada. Kodin katsominen, haistaminen ja kuunteleminen tarjoavat työntekijöille myös lähtökohtia keskustelulle. Myönteiset viestit kodista voidaan heijastaa takaisin perheelle ja valjastaa työskentelyyn. Negatiiviset viestit puolestaan voivat antaa vihjeitä siitä, mitä juuri nyt tulisi kysyä. Jos äiti tuoksahtaa vanhalle viinalle, alkoholinkäyttöön liittyviä kysymyksiä joudutaan käynnillä ainakin jollain tavalla koskettamaan (mt.).

Havainnointikäyntien muistiinpanot sisältävät kuvauksia kotien erityispiirteistä ja käyntiin liittyvistä tunnelmista. Tilanteiden kuvaamisen yhteydessä myös ympäristön piirteiden muistiin merkitseminen tuntui tärkeältä. Kuvaukset olivat itselleni

eräänlaisia avaimia, joilla koti, ihmiset ja siellä tapahtuneet tilanteet alkoivat myöhemmin muistiinpanoja lukiessa uudelleen elää. Seuraavat otteet ovat kaikki eri kodeista:

> ”Pöydällä on kulhossa raparperikiisseliä ja lieden päällä iso lasipurkki täynnä tupakantumppeja.” (hav.mp./kotik./2)

> ”Koti on askeettinen, kalusteita ja tekstiilejä on vähän. Sisään astuessa siivousaineet tuoksuvat voimakkaasti.” (hav.mp./kotik./4)

> ”Aurinko paistaa keittiöön, juomme iloisen värisistä kupeista teetä. Vauva jokeltelee lattialla ja leikki leluillaan.” (hav.mp./kotik./13)

> ”Mennessämme perheeseen aurinko paistaa valkoisille hangille. Alueen ympäristö, pihat ja pihatiet ovat siistejä ja lumityöt on kauniisti tehty. Ovi on jo valmiiksi avattu, kun lähestymme Kallen kotia.” (hav.mp./kotik./9)

Poimitut kuvaukset eivät piirrä lohdutonta kuvaa kodeista, vaan heijastavat lähinnä arkista lämpöä. Kodin fyysisten puitteiden sijaan havainnointitilanteissa kokemani ajoittainen ahdistus kiinnittyikin ympäristön sijaan muihin kysymyksiin.

Ympäristön kuvaaminen on tehokas tapa luoda kuvaa perheen olosuhteista. Likainen ja vastenmielinen koti antaa perheen aikuisista ja perheen sosiaalisesta ja moraalisesta luonteesta tiivistettyä tietoa, jonka kertominen muulla tavoin vaatisi huomattavasti enemmän aikaa ja sanoja.

> ”Otappa kahvia, kato ku, sielä, minne mennään ei kahvia tarjota, eikä kyllä tekis mielikään. Ja harmi, että sulla on tollaset vaaleet vaatteet päällä. Siinä perheessä nimittäin on pakko kyllä kattoa tarkkaan mihin istuu.” (hav.mp./työnt. kesk. ennen kotik./1)

Epäsiisti koti ei tarjoa aiemman esimerkin kaltaista mahdollisuutta kiittää kodin ulkoasua. Sen sijaan tieto kodista velvoittaa varoittamaan ennakkoluulottomasti mukaan lähtevää tutkijaa siitä, mitä tuleman pitää. Kotona tapahtuvan työn seuraaminen on tarjonnut näköalan työntekijöiden kotikäyneille valmistumiseen,

tapaan olla perheissä sekä tapaan lukea perheen tilanteita kodin ja tapahtumien tarjoamista vihjeistä.

Koti ammatillisen toiminnan ympäristönä

Samalla, kun jokainen aineistoni kotikäynti oli erilainen, niissä oli työntekijöistä riippumatta yhteisiä piirteitä. Tyypillinen kotikäynnin kulku muodostui erilaisista vaiheista. Käynnit alkoivat tulorepliikeillä, joiden yhteydessä vaihdettiin muutama sana ilmoista, ajokeleistä tai siitä, miten kotona ollaan, otetaanko kengät pois ja mihin ulkovaatteet riisutaan. Jos perheessä oli kotieläimiä, niiden huomioiminen tapahtui tulorepliikkien yhteydessä. Häntäänsä heiluttavien ja vieraita nuuhkivien koirien tervehtiminen toi luontevuutta joskus latautuneeseen tilanteeseen. Tulorepliikkien jälkeen asetuttiin istumaan paikkaan, jossa lyhyitä pistäytymisiä lukuun ottamatta pysyttiin tapaamisen loppuun saakka. Lähes aina kokoontumispaikkana oli keittiö.

Kotikäynnin ammatillisen osuuden avasi käynnistysrepliikki, joka oli täsmennetty tai yleisempi kysymys perheen kuulumisista. Varsinainen keskusteluosuus kotikäynnillä oli vaiheista pisin, sen kesto vaihteli tunnista kahteen. Keskustelun kuluessa kahviteltiin lähes aina. Keskustelun päättäminen tapahtui asioiden ja esillä olleiden teemojen tiivistämisellä, mahdollisten sopimusten kertaamisella sekä seuraavan käynnin sopimisella.

Tyypillistä kotikäynneille oli, että mahdollisesta käynnin etukäteissuunnittelusta huolimatta käynnillä oltiin ja edettiin perheen ehdoilla (vrt. Wasik ym. 1990). Paikalla olivat ne perheenjäsenet, jotka perhe oli katsonut tarpeelliseksi. Vaikka perheen sisäisiä erimielisyyksiä osallistumisesta oli, työntekijöillä ei ollut juurikaan mahdollisuutta vaikuttaa siihen, ketkä olivat paikalla. Myös keskustelu eteni perheen ehdoilla. Jos esiin nostettu keskusteluteema ei kiinnostanut tai tuntunut tarpeelliselta, puhe kääntyi uusille urille. Perheen ehdoilla oleminen oli kotikäynneillä kuitenkin ennen kaikkea sitä, että työntekijät ennakoivat perheen reaktioita ja säätelivät omaa toimintaansa sen mukaan, minkä uskoivat olevan perheenjäsenille, lähinnä perheen aikuisille, vaikeaa. Erityisesti varottiin loukkaamasta ja antamasta omasta työstä epäedullista ja perheen yksityisyyttä uhkaavaa kuvaa.

Kotiin sijoittuvan työn tulkitaan vaativan ensisijaisesti perheen yksityisyyden kunnioittamista.

> (Kotikäynnin jälkeen toimistolla käyty keskustelu työmuodosta vastaavan työntekijän kanssa)
> "- Kysyitkö sä siltä äidiltä, että miksi se perui sen lauantain käynnin?
> - En kysynyt. Mutta kyllä se ihan flunssaiselta kuulosti silloin kun se soitti.
> - Aattelin, vaan, että jos se kuitenkin oli krapuloissaan ja siksi perui. Kun meidän tehtävä tässä perheessä on sovittu niin, että selvitetään tätä äidin alkoholinkäyttöä ja sitä sen kykyä huolehtia lapsista, niin, että oisko se kuitenkin ollut hyvä kysyä...
> - (työntekijä puuskahtaen) Joo, mutta minä en halua olla mikään kyttääjä enkä alkaa kontrolloimaan." (hav.mp./ työnt.kesk./kotik./11 jälkeen)

Kodin asukkaiden epäileminen, heidän kertomansa tarkistaminen ja tietynlainen poliisiulottuvuus tuntuu työntekijästä vastenmieliseltä ja vieraalta. Koti tuntuu ympäristönä asettavan työntekijöille sellaisia sosiaalisen kanssakäymisen odotuksia ja normeja, joiden yhteensovittaminen lastensuojelun tarkistus- ja selvittelytehtävien kanssa voi olla vaikeaa. Ystävällinen, kohtelias, tasaveroisuuden sävyttämä leppoisuus ja arkisuus sekä eräänlainen kyläilyn sosiaalinen kaava sävyttivät perhetyön kotikäyntejä. Koti ammatillisena toimintaympäristönä purkaa asiakas-työntekijäasetelman välistä hierarkiaa. Se ei kokonaan tyhjennä sitä, mutta tekee siitä kätketympää. (Vrt. Forsberg 1998, 150.)

Eräässä perheessä kotikäyntien avulla yritettiin selvittää 14-vuotiaan pojan tilannetta. Koulu oli huolissaan pojan toistuvista myöhästymisistä ja väsyneestä olemuksesta. Poika ei jaksanut seurata opetusta. Koulusta toivottiin pojan ja perheen tilanteen selvittämistä. Käynneillä keskusteltiin perheen menneisyydestä, arjen sujumisesta ja yritettiin näiden avulla tavoittaa, mistä pojan "oirehdinta" voisi juontaa. Tapaamiset etenivät nuorekkaiden ja huumorintajuisten työntekijöiden rupatellessa perheen nuorten sekä hieman hiljaisen oloisen isän kanssa. Työntekijöiden pyrkiessä jämäköittämään otettaan, eli esittäessä kysymyksiä tai avatessa puheenaiheita, perheenjäsenet hyvin huomaamattomalla

tavalla joko ohittivat aihepiirin tai suistivat keskustelun sävyn sellaiseksi, jonka kokivat ehkä itselleen tutummaksi.

> (Työntekijät kertaavat isälle ja pojalle tilannetta)
> ”Tässähän on nyt sitten jo puhuttu sosiaalityöntekijän kanssa, että jos tämä Jaakon tilanne ei muutu, niin joudutaan miettimään, että onko se sijoitus sitten parempi vaihtoehto?
> - Mitä sä Jaakko itte siitä ajattelet?
> - Mitäs minä, mikäs siinä, on mulla montakin kaveria tai tuttua, niin nehän on just sellasissa paikoissa. Siellähän saa hyvät rahat, viikkorahat ja vielä, jos jotain tekkee niin lissääkin... saa satasen, jos siivoa sen hyttinsä vai mikä se on... kämppänsä siivoaa, kyllähän se mulle passaa
> - (työntekijä) No tuskin saa satasta siivouksesta.
> - Saa ne.
> - No, joo antaspa joku mullekin satasen siivouksesta...
> - Kuulostaa kyllä vähän liioitellulta nuo edut. Tuon tiedon varassa sun ei Jaakko ehkä kannata päätöstä tehä.” (hav.mp./kotik./12)

Poika kääntää taitavasti tehdyn ja tilanteen vakavuutta painottavan keskusteluavauksen sivuraiteille. Pojan ja työntekijöiden välinen huumorin sävyttämäksi muuttuva sanavaihto sabotoi työntekijöiden pyrkimyksen tuoda omaa huoltaan ja toiveikkuuden vähenemistä esiin. Suunnitelman tunnustelu sekä sen pohtiminen, miten mahdollinen sijoitus saataisiin vältetyksi, muuttuu vitsikkääksi sanailuksi siitä, miten rahakkaat olot laitoksessa poikaa mahdollisesti odottavat. Keskustelun määrätietoista ja tilannetta realistisesti tarkastelevaa sävyä ei saatu palautettua takaisin. Tilanteiden verbaalinen sävy ja sen muodostama tunnelma vaikutti usein kotikäyneillä erilliseltä, omalakiselta olennolta. Jos se oli syntynyt, sen olemassaoloa ja luonnetta tuntui olevan mahdoton muuttaa tai estää olemasta. Keskustelun sävy muodosti usein lasten paikkaan ikään kuin läpipääsemättömän kalvon.

Kotiin sijoittuvien ammatillisten tapaamisten saldoksi tuntui usein jäävän tunne siitä, että vaikka puhetta oli paljon, sen avulla saatu hyöty jäi laihaksi: vähän tietoa, vähän konkreettisia sopimuksia tilanteen muuttamiseksi, vähän ymmärrystä siitä, mitä tilanteiden taustalla olevat asiat olivat. Koti ympäristönä näytti rajoittavan ammattilaisten mahdollisuuksia valita keskustelun

aiheita, suunnata sitä sekä säädellä sen sävyjä. Vakavuus, ammatillisuus ja ulkopuolisuus, joita lasten tilanteiden kokonaisvaltainen tarkastelu olisi ehkä vaatinut, eivät näyttäneet luontuvan kahvipöytä-tyyliseen keskusteluun.

Käynnille varattua aikaa oli vaikeaa käyttää pelkästään ammatillisia tavoitteita ja sisältöjä palvelemaan. Kotiin sopivalla ilmapiirin luomisella, eli neutraaleilla ja suhteen jännitteitä purkavilla teemoilla, oli tilanteissa keskeinen osa. Keskusteluissa ammatilliset puheenaiheet, eli sellaiset joilla yritettiin kerätä tietoa tai pohtia ratkaisuja, limittyivät arkipäiväisten, ajankohtaisten tai muuten perheenjäsenille mielenkiintoisiin puheenaiheiden kanssa. Näihin saatettiin käyttää määrällisesti jopa selvästi enemmän aikaa kuin tiedon keruuseen tai ratkaisujen pohtimiseen.

> ”Jaakolla ollut useita sairastamisjaksoja peräkkäin. Keskustelun teemoja olivat käynnin kuluessa Jaakon tämän hetkinen terveys, isän mahdolliset toimenpiteet Jaakon sairastelun selvittämiseksi, särky ja kuumelääkkeiden käyttö. Pitäisikö poikaa käyttää verenkuvassa ja tutkituttaa perusteellisemmin esimerkiksi nielurisat? Puhutaan myös läksyistä ja niiden teon valvomisesta, murrosiästä ja sen vaiheista. Työntekijät kertovat omista ajatuksistaan ja kokemuksistaan aiheeseen liittyen. Muita teemoja ovat liikkuminen ja oman kunnon hoitaminen, tatuoinnit ja lävistykset sekä niiden hinnat, isän työ ja yleensä vuoro- ja yötyön raskaus, parturihinnat, koulujen erilaiset painotusalueet. Myös äidin tilannetta ja lasten käyntejä äidin luona sivutaan.” (hav.mp./kotik./12)

Vaikka edellä olevan luettelon teemoista osa kiinnittyy perheen tilanteeseen, Jaakon tarpeita tai hänen omaa näkemystään tilanteesta ei niillä saavutettu. Huolen oikeutusta puheenaiheet eivät avanneet. Käynnin ajoituksen senhetkistä tilannetta, eli fyysistä sairautta, siihen liittyviä toimia sekä neutraaleja lapsia kiinnostavia kysymyksiä oli valittujen teemojen avulla helpompi lähestyä. Pojan kokonaisvaltainen tilanne tuntui pakenevan kysymyksiä ja ammatillisia aloitteita.

Ensimmäisten kotikäyntien seuraaminen synnyttikin turhautumisen tunteen ja jouduin aineistonkeruussani kriisiin. Tuskailin tutkimuspäiväkirjaani, että ”en voi etsiä näistä tilanteista lasten

paikkaa. Tässä ei ole kyse lastensuojelusta, vaan jostain muusta". Kokemuksia ja näkemyksiä vaihtava kahvipöytäkeskustelu tuntui vastaavan huonosti odotukseen, jonka huomasin liittäneeni työn luonteeseen. Mitä odotin? Odotin vakavuutta, pureutumista perheissä oleviin ongelmiin, vahvoja jännitteitä, tunteita ja ristiriitoja, jotka liitin lastensuojelun asiakastyön ominaisuuksiksi. Kotikäyntien leimaa-antavin piirre oli juonellinen epäselvyys, keskustelukulkujen rönsyilevyys, sisällöllinen hajanaisuus sekä erityisesti *ammatillisuuden arkipäiväistyminen*. Tilanteet synnyttivät vaikutelman, että työntekijöiden ponnistelut keskittyivät ensisijaisesti oman väliintulonsa synnyttämän uhan neutralisoimiseen.

Koti on autonomian ja intiimiyden alue ja siihen puuttuminen on erityisen vaikeaa silloin, kun kodin asukkaat eivät voi asettaa ammattilaisten lähestymiselle rajoja tai ehtoja (Tedre 1995, 156). Lastensuojelutyön kotikäynnit edellyttävät hienoviritteistä asennoitumista, sillä vanhemmilla on harvoin aitoa mahdollisuutta kieltäytyä tarjotusta avusta. Vaikka tapaamisten perussävy oli kepeä, käyntien jälkeisissä ja niitä edeltävissä keskusteluissa työntekijöiden lapsiin kohdistuva huoli oli selvä (vrt. Oranen 1997). Ammatillisuus tuntuikin näyttäytyvän taitona piilottaa todelliset ajatukset ja tunteet sekä käynnin kiinnittyminen huoleen. Käynnin ulkopuolella työntekijät kompensoivat käyntien neutraalisuutta tuulettamalla joskus railakkaastikin omia tuntemuksiaan.

> (Työntekijä ennen kotikäyntiä)
> "Kyllä mun on monta kertaa tehny mieli sanoa sillekin äidille, että PERKELE! Ne on sun lapsias ja sun asias on kattoa niiden perään." (hav.mp/kotik/3)

Hannele Forsberg (2001) on pohtinut sosiaalityöhön liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia sääntöjä, joiden mukaan ammatillisuuteen kuuluu tunteiden eristäminen tilanteista (ks. myös Eräsaari 1995). Niiden tiedostaminen ja käsittely sijoitetaan asiakastilanteiden ulkopuolelle. Tunteet voivat kuitenkin lastensuojelutyössä joskus toimia myös, kuten esimerkin työntekijällä, välineenä lapsen positioon asettumisessa (mt., 16).

Kotikäynneiltä puuttui usein, paitsi huoli ja tunteet, myös selkeä rakenne. Tämä ei tarkoittanut, ettei käyntejä suunniteltu.

Työntekijät valmistautuivat perheiden tapaamisiin kirjaamalla käynneille tavoitteet sekä joitakin konkreettisia kysymyksiä, jotka tulisi esittää. Eräälle työntekijälle mielessä laadittu yleisempi tavoitesuunnitelma riitti antamaan käynnille hahmon. Jokaiselle kotikäynnille oli kuitenkin olemassa jonkinlainen tavoite. Rajoitteista ja ristiriitaisista elementeistä huolimatta kotiin sijoittuvalla lastensuojelutyöllä on etuja, joita muuten ei tavoiteta. Avoin ja valpas kuunteleminen ja havaitseminen antaa tärkeää informaatioita lasten arjesta ja auttaa suuntamaan työtä.

Yksi tyypillinen piirre käynneillä oli kodin ja sen rekvisiitan katselu. Katsoimme perheiden kanssa valokuvia, asiakirjoja, kotia ja sen esineistöä, lapsille tärkeitä tavaroita, tietokonepelejä ja kotielämiä. Tilanteet tarjosivat joskus myös luontevan mahdollisuuden huolen käsittelyyn.

> ”Istumme olohuoneessa. Äiti imettää vauvaa ja puhuu siitä, miten tuskalliseksi hän kokee sen, että työntekijät eivät halua ottaa vastaan saamastaan ennakkokäsityksestä poikkeavia tietoja. Työntekijä muistaa sosiaalityöntekijän lähettämän kirjeen ja muistuttaa äitiä tästä.
> - Näytäkkö sää Johannallekki sitä?
> Äiti hakee keittiöstä paperin. Siinä kuvataan sekä yksittäisiä tapahtumia, että lasten isän käsityksiä äidin alkoholismista.
> - Mitä siinä sanotaan?
> - (luen kirjettä) Tässä sanotaan, että Simolla on hyvin paljon poissaoloja, että on vaarana että hän joutuu käymään neljännen luokan uudestaan. Simon tilanne halutaan selvittää nyt perusteellisesti. Halutaan tietää huolehtiiko äiti riittävästi Simosta ja pystyykö antamaan pojalle riittävän turvalliset puitteet, että tämä voi käydä koulua.
> - (työntekijä äidille) Mitä sää tuosta ajattelet?
> - Niin, no sehä ei monestikaan sillon jaksanu lähteä kouluun, ko se joutu öisin valvomaan ja pelekäämään että hakkaako se taas mua, oli niitä riitoja aina ja...” (hav.mp./kotik./10)

Työntekijä tarttuu taitavasti äidin epäoikeudenmukaiseksi kokeman asian konkreettiseen ja tiivistyneeseen muotoon: asiapaperiin. Paperin avulla keskustelu kääntyy kysymyksiin, joiden selvittämiseen perhetyöllä pyrittiin, mutta jotka jäivät toistuvasti käyntien aikana parisuhteen ristiriitojen, väkivaltakokemusten,

huoltajuuskiistoihin valmistautumisen sekä äidin tunteiden tarkastelun varjoon. Äidin kuunteleminen söi ajan lasten tilanteen konkretisoimiselta. Poika, josta sosiaalitoimi oli erityisen huolissaan, oli käyntien aikana koulussa tai viikonlopun vietossa isänsä luona. Asiakirjaa lukemalla ja siitä keskustellen pojan todellisuus saatiin hetkeksi sisällytettyä keskusteluun.

Kodin yksiselitteisen positiiviseksi värittynyt merkitys lastensuojelutyön toteuttamispaikkana vaatii tarkastelemaan myös sen toista todellisuutta. Kotona tapahtuva työ vaatii paitsi selkeää rakennetta niin myös määrätietoisuutta suunnitelman noudattamiseen sekä oman tehtävän selkiyttämistä. Jos perhetyön tavoite on seurustella perheen kanssa ja käydä ohjauksellista keskustelua kasvatukseen ja arkielämään liittyvistä konkreettisista teemoista, kotikäynnit toimivat struktuuriltaan epämääräisinäkin. Jos sen sijaan tavoitteena on lasten huolestuttavan tilanteen muuttaminen, kotona tapahtuvaan työhön on syytä suhtautua varautuneemmin. Ainakin on tarpeellista tarkentaa, miten kodin hyörinässä, spontaanisti vaihtuvissa tilanteissa ja kokoonpanoissa lapsen suojelemistavoite kyetään pitämään kirkkaana ja etenemään sitä kohti.

Toimistot ja virastot lastensuojelutyön toimintaympäristöinä

Kaksi havainnoimistani perhetyön tilanteista sijoittui muualle kuin kotiin. Ensimmäisessä perhe ei ollut paikalla, vaan kyseessä oli viranomaisten välinen kokoontuminen. Toisessa olivat läsnä hiljattain eronneet vanhemmat, kaksi sosiaalityöntekijää sekä perhetyön työpari. Kumpaankin sain vanhemmilta luvan osallistumiseen ja muistiinpanojen tekemiseen. Jälkimmäisen kokoontumisen tavoitteena oli keskustella kriisiytyneistä lasten haku- ja palautustilanteista, joihon pyrittiin etsimään ratkaisuja. Keskustelu oli pitkä ja siinä palattiin toistuvasti aloitusvaiheen umpikujaan. Kokonaisuudelle muodostui kuitenkin työntekijöiden kommenttien ja kysymysten avulla selkeä struktuuri ja logiikka. Tapaamisen puolivälissä työntekijä sanoi vanhemmille:

> ”Te ootte molemmat nyt niin väsyneitä, että ette jaksa nähdä asioita lasten kannalta, vaan katsotte nyt kaikkea sillä perusteella, mitä itse kaipaatte. Äiti kaipaa rauhaa ja

> selkeyttä ja on valmis antamaan lapset kokonaan isälle sitä saadakseen. Isä taas kaipaa enemmän tapaamisia ja osallistumista perheen arkeen ja väsyttää sillä äidin. Tämä ei ole lapsille hyvä tilanne. Niiden elämä on jatkuvaa tulemista ja lähtemistä ja hakutilanteissa pelkäämistä. Siihen pitää saada muutos. Mulla olisi kaksi sopimusehdotusta. Ensimmäinen on sellainen, että..." (hav.mp./virastotap./2)

Tilanteessa oli useita piirteitä, jotka kiinnittivät huomioita. Työntekijä tulkitsi tilannetta, vanhempien sanomisia ja toimintaa sekä kertoi näkemyksensä vanhemmille suoraan ja välittömästi. Samalla hän korosti lapsen näkökulmaa. Piirteitä yhdisti se, että työntekijä otti selkeästi ammatillisen roolin. Toimintamalli eroaa kotikäyneillä rakentuvasta ammatillisuudesta siinä, että neutraalisuuden sijaan keskustelua sävytti vanhempien ratkaisujen ulkopuolinen ja myös kriittisiä elementtejä sisältävä arviointi. Ammatillisuus näkyi myös pyrkimyksenä edetä kohti sopimusta. Voisiko työntekijä toimia samoin, jos tuolit olisi viraston suuren tammisen neuvottelupöydän sijaan koottu perheen oman ruokapöydän ympärille? Tuottaako virastoympäristö työntekijälle kotia tukevamman perustan toimia ammattilaisen roolissa ja puhua lasten puolesta?

Fyysisen toimintaympäristön lisäksi tilanteessa oli myös muita ehtoja, joiden merkitystä ei voi sivuuttaa. Äänessä oleva työntekijä on sosiaalityöntekijä, jolla on yliopistotasoinen koulutus sekä vuosien kokemus lastensuojelutyöstä. Perhetyöntekijöillä voi olla kokemusta useilta erilaisilta auttamistyön areenoilta, mutta ei ehkä lastensuojelutyöstä tai erityistä koulutusta siihen. Kyseisessä tilanteessa myös perhetyöntekijät toimivat kuitenkin hyvin samantyyppisesti sosiaalityöntekijän kanssa.

> (Perhetyöntekijä isälle kun tämä yhä empii sitoutumistaan esitettyihin sopimusvaihtoehtoihin)
> "- Haluatko sää, että lapset on teillä, vai joudutaanko me siihen vaihtoehtoon, että lapset sijoitetaan tämän riidan vuoksi lastenkotiin...
> - No, en mää sitä halua.
> - Niinkin voidaan asia joutua ratkaisemaan, jos tämä tilanne ei vakiinnu." (hav.mp./virastotap./2)

Vuoropuhelun voi nähdä uhkailuna tai kiristyksenä, jossa perheen rikkoutumisesta epätoivoa tuntevaa isää painostetaan suostumaan ehdotettuun sopimukseen. Keskustelun kuluessa isälle annettiin kuitenkin useita mahdollisuuksia esittää omia vaihtoehtoja sekä ottaa kantaa toisten ehdotuksiin, mutta hän vastusti niitä vaikenemalla tai palaamalla omaan ihmetykseensä siitä, miksi hän ei voisi käydä rajoituksetta lapsiaan tapaamassa. Ammatillisuus vaikutti vahvoista äänenpainoista huolimatta määrätietoiselta yritykseltä tehdä asiaa lasten näkökulmasta vanhemmille selväksi. Kuten Jaakon kotona käydyssä sijoitusvaihtoehtoa sivuavassa keskustelussa tässäkin tapaamisen vuorovaikutuksen sävy tarttui ja tuli yhteiseksi resurssiksi osallistujien kesken.

Toinen struktuuria tuottava piirre ympäristön ohella on tilanteessa käsiteltävän asian, eli tapaamisten sujuvuuden selkeä rajallisuus. Huolto- ja tapaamisoikeus on konkreettinen asia, jolle myös lainsäädäntö antaa suhteellisen selkeät ohjeet lapsen näkökulman huomioimisesta (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983/361). Tapaamisia suunniteltaessa lapsen hyvinvointia ei tarvitse peilata kompleksisiin, ristiriitaisiin ja moneen suuntaan hajoaviin elämisen kysymyksiin, vanhempien elämäntapoihin ja niihin liittyviin valintoihin, vaan keskustelu voidaan rajata tiettyihin haku- ja palautustilanteiden ominaispiirteisiin. Koska lapset eivät olleet paikalla, työntekijän oli myös mahdollista rakentaa lasten hyvinvoinnista ehjä ja suhteellisen yksiselitteinen kuva. On oletettavaa, että lasten läsnäolo olisi edellyttänyt heiltä kysymistä, eikä tällöin olisi ehkä ollut mahdollista antaa yhtä selkeää ja ehdotonta vastausta sille, mikä on lapselle parasta.

Viralliseksi värittynyt toimintaympäristö tarjosi kuitenkin työntekijöille kotikäyntejä selkeämmän tuen ja oikeutuksen toimia viranomaisena sekä käyttää lastensuojelun asiantuntijuutta lasten näkyväksi tekemiseen. Käynnin seuraaminen ratkaisi myös kotikäyntien synnyttämän kriisin. Järjestöjen perhetyöntekijöitä on oikeutettua pitää lastensuojelun toimijoina, mutta heidän toimintansa ympäristösidonnaisuus on analysoitava. Lasten todellisuuden esiintuominen oli mahdollista ja se tapahtui tässä tilanteessa, tässä paikassa. Esimerkki puolustaa lastensuojelutyön liikkuvuutta ja joustoa paikan valinnassa.

Laitosympäristö mahdollisuuksien avaruutena

Laitosympäristö edusti aiemmin totaalisuutta ja siksi sinne sijoittuvalla työllä on ollut perinteisesti negatiivinen kaiku. Laitosten on ajateltu rutiineillaan, säännöillään ja tilaratkaisuillaan syövän asukkaidensa subjektiviteettia ja autonomiaa (vrt. Tedre 1995). Laitostumisen käsite kuvaa prosessia, jossa ihmisen ajatellaan kadottavan yksilöllisyytensä, yksityisyytensä, itsemääräämisoikeutensa sekä arjen rakentamisen tapansa. Laitostumiskäsitteessä ehkä olennaisinta on se negatiiviseksi tulkittu oletus, että ihminen lakkaa kaipaamasta kotiinsa. Koti on normaalisuuden kriteeri. Jos ei ole mahdollista asua omassa kodissaan, tulisi kodin ainakin asua ihmisen mielikuvissa. Jos näin ei ole, normaalisuudelle ja elämän tärkeille kiinnekohdille ei tunnu löytyvän pohjaa (Vilkko 2000).

Laitos- ja avohuollon rajojen murtaminen on tuonut palvelujärjestelmään laitosten uudenlaisen käytön avopalveluiden kurssi- tai jaksomuotoisina intensiivisen työn toteuttamisympäristöinä. Keskusteluaineistossa oleva kuvaus laitosympäristöön sijoittuvasta avohuollon työstä heijastaa hyvin niitä merkityksiä, joita laitosympäristöön on perinteisesti liitetty.

> ”Kuntoutusjakson aikana pidetään kerran viikossa perheosaston yhteisökokous. Lisäksi talossa on muita yhteisöllisiä tilanteita, koulutuksia, retkiä ja tapahtumia, joihin perheet voivat vapaaehtoisesti osallistua. Perheellä on vain yksi tapahtuma päivässä, eli loppupäivän he voivat viettää normaalia perhe-elämää, ilman päihteitä. Tarkoituksena on, että vanhemmat hoitavat lapsia, leikkivät lasten kanssa ja tekevät ruokaa. Työntekijät eivät hoida lapsia tai tee kotitöitä vanhempien puolesta.” (kesk.ain./työm./40)

Vapaaehtoisuus, omatoimisuus ja arkisuus korostavat eroja laitosympäristöön liitettyihin rasitteisiin. Työn toteuttaminen on suunniteltu siten, että vastuu lapsista ja arkirutiineista säilyy perheillä. Talon ohjelma antaa tietoa ja ohjeita vanhempien päihdeongelman ratkaisemisesta muun jäädessä perheiden vastuulle. Otteessa esitellyt ratkaisut rikkovat taitavasti laitos-koti-dualismia. Perheen koti, eli paikka, jossa perhe elää yhdessä arkeaan, voi tilapäisesti sijaita laitoksessa.

Havainnoimani perhekuntoutusjaksot toteutettiin 3—5 päivän mittaisina. Asiakasperheet tulivat eri puolilta Suomea, mutta pääasiassa kuntoutuskeskuksen lähialueilta. Jaksot toteutuivat erillään perheiden omasta arjesta ja elinympäristöstä. Etäisyys tarjosi pysähtymiselle mahdollisuuden sekä antoi perspektiiviä elämäntilanteiden tarkasteluun. Jakson aikana käydyt keskustelut etenivät sen tiedon varassa, mitä perhe itse kertoi. Spontaania kotiympäristön aitojen arkitilanteiden tarjoamaa tietoa ei ollut saatavilla. Perhekuntoutusjaksojen suunnittelua koskevat keskustelut tosin käytiin kodeissa. Niihin ei kuitenkaan liitetty jaksoon liittyvistä kysymyksistä erillisiä sisällöllisiä tavoitteita, vaan niiden kuluessa tiedotettiin, sovittiin ajankohdista ja käytännön asioista sekä tarkennettiin perheiden odotuksia ja toiveita.

Työmuotona perhekuntoutuksella oli selkeä ajallinen struktuuri. Perhe tuli jaksolle sovitusti ja ennakoitavasti. Jakson kuluessa tapahtui ohjelmaan merkittyjä asioita. Perheet myös lähtivät jaksolta sovitusti. Ajan luonne jaksoilla oli erilainen kuin kotikäynneistä koostuvassa työssä, jossa aikojen sopiminen ja sovittelu toistuvat ja jossa työmuoto limittyi osaksi perheen arkielämää usein epämääräiseksi ajaksi. Jaksolla perheet eivät eläneet omaa arkeaan, valmistaneet aterioitaan tai suunnitelleet päiväohjelmaansa. Viikolle etukäteen laaditut suunnitelmat ja ohjelma loivat päiviin rakenteen. Lapsille oli omat työntekijät ja suuren osan ajasta vanhemmat olivat vapaita lastenhoidosta. Perheet tulivat jaksoille asiakkaiksi, eivät asukkaiksi. Henkilökuntaresurssit olivat ympäristön lisäksi toinen oleellinen ero kotona tapahtuvaan työhön nähden. Lapsiryhmissä työntekijöitä oli pienille ja kouluikäisille erikseen. Vanhempia varten oli omat työntekijät, jotka osallistuivat jakson kuluessa perheen keskusteluihin ja päiväaikaan tapahtuviin muihin toimintoihin.

Ajallinen ennakoitavuus ja sopimuksellisuus erottavat perhekuntoutusjaksot lastensuojelutyön palvelumuotona monista muista, joille on tyypillistä asiakkuuden käynnistyminen tietyssä kriisitilanteessa (esim. Ensi- ja turvakodin työ, ilmoitusten yhteydessä tehtävät kotikäynnit). Dramaattisuuden, yllätyksellisyyden sekä akuutin kriisin puuttuminen toi jaksolla tapahtuvaan työskentelyyn tilaa ja levollisuutta (vrt. esim. Törrönen 1998; Forsberg 2001; Oranen 2001a; 2001b).

Kuntoutuskeskus sijaitsi luonnonkauniissa ympäristössä kymmenien kilometrien päässä lähimmästä kaupungista. Lastensuojelujärjestön hallinnassa oleva laitos käsitti useita rakennuksia, joihin toimistot, työhuoneet, asiakkaiden majoitus, ruokailu sekä jakson erilaiset toiminnot sijoittuivat. Suuret puut, laajat nurmialueet, istutukset, vanhat rakennukset, kymmenet omenapuut sekä laitoksen sijainti järven rannassa loivat perhekuntoutusjaksoille viihtyisät puitteet. Toiminnan ohella myös ympäristöllä oli monille hoitava ja virkistävä merkitys (Hurtig 1999, 65—66). Samalla ympäristö tarjosi mahdollisuuksia monipuoliseen toimintaan: uimiseen, soutamiseen kalastukseen ja retkiin. Rakennuksissa oli tiloja keskusteluille ja lasten leikeille, ruuanlaitolle ja leipomiselle ja muille käden töille sekä tilat tietotekniikalle, terapiatuolille, biljardille ja seikkailuradalle.

Mahdollisuuksia myös käytettiin jakson ohjelmassa monipuolisella ja luovalla tavalla hyödyksi. Havainnointimuistiinpanojen kuvaukset heijastavat kuntoutuskeskuksen erityispiirteitä lastensuojelun toimintaympäristönä.

> ”Aamulla lähdimme ’Tarujen metsään’ retkelle. Kävelimme polkua ja pysähdyimme lukemaan reitin varrelle pystytettyjä kylttejä. Kylteissä on ohjeita siitä, miten metsässä on oltava tai mitä juuri siinä kohdassa on tehtävä. Polun varrella tapasimme taruolentoja: haltijan, noidan ja metsän kuninkaan. Saimme taikajuomaa, etsimme metsästä taikasauvat, joita meidän oli säilytettävä ’kuninkaan linnaan’ asti. Jännitystä lisäsivät kylttien tekstit, joissa puhuttiin ryövääreistä, peikoista ja haltijoista.” (hav.mp./perhekunt./4)

> ”Iltapäivällä oli tien toisella puolella olevalla niityllä olympialaiset. Perheet kilpailivat paremmuudestaan pallonheitossa, viestijuoksussa, ja muissa lajeissa. Eijalla oli maha kipeä eikä hän halunnut osallistua. Minä istuin hänen ja vauvan kanssa nurmikolla juttelemassa sillä aikaa. Eija kertoi omista vaikeuksistaan.” (hav.mp./perhekunt./2)

> ”Aamupäivällä leivoimme opetuskeittiössä. Sillä aikaa Minkkiset painoivat paitoja Mesiksessä. Lounaan jälkeen oli henkilökunnan palaveri. Sovittiin iltapäivän ja illan ohjelmista. Illalla sauna ja lettukestit rannassa.” (hav.mp/perhekunt./4)

Yleensä jakson alussa aikuiset ja lapset tekivät metsään retken yhdessä työntekijöiden kanssa. Istumisen, puhumisen ja tekemisen vaihtelu sekä mielikuvituksen käyttö ja yhteisyyden tavoittelu erilaisten tekemisten avulla erotti perhekuntoutusjaksot perhetyön puheeseen ja istumiseen painottuvasta työstä. Ympäristö oli suhteiden rakentumiselle avoin, ei-kenenkään koti. Se loi työntekijöiden ja asiakkaiden väliselle suhteelle perustan, joka poikkesi lastensuojelutyölle tyypillisestä jännitteisestä lähtökohdasta.

Ympäristö, retket ja erilaiset tapahtumat ja leikit tutustuttivat työntekijät perheisiin. Yhdessäolo ja tekeminen synnyttivät ilmapiirin, jossa luottamuksen rakentamiseen, hienovaraisuuteen tai kunnioittamiseen ei tarvinnut erikseen kiinnittää huomiota. Ne toteutuivat jaksoilla ikään kuin itsestään (vrt. Hurtig 1999, 63—66). Myös oma olemiseni perheiden kanssa oli jaksoilla vaivatonta. Äidit kertoivat kysymättä itsestään ja elämästään, kuvasivat pulmiaan ja tilanteitaan lasten touhutessa lähituntumassa. Kaikille samalla tavoin neutraali ympäristö ei tuota ahtaita ja selviä rooleja, vaan jättää niin asiakkaille, työntekijöille kuin tutkijallekin tilaa etsiä omat läsnäolon ja osallistumisen tapansa. Työskentelyyn ja asioiden pohtimiseen tarvittavaa energiaa ei tarvinnut kuluttaa oman ja toisen roolin tunnusteluun ja tukemiseen.

Kuntoutusjaksojen ideologian keskeiset ajatukset, toiminnallisuus ja elämyksellisyys toteutuvat, kun toiminnot sijoittuvat vaihtelevasti sisään ja ulos luontoon. Toimintaympäristön viihtyisyys ja siihen liittyvät mahdollisuudet erottavat jaksot lastensuojeluun usein yhdistettävästä ankeudesta ja ankaruudesta. Toimintaympäristönä kuntoutuskeskus synnyttivät loman, virkistyksen ja rentoutumisen virityksen. Huolen motivoimaksi työksi jaksoilla oli mukana paljon viihdyttäviä ja hoitavia mutta myös asiakkuuden tai interventioluonteen häivyttäviä elementtejä.

Joissakin tilanteissa jaksolla välittyvän ammatillisen profiilin poikkeavuus lastensuojelusta tuli myös keskusteluissa esille. Eräs äiti kuvasi omaa kokemustaan:

> ”Tääl voi puhua vapaasti, tää ei oo niinku fatta, joka on kyttä. Tääl voi puhua ihan siis suoraan kaikest, vaik huumeiden käytöst... Voi sanoo, että vetää sauhut sillon tällön ja noin...” (hav.mp./perhekunt./1)

Avoimuus ja luottamuksellisuus toivat äidin kokemana perhekuntoutusjaksoon nautittavaa rentoutta, joka teki tarpeettomaksi lastensuojelulle tyypillisen välttelyn ja vaikenemisen sävyttämän pelin (vrt. esim. Hurtig 1997). Omista asioista saattoi kertoa tarvitsematta ennakoida, mitä sanotusta seuraa. Vaikka työntekijät keskusteluissa puhuivat äidin kanssa vierotuksesta ja pyrkivät tuomaan huumeetonta elämää tavoiteltavaksi asiaksi, äidin oli mahdollista ilmaista, ettei vaihtoehto sillä hetkellä tuntunut realistiselta. Epävirallisen sektorin toimijat eivät näyttäytyneet uhkana vaan kumppaneina ja tukena. Näennäisestä keveydestä huolimatta molemmat osapuolet kuitenkin tiedostivat, että keskustelun taustalla ja työn motiivina oli huoli lasten hyvinvoinnista. Miten lähtökohta kantautuu työhön? Millaisen paikan ympäristö loi lasten auttamiseen?

Vaikka jakson työntekijöiden ei tarvinnut lunastaa paikallaoloaan hienotunteisuudella, lasten todellisuutta ja arkea oli kotikäynnin tapaan vaikea nostaa keskustelussa näkyviin ja vanhempien elämänvalintojen tarkastelun keskeiseksi kriteeriksi. Toimintaympäristö ei määritä eikä ratkaise lapsen paikan rakentumisen tapaa. Sillä on siihen oma, harvoin esiintuotu, mutta tärkeä merkityksensä. Samalla työn toteuttamisen ympäristö on vain yksi monista.

Toimintaympäristön merkitys lasten paikan rakentumisessa

Perhe rakentaa kotikäynnin sosiaalisen näyttämön kahvitarjoilulla, jonka yhteyteen työntekijän on etukäteisstruktuurista huolimatta usein vaikea sijoittaa lasten ja vanhempien väliin kohdentuvaa työtä. Varovaisuus voi synnyttää ammatillisia tavoitteita ajatellen vuorovaikutustodellisuuden, eräänlaisen arkisen keskustelun näytelmän, jota hallitsevat ystävällisen vieraan velvoitteet. Työntekijät noudattavat tilanteen käsikirjoitusta, eli ammatillisuuden kulttuurisia normeja, jotka eivät ohjeista yksittäisiä ilmaisuja, mutta keskustelun yleissävyä. Neutraalisuuden vaatimus ohjaa tilanteiden rakentumista.

Kotikäyntien sosiaalisen vuorovaikutuksen kirjoittamattomat säännöt ovat sekoitus sosiaalityön eettisiä periaatteita, inhimillistä herkkyyttä ja arkista realismia. Kotikäyntien kulun perusraken-

teesta voi tunnistaa ainakin seuraavat kotityön koodit: hälvennä varautuneisuutta arkisella jutustelulla, etene ongelmiin liittyviä kysymyksiä kohti hitaasti ja hienotunteisesti, vältä latautuneiden asioiden kärjistymistä, jotta seuraava kotikäynti voisi toteutua. Työn jatkuvuuden turvaaminen ja praktinen näkökulma ylittävät käytännön tilanteissa usein työn velvoitteen tai ainakin välittömän lasten auttamisen. Toisaalta samat koodit on mahdollista tunnistaa asiakastyöstä hyvin erilaisissa ympäristöissä. Olennaista on se, että kotiin sijoittuvan työn mahdollisuudet voivat tyhjentyä koodeihin. Arkisista havainnoista ei ole hyötyä, jos niiden hyödyntäminen on vaikeaa.

Kotona tapahtuvan työn pulmallisuus lastensuojelutyön suuntaamisessa liittyy kodin intiimiyden muodostamiin ehtoihin. Käynneillä syntyvä julkisen ja yksityisen leikkauspinta (vrt. Tedre 1995) luo sosiaaliselle vuorovaikutukselle ehdot, joiden merkitystä lastensuojelutehtävälle ja lasten paikan rakentumiselle ei ole juurikaan käsitelty. Perheen fyysiselle reviirille astuminen on perheen suostumuksella mahdollista. Kiitollisuus fyysisen reviirin jakamisesta vie kunnioittamaan ja varomaan perheen elämäntavan, valintojen ja arjen muodostamaa sisäistä reviiriä. Siihen pääsemiseksi odotetaan perheen myöntymystä. Lupaa ei kuitenkaan kysytä suoraan, vaan sitä tunnustellaan ja siitä neuvotellaan epäsuorasti arkipäiväisyyttä ja neutraalisuutta osoittamalla.

Kotona tapahtuvan työn mahdollisuudet ovat varausten jälkeenkin selvät. Arki, ihmiset ja heidän tapansa toimia ovat aidosti läsnä. Keskustelun pohja on todellisuudessa, ei siihen liittyvissä mielikuvissa. Lastensuojelutehtävä velvoittaa kuitenkin tarkastelemaan kotikäyntien kontekstuaalista todellisuutta entistä monipuolisemmin. Toimistoympäristö luo työlle kehyksen, jossa ammattilaisen on luontevaa käyttää asiantuntijuuttaan ja tuoda huolen näkökulmaa näkyviin. Laitosympäristön edut lastensuojelun toimintaympäristönä puolestaan kiinnittyvät toiminnallisuuden ja jännitteitä purkavan ammatillisuuden mahdollisuuksiin, mutta samalla kilpistyvät siihen, mikäli neutraalisuus vesittää muutokseen tähtäävän työn. Kotikäynneillä kristallisoituva ajatus lempeän ja hienovaraisen auttamisen paremmuudesta voi osoittautua lasten näkökulmasta turhan optimistiseksi. (Vrt. Lorenzon 1994, 147, 165—167; Bardy ym. 2000.)

5.3 Lapsen läsnäolon tavat ja tasot

Lapsen fyysisen läsnäolon tavat

Tihkuvan auttamismallin synnyttämän ymmärryksen valossa lasten auttaminen näytti kyseenalaiselta, mikäli hän ei ole työskentelyn kuluessa edes paikalla. Oletus synnytti analyysiin jäykkyyttä ja vaati palaamaan tilanteisiin sekä aineiston lapsiin. Paikan monimuotoisuus ja variaatioiden kirjo alkoivat avautua, kun tein luettelon aineistoni lapsista. Lähdin lapsikohtaisen taulukon avulla katsomaan, miten heidän läsnäolonsa tilanteissa toteutui. Lasten todellisuuden tunnustelun yhteys fyysiseen paikallaoloon ei ollut niin yksiselitteinen kuin olin olettanut. Lasten mukana oleminen tilanteissa ei taannut heille selkeää paikkaa työskentelyprosessissa eikä fyysinen poissaolo sulkenut sitä pois.

Myöskään työmuotojen välinen vertailu lasten fyysisen osallistumisen perusteella ei oikeuta vetämään johtopäätöksiä lasten paikasta. Työmuotojen erilaisuudesta johtuen oli luonnollista, että lapset olivat läsnä perhekuntoutusjaksoilla, tultiinhan niille koko viikoksi. Useimmiten paikalla oli koko perhe. Vain kaksi lapsista ei ollut mukana. Perhetyössä lasten paikallaolo ei ollut yhtä varmaa, kolmestatoista lapsesta vain seitsemän oli havainnointikäyntien aikana paikalla. Kotikäyntien toteutuksessa lasten osallisuus ja läsnäolo vaihtelivat. Heillä oli erilaisia tapoja olla läsnä ja heidän paikallaoloaan käytettiin eri tavoin. Tavoitin muistiinpanojeni sisältämistä tilanteista viisi erilaista lasten läsnäolon tapaa. Nimesin ne seuraavasti: lapseen rajoittuva, kontaktin sisältävä, satunnainen, osittainen läsnäolo sekä poissaolo.

Jaottelussa on yhteneväisyyksiä Forsbergin (1998, 236—240) jäsennykseen lasten osallisuudesta asiakastilanteissa. Forsberg keskittyy kuitenkin erilaisten tilanteissa aktivoituvien tulkintakehysten tunnistamiseen eli ammattilaisten tapaan merkityksellistää lasten läsnäoloa. Omassa tarkastelussani rajaudun erilaisiin lasten läsnäolon *toteutumistapojen* tarkasteluun. Jäsennyksen tarkoituksena on tavoittaa sekä läsnäolotapojen kirjoa että niiden tuottamia merkityksiä lasten paikan rakentumiselle.

Lapseen rajoittuvassa läsnäolossa lapsi on tapaamisten keskeisin osapuoli. Hän on se perheenjäsen, jonka ympärille kotikäynnit tai työskentelytilanteet rakentuvat. Vanhemman merkitys voi tällöin jäädä marginaalisemmaksi. Havainnointiaineistossani oli yksi tällainen työprosessi.

> ”Maarit (tt) istuu Kallen kanssa samalla puolen pöytää ikkunan puolella ja minä Maaritia vastapäätä. Kalle tekee tehtäviä, kirjoittaa, napostelee karkkia ja perunalastuja, kuuntelee pohdintojamme tehtävistä ja kommentoi välillä keskustelua. Isä istuu koko käynnin ajan toisessa huoneessa, eikä Maarit ota häneen kontaktia ennen poislähtöä, jolloin puhutaan isän kanssa laskettelureissun järjestelyistä, lipunhinnoista, kypärän hankkimisesta ja sosiaalityöntekijälle soittamisesta. Pitää tarkistaa se, kustantaako hän Kallen kanssa suunnitellun laskettelureissun. Isän käydessä käynnin kuluessa keittiössä kahvia tarjoilemassa Maarit sanoo hänelle vain: ’paljon on läksyjä taas’.” (hav.mp./ kotik./9)

Isä oli paikalla, mutta käyntien kulku ei rakentunut isän vaan Kallen läsnäolon varaan. Lapseen rajoittuvassa läsnäolon tavassa työntekijän ja lapsen välinen suhde on työskentelyssä keskeinen. Tärkeimmät keskustelut ja työn sisältö muodostuvat siitä, mitä työntekijän ja lapsen välillä tapahtuu. Tapaamisten ajankohta sovitaan ensisijaisesti lapsen kanssa. Vanhemmalla on merkitystä vain suhteessaan lapsiin, ei itsenään. Paikan rakentumisen moniulotteisuutta osoittaa se, että siinä ainoassa aineistoni työskentelyprosessissa, jossa lapsen läsnäolo toteutui näin keskeisenä, se ei kuitenkaan tuottanut lapselle *autettavana* keskeistä paikkaa.

Sosiaalityöntekijä oli tilannut perhetyöltä apua, joka rajoittui Kalleen koululaisena. Läksyjen tekoon keskittyminen ei tuottanut vahvaa yhteyttä pojan elämäntodellisuuden kokonaisuuteen. Ratkaisu on lastensuojelussa poikkeuksellinen ja herättää kysymyksiä. Olisiko rajaus jäänyt yhtä tiukaksi, jos Kalle olisi asunut äidin kanssa? Olisiko äiti näyttäytynyt ammattilaisille potentiaalisempana yhteistyökumppanina? Olisiko perhetyön tavoitteisiin kirjattua tukemistehtävää pyritty hänen kanssaan pontevammin tavoittamaan? Onko niin, että vanhemmuuteen liitettävät kriteerit määrittävät myös lasten paikkaa ja isyys jättää äitiyttä paremmin tilaa lasten yksilölliselle havaitsemiselle? Tätä puoltaa tekemäni

havainto siitä, että sama työntekijä toimi päinvastaisella tavalla yksinhuoltajaäidin kanssa.

Vaikka työ painottui koulunkäyntiin, työntekijän ja pojan läheinen yhteistyösuhde muodosti mahdollisuuden pojan omalle osallisuudelle ja aktiivisuudelle. Kalle oli yleensä hiljainen ja keskittyi läksyihin, mutta joissakin tilanteissa hän oma-aloitteisesti avasi keskustelua elämäänsä kuuluvista asioista.

> (Läksyt on tehty. Poika pakkaa kirjoja reppuun ja alamme tehdä lähtöä.)
> "- Kalle: Sitten on vielä yks juttu...
> - No, mikä?
> - Mää meen viikonloppuna mun toiseen mummolaan, tuonne XX:n.
> - Toiseen... missäs se sun toinen mummola sitten on? Yksinkö menet vai yhdessä isän kanssa? Käytkö myös siellä toisessa?" (hav.mp./kotik./9)

Poika alkaa kertoa isovanhemmistaan ja viikonlopunvietostaan. Keskustelualoitteellaan Kalle ilmaisee, että näkee työntekijässä muutakin kuin koti- tai tukiopettajan. Muiden käyntien aikana hän kuvasi myös harrastukseen liittyviä haaveitaan. Lyhyiden läksyjenteon lomassa käytyjen keskusteluepisodien herkkyys korostui pojan raskaita varhaislapsuuden kokemuksia, onnettomuutta ja sen seurauksia vasten. Samalla lapsen oma aktiivisuus ja tapa ottaa kontaktia työntekijään saivat kaipaamaan repun kokoiseksi määritellyn tehtävän laajentamista ja pojan elämäntilanteen, ajatusten ja kokemusten kokonaisvaltaisempaa tavoittamista.

Kontaktin sisältävässä läsnäolon tavassa lapsen osallistuminen vaihtelee tilanteiden kuluessa. Työssä keskitytään pääasiassa vanhempien kanssa käytäviin keskusteluihin. Lasta ei velvoiteta osallistumaan, mutta hänet huomioidaan monin tavoin. Lapsella on oikeus ja mahdollisuus tehdä omiaan tai poistua eikä häntä kutsuta takaisin, mutta jos hän tulee huoneeseen tai kommentoi puheena olevaa asiaa hänet liitetään luontevasti mukaan.

> "Anne (perheen tytär) lähtee näyttämään minulle huonettaan, jossa on hyvin erikoinen sisustus. Toinen työntekijöistä lähtee Jaakon (perheen poika) kanssa katsomaan

> tietokonepelejä ja toinen (tt) isän kanssa ulos katsomaan puutyöpajaa. Myöhemmin kokoonnumme vielä takaisin keittiöön pöydän ympärille ja keskustelu jatkuu. Anne näyttää todistustaan (viitosia, yksi seiska) ja kertoo lukevansa joka päivä 4 tuntia läksyjä. Työntekijöiden tarkistaessa ajankäyttöä, tyttö vakuuttaa sen olevan totta. Puhutaan vielä uudestaan Jaakon heräämisestä, nukkumisesta ja kotitöiden jakamisesta. Työntekijät esittävät konkreettisia ratkaisuja asiaan: telkkari pois pojan huoneesta, viimeistään kymmeneltä nukkumaan, kotitöissä auttamista pitää lisätä, vähintään roskat viedä ulos." (hav.mp./kotik./4)

> "Perheen pienin, tyttö 4 v, kulkee käynnin kuluessa huoneesta toiseen. Katsoo välillä olohuoneessa videota, tulee taas keittiöön, istuutuu pöydän alle ja painautuu siellä vuorotellen istujien jalkoja vasten. Hän sanoo olevansa koira ja me, työntekijät ja minä, rapsuttelemme vuorotellen hänen hiuspörröään. Kun isoveli tulee koulusta alkaa tappelu videoista. Äiti ei kiinnitä käynnin aikana pikkuiseen huomiota, ei sano hänelle mitään, eikä kosketa häntä. Työntekijät kyselevät tytöltä eläimistä, leikeistä ja siitä, mitä tyttö päivän kuluessa puuhailee. Isoveljen tultua koulusta hänen kanssaan puhutaan läksyistä, jälki-istunnoista ja kotimatkalle unohtumisista, jotka äiti ottaa esille. Kun tyttö valittaa korvakipua, työntekijä nousee katsomaan ja huomaa korvan olevan korun alta punottava ja tulehtuneen oloinen." (hav.mp./kotik./5)

Vaikka työntekijät näkivät vanhempien kanssa käytävät keskustelut tärkeinä ja suurin osa kysymyksistä osoitettiin vanhemmille, lapsia ei silti sivuutettu. Heidän huomioimisensa oli luontevaa, heiltä kysyminen spontaania. Lapset viihtyivät työntekijöiden lähellä, hakeutuivat syliin, katsoivat silmiin sekä keskustelivat ja nauroivat heidän kanssaan. Lasten uloslähtö saattoi kuitenkin aikuisten kesken synnyttää yhteisen helpottuneisuuden ilmauksen siitä, "että vihdoinkin saadaan rauhassa puhua asioista". Lasten läsnäoloa osattiin käyttää, mutta se ei ollut tapaamisten ehto eikä päätarkoitus, vaan lasten läsnäoloa hyödynnettiin ja sen vaihteluihin mukauduttiin joustavasti.

Lapsen **satunnainen läsnäolo** ei toteutuksena anna lasten läsnäololle erityistä merkitystä eikä näe sitä suunnittelun, ajoittamisen tai toteutuksen kriteerinä. Vanhemmat, aineistossani lähinnä äidit, olivat asiakassuhteen ensisijaisia osapuolia. Lapsen

läsnäolo nähdään tässä läsnäolotavassa ehkä pikemminkin työskentelyä häiritsevänä. Mikäli lapset ovat työskentelyn aikana paikalla, he pysyvät taustalla tai heistä keskustellaan hoivan ja perustarpeiden kautta. Lasten kokemuksia, mielipiteitä tai kuulumisia ei tilanteissa erityisemmin tavoitella.

Eräässä perheessä oli kolme lasta, mutta havainnointikäyntien aikana vain vauva oli paikalla. Saman työntekijän toisessa asiakasperheessä murrosikäinen poika ei myöskään ollut käyntien aikana läsnä. Työntekijän oman kertomuksen mukaan lukuisia käyntejä sisältäneen työskentelyn kuluessa poika oli ollut vain harvoin läsnä. Silti satunnaisen läsnäolon sävyttämien tilanteiden tarkempi analysointi osoitti, että läsnäolo ei yksinään synnytä tai poissulje lasten elämäntodellisuuden kokonaisuuden mukaan ottamista. Fyysisestä poissaolosta huolimatta lasten *läsnäolo puheenaiheissa ja käynnin kulussa* saattoi olla vahva.

> ”Äiti kertoo, että Riku on lähtenyt joka aamu kouluun ja on ollut innoissaan puutöistä, joita on saanut uudessa koulussa tehdä. Poika on pitänyt myös paremmin kotiintuloaikoja, paitsi viime lauantaina oli tullut vasta kolmelta kotiin, kun yhteen asti oli vain ollut lupa olla. Riku on ollut myös kotona enemmän viime aikoina. Hyvistä asioista huolimatta äiti kokee, että ei yksin selviä pojan kanssa, ettei hänellä ole otetta poikaa eikä tämän valintoihin. Äiti osaa selkeästi kuvata, mitä hän perhetyöltä odottaa (kyseessä on ensimmäinen tapaaminen). Rikun koulunkäyntiä pitäisi tukea, että hän pysyisi nykyisessä koulussa ja terveydentila sekä väsymyksen taustat selvittää. Molempien vanhempien, myös muualla asuvan isän kanssa pitäisi työskennellä. Perhetyötekijä tulisi olla mukana neuvottelemassa kotiintuloajoista ja yleensäkin 14-vuotiaalle sopivista rajoista, mm. rahankäytöstä. Rikun kaveripiiri tulisi myös selvittää, äiti on huolissaan siitä, ettei tiedä missä ja kenen kanssa Riku kulloinkin kulkee.” (hav.mp./kotik./7)

Vaikka poika ei ollut paikalla, häneen liittyvät huolet ja niitä koskevat ratkaisut ovat äidin kanssa käytävän keskustelun keskiössä. Äidin omaakin tilannetta ja pulmia sivuttiin, mutta poika asettui työskentelylle asetettavissa tavoitteissa sekä keskusteluteemoissa pääosaan. Äidin tilannetta katsottiin sen kautta, mitä asiat merkitsivät hänen vanhemmuutensa toteuttamiselle. Sekä kontaktin sisältävässä että osittaisessa ja satunnaisessa läsnäolon

toteutumistavassa yhteisenä piirteenä murrosikäisten lasten kohdalla oli tapa, jolla heidän kanssaan tehtiin sopimuksia. Yhteistä oli myös se, miten tilanteiden vakavuus sekä huostaanoton mahdollisuus otettiin esille ja siitä puhuttiin myös lapsille itselleen.

Toisessa perheessä lapsen satunnainen läsnäolo osoittautui ongelmallisemmaksi. Sosiaalityöntekijä oli asettanut perhetyön tavoitteeksi selvittää kouluikäisen pojan kotioloja. Työskentelyssä keskityttiin kuitenkin äidin elämäntilanteen tarkasteluun, kaikkien niiden kotikäyntien ajan (3), joilla olin mukana. Pojan tilanteen selvittely rajoittui muutamaan äidille osoitettuun kysymykseen ja työntekijä tyytyi äidin antamiin vastauksiin. Äidin tapa keskustella pojan asioista viestitti, että pojasta ei niinkään ollut syytä olla huolissaan vaan hänestä. Vanhempien ja lasten tilanteiden jyrkkä toisistaan erottelu on keinotekoista. Äidin väkivaltainen parisuhde, jonka päättämisen kanssa äiti työskenteli ja johon hän kaipasi työntekijältä tukea, vaikutti monin tavoin varmasti myös pojan elämään. Silti äidin tavoite tuoda tiettyjä asioita mukaan keskusteluun oli samalla tehokas keino sivuuttaa oma päihdeongelma, josta sosiaalityöntekijä oli toivonut puhuttavan. Äidin toiminta ja työntekijän tapa poiketa annetusta tilauksesta ja asettua ensisijaisesti äidin käyttöön synnytti perheen lapsille epäselvän paikan. Pojalta itseltään ei kysytty asioista, joista sosiaalityöntekijä oli huolissaan, ja äidin kanssa keskityttiin äitiä askarruttaviin huolenaiheisiin. Lapsen asiat eivät punoutuneet edellisen esimerkin tapaan keskustelun sisään.

Edellä olevat lapsen läsnäolon tavat olen jäsentänyt perhetyön tilanteista. Perhekuntoutuksen työskentelylle puolestaan oli ominaista lasten **osittainen läsnäolo**. Lasten osallistumisella oli selkeästi erilainen tarkoitus ja sisältö kuin vanhempien mukanaololla. Lapset olivat mukana tavallisina lapsina, eivät niinkään ongelmallisen tilanteen osapuolina tai uhreina. Heidän aktiivista osallistumistaan ongelmanratkaisutyöhön ei pidetty välttämättömänä, vaan lasten osuus ohjelmasta rakentui toisin. Lapset osallistuivat keskusteluihin vain ensimmäisenä päivänä, kun työntekijät kirjasivat muistiin perheen tavoitteita ja viikkoon liittyviä odotuksia. Myöhemmin, kun perheistunnot käsittelivät perheen tilannetta ja ongelmia, lapsilla oli omaa ohjelmaa. Toiminnalliset

osuudet sen sijaan olivat perheelle, usein myös jakson kaikille perheille yhteisiä.

Läsnäolon osittaisuus näkyy siinä, mitkä elementit olivat lasten päiväohjelmalle leimallisia. Lapsia pyrittiin ilahduttamaan, viihdyttämään, heille haluttiin järjestää hyviä hetkiä, elämyksiä ja muistoja. Lapsille muotoutuva paikka poikkesi keskusteluaineistossa vallitsevasta tavasta osallistaa lapset tiedonkeruun, tavoitteiden asettamisen ja arvioinnin prosessiin. Lasten läsnäolon malli toteutetaan tavalla, joka suojaa lapsia ongelmien käsittelyltä, johon sen sijaan perheen aikuiset jäsenet vastuutetaan. Lasten paikka oli hyötyä odottamassa, ei sitä synnyttämässä.

Tuottaako lempeä ja suojeleva asenne lapsille apua? Hetkellinen ja välitön apu näytti jaksolla varmalta. Lapsissa havaittava ilo viikon kuluessa oli osoitus siitä, että työskentelyllä oli heille merkitystä. Se, mitä jakson aikana erilaisissa tilanteissa vanhempien ja lasten välillä tapahtui, ei sen sijaan välttämättä kantautunut työntekijöiden tietoon, saati työskentelyn osaksi. Ohjelma muodosti tavallaan kaksi osaa: virallisen, työntekijävetoisen sekä omaehtoisen, vapaan ohjelman. Näiden kahden välillä ei ollut siltaa, jos vanhemmat eivät sitä oma-aloitteisesti rakentaneet kertomalla tapahtumista, lasten kysymyksistä tai heidän omista ohjelman synnyttämistä ajatuksistaan työntekijöille.

> ”Iltapäivällä olemme valokuvasuunnistusta. Alueen rakennuksista näytetään kuva, jonka yritämme löytää. Paikkaan löytäessämme siellä odottaa satuolennoksi pukeutunut työntekijä. Meidän on suoritettava kussakin paikassa joku tehtävä. Ensimmäisessä maalataan kasvomaalaus, toisessa piirretään paperille jokin kuva, kolmannessa keksitään annetusta aiheesta runo. Jossain jätetään paperille omat jalanjäljet. Kun Emma (6 v) satuhahmosta tai puuhun ripustetusta koristeesta innostuneena yrittää kiinnittää äitinsä huomiota, tämä sanoo minulle kyllästyneellä äänellä ’voi että toi on niin lapsellinen, tosissaan uskoo tollasia juttuja, ottaa ne ihan tosissaan’.” (hav.mp./perhekunt./3)

Tytöllä ei ollut lapsen paikkaa äidin silmissä, eikä autettavan paikkaa työskentelyssä. Lapsi jakoi läsnäololollaan ajan, paikan ja osittain työskentelyyn sisältyvän toiminnan. Perhekuntoutuksessa lasten läsnäolo keskittyi kuitenkin niihin työskentelyn osiin, joissa työskentelyn huoliluonne oli kätketty. Äidin kyvyttömyys nähdä

lastaan lapsena tai iloita tästä jäi jakson kuluessa ehkä vain työntekijöiden aavistukseksi. Keskusteluissa asiaa ei sivuttu.

Retket ja elämykselliset toiminnat eivät ole perinteisiä lastensuojelun toimintametodeja. Niistä puuttuu lastensuojeluun hyvässä ja pahassa liitetty kontrollin elementti. Arkielämän tilanteisiin liittyvät pulmat eivät kulkeudu työskentelyyn, jos keskustelut rakentuvat vanhemman valitsemien teemojen ympärille ja muulle kuin puheen kautta motivoinnille. Ei ainoastaan lasten vaan myös vanhempien läsnäolon tapa rakentui uudella tavalla.

Fyysiseen läsnäoloon liittyvät jäsennykset valaisevat lasten paikkaa ja sen vaihteluita työskentelyn kuluessa. Variaatioiden tarkastelu osoitti, että läsnäolo on enemmän kuin kyllä- tai ei-kysymys. Fyysinen poissaolo ei tuota poissaoloa työprosessista eikä läsnäolo turvaa paikkaa sen keskiössä. Läsnäoloa merkityksellisempää on se, että lasten arjen ja todellisuuden keskeiset asiat ovat läsnä vanhemman ja työntekijän kohtaamisessa täsmentyvinä tietoina ja pohdittavina ratkaisuina.

Läsnäolon tasot

Fyysinen läsnäolo on lasten paikan rakentumisen yksi ulottuvuus. Läsnäolon tapojen jäsentäminen osoitti tärkeäksi sen, miten tavoittaa lasten erillisyys, yksilöllisyys sekä osallisuus tiedontuottamisen prosessissa. Paikan muotoutumiselle fyysistä läsnäoloa olennaisempaa on se, miten lasta koskeva tieto muodostuu ja miten sitä tilanteissa käytetään. Tarkentaakseni fyysisen läsnäolon tapojen merkitystä lasten paikan rakentumiselle olen nimennyt sen rinnalle kolme muuta läsnäolon tasoa. Tasot kokoavat edellä olleen jäsennyksen sisältöjä sekä tiivistävät ja vievät sen yhteydessä syntyneitä tulkintoja yleisemmälle tasolle. Samalla lasten paikan rakentumisprosessi tilanteissa tapahtuvina ratkaisuna täsmentyy ja havainnollistuu.

Läsnäolon tasot ovat: **1) Faktinen läsnäolon taso**, joka kuvaa sitä, mikä on lapsen osuus tiedon tuottamisessa sekä sen käsittelemisessä. **2) Diskursiivinen läsnäolon taso** kuvaa lasten asemaa keskustelussa, sitä *miten* lapsista ja lapsiin liittyvistä asioista puhutaan ja kenen kanssa. **3) Kommunikatiivinen läsnäolon taso** havainnollistaa puolestaan sitä, miten ja mistä asioista

lasten kanssa kommunikoidaan. Diskursiivisen ja kommunikatiivisen läsnäolon tasojen erot syntyvät siis siitä, että diskursiivinen on *puhetta jostakin* ja kommunikatiivinen *puhetta jollekin*.

Läsnäolon eri tasot sekä fyysisen läsnäolon variaatiot ovat välineitä, joilla lasten paikkaa muovataan. Tilanteiden tarkasteleminen fyysisen läsnäolon tapojen kautta osoitti, että lasten ja työntekijöiden kasvokkaisen kohtaamisen puuttuessa lapsikohtainen tiedonkeruu voi tehdä lasta näkyväksi. Kommunikaatiota välittynyt tieto ei voi kuitenkaan korvata. Kommunikatiivinen läsnäolon taso toteutuu, jos työntekijät kykenevät spontaanisti huomioimaan lapsia ja tilanteissa kyetään sensitiivisyyteen lasten kokemusten tavoittamisessa. Tällöin lapsilta on luontevaa kysyä ja antaa heidän kertoa asioista omalla tavallaan.

Faktisen läsnäolon taso havainnollistaa, miten lasten asema tiedon tuottamisen prosessissa vaihtelee. Lapset voivat olla keskeisin tiedon lähde tai heitä koskeva informaatio voi olla aikuisvälitteistä ja lapset kokonaan sivussa tiedon tuottamisesta. Diskursiivinen läsnäolon taso asettuu korjaamaan lasten mahdollista fyysistä poissaoloa tuomalla toteutuessaan lasten asiat tilanteisiin mukaan. Kommunikatiivisessa läsnäolossa lasten osallisuus on selkein ja moniulotteisin. Tämä läsnäolon taso kiinnittää huomion lapsiin yksilöinä ja tilanteiden osapuolina eikä pelkästään aikuisten työskentelyn kautta hyötyvinä.

Kommunikatiivisen läsnäolon taso voi luoda toteutuessaan lapsille vahvan paikan. Mutta jos keskustelut eivät johda ratkaisuihin, paikan vahvuus ei turvaa suojelutehtävän toteutumista, vaan jää vuorovaikutuksen tasolle. Kommunikatiivisen läsnäolon tason toteutuminen tarkistetaan, kun työntekijä kysyy itseltään miten ja mistä asioista lasten kanssa on puhuttu. Millainen on kommunikaation suhde työn motiiviin, huoleen ja tavoitteeseen? Miten on tavoitettu lasten kokemuksia, omia näkemyksiä ja lasten arvioita heidän saamastaan avusta? Lasten paikan rakentumista vahvistaa se, mitä useamman ulottuvuuden kautta he ovat läsnä. Jos lapseen kohdistetaan tiedollista ja yksilöllistä huomioita ja jos heidän kanssaan pyritään myös suoraan kontaktiin, lasten asema työskentelyssä vahvistuu.

Perhekuntoutuksessa lasten läsnäolo ja lapsille muotoutuva paikka toteutui perheistä, lapsista sekä työntekijöistä huolimatta

pääpiirteiltään samantyyppisenä. Perhetyössä ne vaihtelivat tilanteista ja perheistä toiseen. Eräällä perhetyön kotikäynnillä kommunikatiivinen yhteys lapseen tarjoutui, mutta siihen tarttuminen jäi kesken. Perheen poika (8 v) muistutti kesken aikuisten keskustelun äitiään eräästä perheessä olleesta tilanteesta.

> ”Muistaks äiti, kun piti sillon soittaa poliisit, ku iskä hakkas sua? Mä olin vaan viis vuotta, mutta mä osasin soittaa.” (hav.mp./kotik./5)

Pojan kommentti oli irrallaan meneillään olevasta keskustelunaiheista ja sitä oli vaikea yllättävyytensä vuoksi liittää välittömästi mukaan. Työntekijät eivät esittäneet lisäkysymyksiä, mutta käynniltä palatessamme he kertasivat kommenttia ja pohtivat sen merkitystä sekä sitä, miten pojan huomioiminen ja hänen kokemuksensa voitaisiin sisällyttää osaksi työtä. Diskursiivisen läsnäolon tason merkitys tuli myös aiemmin Rikun esimerkin kohdalla havainnollisella tavalla esiin. Riku ei ollut paikalla, vaan tapaaminen rakentui äidin ja työntekijän välisen keskustelun varaan, mutta hänen asiansa olivat mukana ja hänen diskursiivinen läsnäolonsa oli keskeinen. Puhe kiertyi Rikuun, vaikka sanottua ei voinut kohdistaa hänelle.

Diskursiivinen läsnäolo ei edistä lapseen liittyvän huolen työstämistä ja ratkaisemista, jos puheesta puuttuu sekä lapsen oma kokemus että aikuisen kyky nähdä asiat lapsen hyvinvoinnin näkökulmasta tai jos siinä tyydytään konstruoituihin arjen piirteisiin sen sijaan, että voitaisiin käsitellä asioita sellaisina kuin ne perheessä ovat ja tapahtuvat.

> (Työtekijä esitti äidille keskustelun yhteydessä kysymyksiä.)
> ”- Millanen on sun mielestä hyvä vanhempi? Millon lapsella on hyvä olla? Millanen vanhempi itse olet? Miten sä näet pienen tytön arjen, mikä siinä on tärkeätä? Onko elämä nyt sellaista, kun sen pitäisi olla? Miten näet tulevaisuuden yksinhuoltajana, miten se rakentuu?” (hav.mp./kotik../11)

Kysymykset olivat keskeisiä ja niiden avulla olisi ollut ehkä mahdollista käydä pohtivaa keskustelua. Lapsen todellisuuden selvittäminen olisi niiden avulla voinut toteutua, mutta se olisi edellyttänyt äidiltä poikkeuksellista avoimuutta sekä kykyä

tiedostaa omaan arkeen ja vanhemmuuteen liittyviä kipupisteitä. Haasteet ovat vaativia kenelle tahansa. Vaikeassa, umpikujamaisessa elämäntilanteessa olevalle ne voivat olla ylivoimaisia. Toteutus asettuikin keskustelun sijaan muistuttamaan eräänlaista läksynkuulustelua. Kysymykset testasivat lähinnä äidin kognitiivisia tietoja ja verbaalista kykyä ilmaista asioita. Äidin tapa vastata *"No, mitkä ne nyt on tärkeitä: tasapaino, rajat ja turvallisuus"*, ei tarjonnut tietoa siitä, miten kyseiset asiat perheen lasten kohdalla ovat. Keskustelun toteutumisen ulkokohtainen ja diskursiivinen tapa teki lasten poissaolosta tilanteessa totaalisen.

Seuraavassa kuvio kokoaa läsnäolon tapojen merkitystä lasten paikan rakentumiseen sekä havainnollistaa elementtejä, joihin vuorovaikutustilanteissa on mahdollista tarttua.

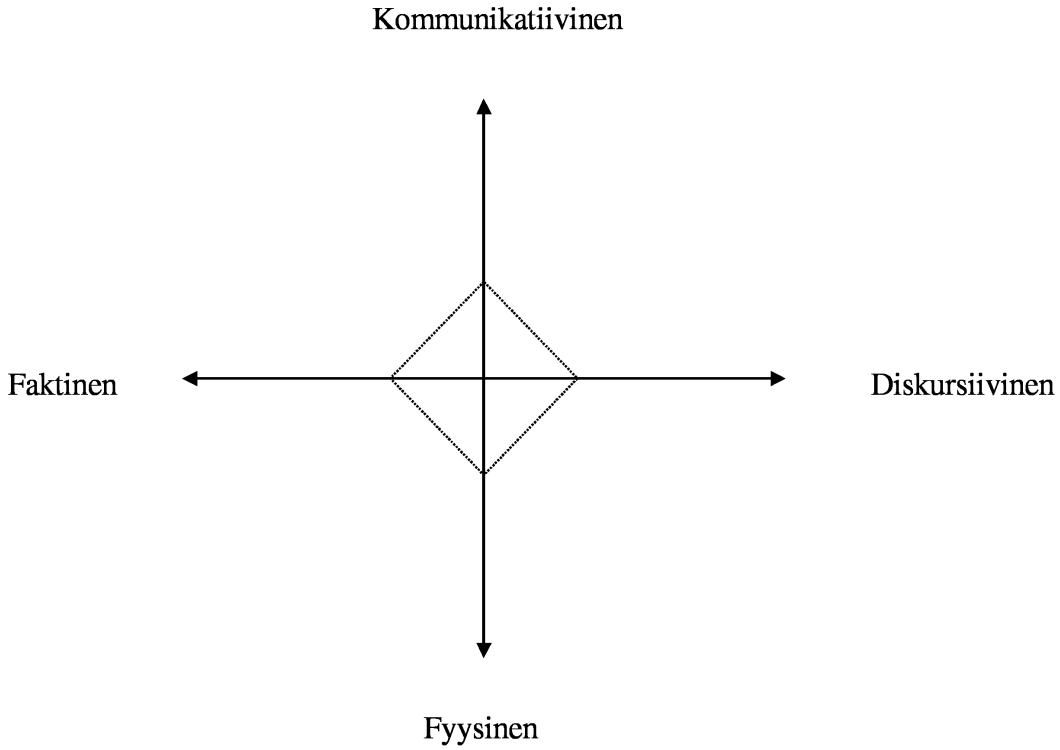

Kuvio 3. Tilanteissa muovautuva lasten paikka.

Fyysinen, faktinen, diskursiivinen ja kommunikatiivinen taso ovat tilanteiden ulottuvuuksia. Kaikkien samanaikainen toteutuminen tilanteessa turvaa sen, että työskentelyssä kerätään lasta koskevaa

tietoa, hänet havaitaan yksilönä, hänen asioistaan puhutaan vanhempien kanssa hänen omista kokemuksistaan ja toiveistaan ollaan kiinnostuneita ja myös ne huomioidaan.

Läsnäolon tavat ja tasot korostavat lasten havaitseminen tärkeyttä ja sen toteutumisen erilaisia variaatioita. Lasten paikan rakentuminen edellyttää, että hänet persoonana tiedostetaan tilanteen osapuoleksi. Pelkkä kohtaaminen tai lapsilähtöisen tiedon keruu ja käsittely eivät kuitenkaan yksinään riitä suojelutehtävän toteutumiseen. Eräs havainnoimani tilanne tarkensi käsitystä lasten läsnäolon ja lasten paikan välisestä suhteesta. Olennaista suojelutehtävän toteuttamiselle ei ole ainoastaan lasten yksilöllisyyden ja erillisyyden huomioiminen, vaan myös se millaisena aikuisten ja lasten väliset *sukupolvisuhteet* rakentuvat.

> ”Äiti kertoo, että Riku ei halunnut lähteä verikokeisiin (poika ollut pitkään kalpea ja väsynyt). Työntekijä ja äiti miettivät, miten poika saataisiin niihin suostumaan. Puhutaan myös isän ja pojan tapaamisista, joista poika on viime aikoina kieltäytynyt. Isällä on Rikun mielestä liian tiukat säännöt ja isän luota on kaupungille liian pitkä matka. Äiti on puhunut Rikulle, että tämä ilmoittaisi, jos viipyy myöhempään kaupungilla tai kavereiden luona, mutta poika ei halua soittaa.” (hav.mp./kotik./7)

Äiti kertoo arjen sujumisesta avoimesti ja asettuu aktiivisella tavalla yhteistyöhön miettimään ratkaisuja, joilla pojan vaikeuksia koulussa ja kotona saataisiin ratkaistua. Sitä, että asiat eivät olleet edenneet toivotulla tavalla, äiti perusteli usein Rikun vastustuksella: ”ei se alakanu” tai ”ei se sitte suostunu”. Työntekijä pohti äidin kanssa sopivia suostuttelukeinoja. Poika ei kuitenkaan lähtenyt verikokeisiin, ei ilmoittanut mihin meni, eikä pitänyt sovittuja kotiintuloaikoja. Vaikka tilanne on tuttu useimmille murrosikäisten vanhemmille, ammatillisen työn yhteydessä tilanne vei miettimään pojalle rakentuvaa paikkaa. Voiko lapsi perheessä ja myös työskentelyssä saada valtaa tavalla, joka ei ole hänelle rakentava? Miten rakentaa paikka, joka on juuri *lasten* paikka?

Vanhempien auktoriteetin heikkenemistä ja lapsi-vanhempisuhteen kaverillistumista on pidetty myönteisenä muutoksena autoritatiiviseen kasvatukseen nähden. Auktoriteetti on parhaimmassa tapauksessa korvautunut emotionaalisuudella ja molem-

minpuolisella sensitiivisyydellä. (Forsberg 2003, 92.) Toisaalta myös uudenlaisen sukupolvisuhteen rakentumiseen liittyvät riskit on tunnistettu. Lapselle liiallinen autonomia, se että hän joutuu itse etsimään omat elämänarvonsa, voi olla kohtalokasta (esim. Sinkkonen 1995, 206—207). Turvan ja huolenpidon sijaan Rikun paikka vaikutti tuottavan hänelle itsestään vastaavan, puoli-aikuisen paikan. Työntekijän asettuessa äidin rinnalle ennakoimaan pojan "fiiliksiä" Rikun elämään vaikuttavat ratkaisut rajautuivat siihen tilaan, minkä poika mielipiteillään oli määritellyt mahdolliseksi. Pojalla ei kuitenkaan ollut vielä riittävästi näkemystä ja kykyä arvioida omaa parastaan, eikä työ tuottanut Rikulle paikkaa, jossa hän olisi saanut ajoissa apua. Riku eli 14-vuotiaana elämäänsä mielihalujensa ja tunnelmiensa varassa. Äiti ei työntekijän tukemanakaan saanut pojan uhkaavaa elämänkulkua kääntymään. Perhetyö päättyi Rikun huostaanottoon.

Lasten paikan rakentuminen edellyttää selviä sukupolvien välisiä rajoja ja eroja. Sukupolvien keskinäinen järjestys on toimivaa, kun vastuun ja oikeuksien suhde huomioi lasten oikeudet, mutta ei jätä heitä oikeuksiensa *armoille*. Näin tapahtuu, jos ei pohdita, mitä itsemääräämisoikeuden liian varhaisesta toteutumisesta seuraa lasten hyvinvoinnille. Toimiva sukupolvisuhde jättää vanhemmuudelle selkeän vastuuaseman suhteessa lapseen. Toimivassa auttamissuhteessa puolestaan huomioidaan aikuisuuden ja lapsuuden välinen raja sekä tehdään sitä näkyväksi. Läsnäolon eri tasot rakentuvat sukupolvisuhteen erolle, sille, että vanhemmat katsovat lastensa asioita hänestä välittävinä aikuisina. Työntekijän ammatillisuuden yksi tehtävä on havaita, jos eroa ei muodostu. Tasa-veroisten toimijoiden idea ei sovi lapsi-vanhempisuhteen ja lastensuojelutehtävän yhteiskunnallisiin odotuksiin.

5.4 Käsityksiä tehtävästä ja sen toteuttamistavoista

Lasten paikan ja suojelutehtävän suhde

Tilanteet, niiden lukutavat, toimintaympäristö sekä työntekijät toiminnallaan muovaavat lasten paikkaa työprosessissa. Paikan

rakennuspuita yhdistää ja kokoaa se, miten työntekijät tilanteissa mieltävät oman tehtävänsä ja toteuttavat sitä. Aineisto-esimerkeistä on voinut nähdä, että lasten suojelutehtävää toteutetaan monin eri tavoin. Läksyjen teossa avustaminen, satupolut tai seikkailuradat ovat toimintamalleja, joita ei ehkä ensimmäiseksi liittäisi perinteisesti ymmärrettyyn lastensuojelutehtävään. Myös keskustelut ja kotikäynnit jättävät tilaa erilaisille toteutuksille. Perhetyön toimintamallit rikkovat lastensuojelussa professionalismin ja byrokratian välistä jaottelua (esim. Pösö 1996; Egelund 1997). Perhetyön palveluluonne jättää ammatillisuuden toteuttamiselle virallista sosiaalihuollon lastensuojelua laajemman toiminta-avaruuden. Juridisuuden, hallinnollisten rutiinien ja muiden tehtävien puuttuessa työssä voidaan keskittyä vuorovaikutukseen ja lainata ideoita muista kuin sosiaalialan käytännöistä (Forsberg 1998, 152). Menetelmien ja toimintamallien suhde lastensuojelutehtävän tavoitteiden saavuttamiseen nostaa samalla esiin kysymyksen perhetyöntekijöiden tehtäväorientaatioista.

Vien tässä luvussa lasten paikan analysointia rakennuspuiden tunnistamista ja jäsentämistä syvemmälle pohtimalla lasten paikan, työntekijöiden ammatillisen orientaation ja lastensuojelutehtävän välistä suhdetta. Ymmärrän tehtäväorientaation rakentuvan työntekijöiden työn suuntaamisen tavoista. Orientoitumista jäsentävät seuraavat kysymykset: Mikä tilanteiden kulussa on keskeistä? Miten työntekijät näkevät tehtävänsä, miten toteuttavat sitä? Miten he asettavat itsensä suhteessa muihin lastensuojelukentän toimijoihin? Mitkä kysymykset asettuvat osaamisen, ammatillisuuden ja tehtävän keskiöön? Kiinnostavaa on erityisesti se, millaisen muodon lasten suojelemisvelvoite saa.

Tavastani tulkita tilanteita voi tavoittaa eräänlaisen lasten auttamisen normiston. Aineiston toistuva lukeminen ja tilanteiden analysointi on osoittanut, että lasten paikan rakentumisella on tiettyjä ominaisuuksia, joiden tulisi työssä toteutua. Lastensuojelutehtävän toteuttamiselle on edullista se, että lapset nähdään lapsina, työntekijöillä on omasta tehtävästään selkeä käsitys johon nojaudutaan silloinkin, kun tilanne vaatii arkojen asioiden esiin ottamista ja käsittelemistä. Näen, että lapsille muodostuu suojelutehtävän edellyttämä paikka, jos työssä toteutuvat seuraavat piirteet: 1) huolen avoimuus, 2) työntekijän vastuu tehtävästään,

3) muutostyö ja 4) sen toteutumisen seuraaminen. Katson näiden muovaavan työskentelyä, niin että 5) lasten yksilöllisten kokemusten tavoittamiselle muodostuu riittävät edellytykset.

Olen pyrkinyt välttämään järjestöjen, työmuotojen sekä työntekijöiden vertailua, koska se ei ole ollut tutkimustehtäväni kannalta oleellista. Tehtävän ymmärtämis- ja toteuttamistapoja eritellessäni vertailua ei kuitenkaan voinut väistää. Toimijoiden väliset erot tiivistivät lasten paikan rakentumiseen vaikuttavia piirteitä. Työntekijät ymmärsivät ja myös toteuttivat tehtäväänsä hyvin eri tavoin. Erityisen mielenkiintoista oli se, että työntekijöiden käsitykset siitä, *miksi* työtä tehdään, poikkesivat selvästi enemmän toisistaan kuin näkemykset siitä, *miten* työtä on tarkoituksenmukaista tehdä. Toteuttamistapaan liittyvät arvot olivat tehtävään liittyviä sitoumuksia yhteisempiä ja yhdenmukaisempia.

Tehtäväorientaatioista osa oli tietoisia ja työntekijät kuvasivat niitä itse. Julkilausuttujen lisäksi oli myös kätketympää tehtävään orientoitumista. Tällöin ratkaisut eivät saaneet vahvistusta työntekijöiden omasta kuvauksesta, vaan niiden tunnistaminen kiinnittyy tutkijan oikeuteen tulkita näkemäänsä. Olen jakanut tilanteista ja työntekijöiden kanssa käydyistä keskusteluista hahmottamani orientaatiot kahteen ryhmään sen mukaan, oliko niillä lasten paikan rakentumiselle positiivinen vai negatiivinen merkitys. Olen luonnehtinut orientaation merkitykseltään negatiiviseksi, jos se tuotti lapsille suojelun kohteina epäselvän paikan. Tarkastelen seuraavaksi molempia orientaatiotyyppejä sekä niiden lasten paikkaan tuottamia seurauksia.

Vuorovaikutusorientaation riskit

Ensimmäisen orientaation olen nimennyt *vuorovaikutusorientaatioksi*. Työntekijät korostivat vanhempiin rakentuvaa suhdetta ja sen ominaisuuksia: vanhempien ymmärtämistä, kommunikaation edellyttämää herkkyyttä, vanhemmista lähtevää ongelmanmäärittelyä ja tavoiteasettelua sekä näiden avulla rakennettavaa luottamuksellista suhdetta. Työntekijät perustelivat orientaatiota seuraavasti:

(Työntekijä erään perhetyön kotikäynnin jälkeen)
”- Tämä on kato vielä tätä liittymisvaihetta. Että saatas vanhempien kanssa sellanen kontakti, että jossain vaiheessa voitas puhua sitten niistä ongelmistaki, mutta ensin puhutaan ihan tavallisista asioista, tässä ei kannata hätäillä. Loppuu muuten äkkiä nämä käynnit.” (hav.mp./kotik./4)

(Ensimmäinen keskustelu työntekijöiden kanssa toimistolla, oman työtavan ja sen perusteiden kuvaamista)
”- Vaikka me puhutaan suoraan, niin me vältetään syyllistämistä, koska monet vanhemmat on kokeneet, että jos heitä syytetään, niin he eivät halua olla missään tekemisissä, sanoutuvat irti. Niinku esimerkiksi siinä yhessä perheessä, kun vanhemmat myönsi, että heillä kohdellaan lapsia välillä aika kovasti — lyövät, ja piiskaavat, suoraan sanoen — niin ei me aleta mitään että ’hyi, hyi, ei saa’, vaan kyllä me niinkun sanotaan, että ’eihän sitä sais, mutta kyllä me ymmärretään se, että teillä on rankkaa ja että pinna välillä palaa’.” (hav.mp./työnt.kesk./1)

Omaan tehtävään liittyviä käsityksiä leimaa suhteen luomisen pyrkimys. Suhde vanhempiin nähdään oman tehtävän toteuttamisen tärkeimpänä välineenä.

Tilanteissa orientaation ja tehtävän välinen ristiriitaisuus erottui. Vaikka käyntejä edeltävissä keskusteluissa perheiden ja lasten tilanteisiin liitettiin useita ongelmia, huoli ei näkynyt vuorovaikutustilanteissa. Käydyt keskustelut olivat sävyiltään arkisen kepeitä ja niitä leimasi myönteinen perusvire. Nämä ominaisuudet yhdistivät molempia työmuotoja ja kaikkien työntekijöiden työtä. Ammatillisuus puettiin huumoriin ja neutraalisuuteen. Tunnelman luominen, työn jatkuvuuden turvaaminen ja arkisuus painottuivat. Mahdollisten jännitteiden eliminointi oli tilanteissa hahmottuvan ammatillisuuden keskeisin elementti.

Perhekuntoutuksessa vuorovaikutusorientaatio toteutui muita perhetyön työmuotoja systemaattisemmin metodisesti yhtenäisten keskustelutekniikoiden avulla (vrt. Forsberg 1998, 149—151). Seuraavassa orientaatio näkyy kuitenkin asenteena, jossa työntekijän aktiivisuus ja kysymystekniikkojen käyttö vaihtuivat vaikenemiseen, jonka työntekijä näki olevan tilanteessa aktiivisuutta toimivampaa.

(Vanhempien ryhmä, keskustellaan kasvatuskysymyksistä)
"- (Erään perheen isä:) Kyllä meillä ainakin täytyy välillä vähän koivuniemen herralla ripsauttaa, jos ei asiat muuten mene perille
- .....(hiljaisuus)
- (Toisen perheen äiti): Niin, mun täytyy kyl sanoo se, et tuota mieltä se meidänkin isäntä on ollut ja sitä näkemystään toteuttanutkin, mutta sit kyllä kans meni viestiä lastensuojeluun, että... ei se väkivalta kuitenkaan oikein mikään kasvatuskeino ole, tai ainaki sen kans voi joutuu vaikeuksiin...
-.....(hiljaisuus)" (hav.mp./perhekunt./4)

Esimerkki kuvaa edelliseen esimerkkiin nähden samansuuntaista liittymisen tavoitetta. Keskustelua vetävä työntekijä ei kommentoinut isän näkemyksiä kyseenalaisista kasvatuskeinoista, eikä asettunut tukemaan siitä eriävää mielipidettä. Omalla toiminnallaan työntekijä keskittyi vaalimaan vuorovaikutuksen kannalta tärkeitä arvoja: ryhmädynamiikkaa sekä sille tärkeää keskustelullista joustoa. Ilmapiirin luominen oli tärkeämpää kuin normatiivinen asennoituminen esiin nousseeseen kysymykseen.

Samalla tilanne tuo näkyviin orientaatioon kiinnittyvän aikaulottuvuuden. Työskentely aikuisten kesken on tässä ja nyt ja lasten aika odottava. Isän kasvatuskeinojen kuvaus ei johtanut huoleen perheen lapsista. Ohjelman tapaamiset jatkuivat etukäteen suunnitellulla tavalla koostuen keskusteluista, retkistä, leikkituvalla ja ryhmissä touhumaisesta sekä yhteisistä toiminnallisista osioista. Tieto ruumiillisen kurituksen käytöstä ei murtanut luottamusta vuorovaikutuksellisen lähestymistavan ensiarvoisuuteen eikä herättänyt pohtimaan perheen lasten tilannetta uudelleen. Tilanne herättää lasten paikkaa ja suojelemistehtävää koskevan kysymyksen: Missä ovat rajat, jonka jälkeen ammattilaiset eivät voi rajoittua vaalimaan vanhempien kanssa tehtävän yhteistyön edellytyksiä? Missä kohtaa lasten auttaminen nostetaan ensisijaiseksi ja välitöntä toteutumista vaativaksi?

Työntekijät näkivät moraalisista ja normatiivisista kannanotoista pidättäytymisen ammatillisesti arvokkaana. Sen avulla voitiin välttää mahdolliset erimielisyydet, vanhempien syyllistyminen sekä vanhempien vetäytyminen auttamissuhteesta (esim. Scolte ym. 1999). Moraalisista kannanotoista pidättäytymistä osoittivat myös ne aineistoni tilanteet, joissa nousi esiin ala-

ikäisten alkoholinkäyttö. Lasten juominen ei näyttäytynyt keskusteluissa vanhempien tai ammattilaisten puuttumista edellyttävänä asiana, vaan se liitettiin normaaliin murrosikään.

> (Keskustelu autossa matkalla kotikäynnille)
> "- Tavattiin äidin kanssa ja ihan mukavasti niillä on nyt Rikun kanssa mennyt. No, viime perjantaina se kyllä oli rikkonut kotiintuloaikoja, tullut vasta kolmen aikaan yöllä kotiin, oli ollut humalassa, mutta, noin muuten, on mennyt hyvin, se on käynyt koulussakin ja...
> - (J.H. hiljaa): Hmh, voi että...
> - Niin, no, joo, mutta jos tässä nyt alkais kaikkien kaljottelevien nuorten perässä juoksemaan niin asiakkaina olis puolet ikäluokasta".

Olennaista yhtenäisen moraalin ja rajojen sijaan on tilannesidonnainen moraali. Suhteen luominen äitiin ja tieto nykynuorisolle tyypillisistä vapaa-ajanviettotavoista synnyttivät realistisen asenteen, joka normalisoi alaikäisen alkoholinkäytön. Vuorovaikutusorientaatiota ilmaistaankin usein irrallisen ja subjektiivisen kielen avulla, joka ei välttämättä heijasta julkista keskustelua tai yhteiskunnan yleisiä mielipiteitä ja juridisia normeja (Carney 1999, 62). Olennaista ei ole lapsille epäedullisiin tai edes laissa kiellettyihin asioihin puuttuminen, vaan kokonaisuuden hahmottaminen ja suhteen edellytysten vaaliminen.

Vuorovaikutukseen orientoitumisen perustelut ovat vahvat. Ne kietoutuvat yhtä aikaa moniin ammatillisen auttamisen lähtökohtiin: ammattietikkaan, käsityksiin menetelmistä sekä tarkoituksenmukaisista ja toimivista tiedonkeruun ja keskustelun tekniikoista. Vuorovaikutustilanteissa ratkaisu- ja voimavarakeskeiset menetelmät ovat selkeyttäneet ja yhdenmukaistaneet sosiaalihuollon erilaisia käytäntöjä (esim. Berg 1991; Forsberg 1998, 147—151; Berg 2000, 57—60). Menetelmillä on käytännöissä laaja kannatus. Niiden avulla on voitu keskustella monista asiakkaiden arkeen liittyvistä pulmista. Lastensuojelutyössä lasten hyvinvoinnin tiivis yhteys vanhempiin ja auttamistyön yleinen logiikka ovat vuorovaikutusorientaation motiiveja. Herkkyys aikuisten kokemuksille ja reaktiolle voi kuitenkin tuottaa lasten paikkaan näkymättömyyttä, ajallista viivettä ja sisällöllistä epäselvyyttä. Lasten paikka *suojeltavana* muodostuu pulmalliseksi,

jos ammattilaisten huomio kiinnittyy toteuttamistapoihin ja tehtävän sisältö ja tavoite jäävät sen taakse.

Vuorovaikutusorientaatio ei hämärtänyt lasten paikkaa yhtä vahvasti, jos tehtävään yhdistyi selkeä käsitys lasten auttamisesta. **Lapsiorientaatio**ssa työntekijä pitää vanhempien kanssa syntyvää suhdetta keskeisenä, mutta hänellä on sen lisäksi selkeä näkemys omasta roolistaan lastensuojelullisena toimijana. Tässä orientaatiossa lapsiin kohdistuneen huolen ratkaiseminen asettuu keskeiseksi osaksi työtä. Orientaatiolle on ominaista herkkyys lapsikohtaiselle tiedolle, lasten kokemuksille ja erillisyydelle. Lapsiorientaatio oli vahvimmillaan työntekijöiden kertoessa työstään, siihen liittyvistä ajatuksistaan ja tunteistaan. Konkreettisissa kohtaamistilanteissa orientaatio jäi kuitenkin usein vuorovaikutusorientaation varjoon.

Olen yhdistänyt yhdeksi orientaatiota havainnollistavaksi tekijäksi työntekijöiden kommenteista muodostuvan näkemyksen huostaanotosta. Perhetyöntekijät eivät tee asiaa koskevia ratkaisuja, mutta he voivat arkituntumansa ja lapsikontaktinsa avulla olla sosiaalityöntekijöille erilaisia vaihtoehtoja pohdittaessa arvokkaita informantteja (Hurtig 2003, 36). Joissakin perhetyöntekijöiden kuvaamissa työprosesseissa heillä oli jopa ollut ratkaiseva rooli huostaanottopäätöksen syntymiseen. Huostaanottovaihtoehdon sijoittuminen oman työn näköaloihin viestitti mielestäni siitä, että työntekijöillä on toiminnassaan mukana myös lasten ”pelastamisen” näkökulma. Perhekuntoutuksessa huostaanotto nähtiin kielteisenä ja viestinä epäonnistumisesta eikä sitä ratkaisuna kannatettu. Perhetyössä huostaanottoasenne vaihteli työntekijöiden kesken. Toisilla huostaanotto oli vaihtoehto, jos helpotusta lasten elämään ei muuten saatu. Nämä työntekijät olivat valmiita myös itse ratkaisevasti vaikuttamaan huostaanottopäätöksen syntymiseen. Yksi perhetyöntekijöistä taas näki huostaanoton lastensuojeluun liittyvänä ratkaisuvaihtoehtona, jonka pohtiminen ei kuulunut omaan työskentelyyn.

Lapsiorientaatio ei tiivisty pelkästään myönteiseen huostaanottoasenteeseen. Olennaista on työntekijän tietoisuus lasten oikeudesta hyvään elämään sekä näkemys omasta roolista sen valvojana. Puhuessaan työstään työntekijät havainnollistivat usein kerrontaansa esimerkein. Lapsiorientaatiota osoitti työntekijöiden tapa eläytyä lasten tilanteeseen ja tunteisiin. Kerrotun takaa

saattoi aistia joskus työntekijöiden tuntemaa surua oman työn rajoista, jos ja kun tilanteita ja lasten olosuhteita ei kyetä muuttamaan.

> (Työntekijä kertoo työstään ja kuvaa joitakin viimeaikaisia tapahtumia)
> ”Kotona oli riitaa ja tää kaheksanvuotias tyttö oli mennyt piiloon omaan huoneeseen. Se oli teljennyt huonekaluja eteen, että isä ja isoveli ei pääse sinne tappelemaan. Joku oli sitten kuitenkin hälyttänyt poliisit ja tyttö pyysi, että poliisit veisivät hänet pois kotoa. Ne veivätkin tytön perhekotiin. Se on ollut hirveän onnellinen siellä, touhunnut kaikenlaista, eikä ole suostunut tapaamaan vanhempiaan, ainakaan vielä. Aamulla se oli lukenut lehdestä ääneen työntekijälle, että 'poliisi joutui rauhoittelemaan perheriitaa x: ssä'. Oman perheensä asioita. Se tuntui niin käsittämättömältä jotenkin. Sitä miettii, että mitä nämä lapset joutuu sietämään, pienet”. (hav.mp./kesk/8)

Työssä joudutaan usein tyytymään siihen, että eletään lasten mukana erilaisia tilanteita. Tytön määrätietoinen toiminta viestittää työntekijälle omalla tavallaan lastensuojelun etäisyyttä ja jähmeyttä. Lasten aloitteellisuus kodin ulkopuolelle sijoittamisessa, vaikka tilapäisestikin, on harvinaista (vrt. Valkonen 1994; Laakso & Saikku 1998; Bardy ym. 2000). Yleensä kyse on ammattilaisten ratkaisusta. Lastensuojeluorientaatiota edustava työntekijä tunnistaa lasten pulmat, on herkistynyt lasten kokemuksille ja tilanteille, sekä ymmärtää, että joskus ainoa ratkaisu voi olla erottaa lapsi vanhemmista ja perheestään, jos tilanne yrityksistä huolimatta ei kodissa muutu.

Olen erottanut toisen lasten paikan ja suojelutehtävän kannalta positiivisen orientaation erilleen lapsiorientaatiosta. **Suojeluorientaatio** eroaa edellisestä siinä, että lapsisensitiivinen asenne on kyetty muuntamaan empaattisesta ja yleisestä lapsivastuullisesta asenteesta toiminnaksi ja konkreettisiksi ratkaisuiksi. Olennaista on työntekijän kyky tarttua lasten läsnäoloon ja kommentteihin sekä taito työskennellä lasten kanssa ja lasten hyväksi.

Suojeluorientaation toteutumista en ole voinut tunnistaa aineistostani, vaan sen hahmottaminen on syntynyt muita orientaatioita pohtimalla sekä lasten paikan jäsennysten ja käsitteel-

listysten tuloksena. Vaikka suojeluorientaatio ei leimannut tilanteiden kulkua tai työntekijöiden toiminnan kokonaisuutta, myös tilanteiden tarkastelu antoi sen hahmottamiseen vihjeitä. Työntekijöiden *asenteissa* ja kommenteissa orientaatio hahmottui joskus hyvinkin vahvana. Erityisesti perhetyön työntekijöiden oli helpompi edustaa suojeluorientaatiota *suhteessa toisiin ammattilaisiin* kuin suhteissaan perheeseen, vanhempiin ja lapsiin itseensä.

Tilanteet myös avasivat sitä, miten pienistä ja yksinkertaisista ratkaisuista lasten suojelemisen tehtävä voi lähteä rakentumaan.

> "Työntekijät sopivat Sarin kanssa, että hakevat hänet torstaina kotoa ja menevät yhdessä pizzalle. He yrittävät silloin saada tyttöä kertomaan, miten hänen mielestään kotona menee ja mitä hänen kokemansa pulmat oikeastaan ovat?" (hav.mp./kotik./4)

> "Me on kerrottu sosiaalityöntekijälle, että meillä on jäänyt huoli siitä perheestä, että miten se lapsi siellä selviää sen (psyykkisesti) sairaan äidin kanssa. Että, vaikka äiti ei meitä päästäkkään sisään, jonkun pitäis tehdä jotain..." (hav.mp./työnt.kesk./6)

Suojeluorientaatio edellyttää selkeää käsitystä tehtävästä, lasten havaitsemista ja kohtaamista sekä konkreettisia toimia lasten auttamiseksi. Lasten auttamisen ja hänelle tarjoutuvan paikan suhde ei ole suoraviivainen. Vaikka paikka on luotu, lapsi voi itse päättää, miten sitä käyttää. Hän voi vaieta kuin Sari, kieltäytyä avusta ja suojella perheen mahdollisia salaisuuksia. Mutta mikäli tietoisuus lasten kohtaamisesta ja sokeus lasten hädälle puuttuu, paikalle ei synny edes mahdollisuuksia.

Lastensuojelutyölle ei ole yksiselitteisiä toiminnallisia raameja. Ei ole olemassa yhtenäistä ymmärrystä siitä, miten tehtävää toteutetaan, vaan työtä rakennetaan tilanteissa erilaisista vaihtoehdoista. Lastensuojelutehtävän toteuttamisessa tarvitaan tietoa vanhempien tarpeista, vuorovaikutustaitoja sekä luovaa erilaisten välineiden käyttöä, sekä lapsilähtöistä, lapselta itseltään kerättyä ja tarkistettua tietoa. Lasten auttaminen edellyttää herkkyyttä lapseen, mutta myös kykyä muuttaa herkkyys toiminnaksi ja arkisiksi lasta huomioiviksi ratkaisuiksi.

Lasten paikan kannalta huomionarvoista on, että sekä tilanteissa että työntekijöiden omissa perusteluissa selkein ja toistuvin oli se orientaatio, johon sisältyi lasten auttamisen välineenä useita problemaattisia piirteitä. Sen sijaan lasten paikkaan ja suojelutehtävään positiivisia piirteitä tuovat orientaatiot olivat satunnaisempia ja toteutuivat vain osittain. Näen tämän viestivän siitä, että lasten *suojelutehtävä* on perhetyön ja ehkä laajemminkin lastensuojelunkentän ammatillisena arvona vuorovaikutus- ja suhdetyön arvoja epäselvempi. Viestin liittäminen koko lastensuojeluun on uskaliasta, mutta perustelen sitä sillä, että perhetyöntekijät ammentavat arvonsa, menetelmänsä ja käsityksensä osaamisesta keskeisesti juuri lastensuojelukentän ammatillisista keskusteluista (vrt. Heino ym. 2000; Berg 2000; Hurtig 2003).

Lastensuojelusidos

Tapa hahmottaa oman työn keskeinen sisältö muodostaa työn lastensuojelusidoksen. Jos työntekijä ei liitä työhönsä lasten auttamisen tehtävää, vaan oma ammatillinen rooli rakentuu muista tehtävistä, sidos on heikko. Jos taas työntekijä sijoittaa oman tehtävänsä juuri lasten auttamisessa keskeiseksi, sidos lastensuojeluun on vahvempi.

Perhetyössä lastensuojelusidoksen luonne työntekijöiden välillä poikkesi toisistaan. Projektin johto oli jättänyt työntekijöille mahdollisuuden määritellä itse omaan työtapaan liittyviä periaatteellisia ratkaisuja ja menettelytapoja. Työmuotojen toteutusta ei sidottu etukäteen mihinkään tiettyyn toimintamalliin, vaan työntekijöiden oli rakennettava itse orientaationsa ja sidoksensa kenttään. Sen sijaan perhekuntoutuksessa omaan tehtävään liittyvissä näkemyksissä työntekijöiden väliset erot olivat vähäisiä. Organisaation sisäiset koulutukset olivat tuottaneet metodista ja menetelmällistä osaamista sekä sitoumukseen ja käsityksiin liittyvää yhtenäisyyttä. (Hurtig 1999, 81—82.) Yhtenäiset näkemykset tekemisen tavoista homogenisoivat myös käsityksiä oman työn paikasta kentän kokonaisuudessa.

Yksi tapa hahmottaa omaa paikkaa lastensuojelukentässä oli rajata se selvästi sekä erottaa se lastensuojelutehtävää palvele-

vaksi, ei niinkään sitä toteuttavaksi. Eräs työntekijä hahmotteli omaa sidostaan näin:

> ”Mun mielestä perhetyö ei ole sillä tavalla lastensuojelua. Se on sosiaalityöntekijän asia ja heijän vastuulla. Me ei arvioida perhettä tai sen oikeutta toimia kasvattajina. Meidän tehtävä on vain auttaa.” (hav.mp/työnt.kesk./6)

Lastensuojelutehtävä sijoittuu oman alueen ulkopuolelle. Oman työn paikka on tilanteiden mukaan joko lastensuojelutehtävää palveleva tai spesifiin arkielämän pulmiin kiinnittyvä auttamisen malli. Sillä ei ole suoraa kiinnekohtaa lasten suojelemisen velvoitteeseen. ”Vaan auttaminen” oli sopimuksellista palvelua, jonka tarkoitus oli muodostaa tietty, sovittu ja rajattu osa lastensuojelutyön kokonaisuudesta. Varsinaisen ja vastuullisen toimijan rooli jäi sosiaalihuollon sosiaalityöntekijälle.

Perhetyöntekijöiden lastensuojelusidos vaihtelee eri syistä. Järjestön työntekijöiden voi olla luontevaa ajatella, että heidän tehtävänään on tuottaa palveluja, joilla voi olla lastensuojelullinen merkitys, mutta ensisijainen tavoite on auttaa perheitä asioissa, joita perheet — käytännössä vanhemmat — ilmaisevat tarpeikseen. Asema kentällä tuottaa lastensuojelutehtävään sidoksen, jossa lasten suojelemisen vastuuta ei liitetä omaan tehtävään. Oma palvelu voi metodivalinnoiltaan ja lähestymistavoiltaan jopa edellyttää, että tilanteeseen asennoidutaan lastensuojeluorientaatiosta poikkeavasti, esimerkiksi korostamalla huolen ja ongelmien sijaan perheessä olevia mahdollisuuksia. Perhekuntoutuksessa löyhä lastensuojelusidos näkyy selvästi erään työntekijän kommentista.

> ”Jos mä ajattelen omaa työtäni, niin kyllä mä pyrin siihen, että perhe viihtyy täällä. Kun se ensivaikutelma on tärkeä, niin alusta asti se asiakkaan hyvä olo, niiden huomioiminen tasavertaisesti. Siihen mä omassa työssäni pyrin, että niiden ois kiva olla täällä.” (hav.mp./perhekunt./3)

Vastuu perheiden viihtymisestä ja tyytyväisyydestä heijastaa paitsi palveluhenkistä asennetta, niin myös uudenlaista tapaa mieltää lastensuojelutehtävä. Asiakkaiden viihtyvyys ja palvelutyytyväisyys lastensuojelutyön tavoitteina eivät ole vain järjestön työmuotoihin tai erillispalveluihin liitettyjä ominaisuuksia. Van-

hempien myönteiset kokemukset saamistaan palveluista ovat yleisesti tunnustettuja työn onnistumisen kriteerejä (esim. Rajavaara 1992; Morén 1996; Mäntysaari ym. 1996). Myös laatukeskustelussa (esim. Tuurala 1998) imagokysymykset, viihtyvyys ja asiakaskeskeinen laatu ovat olleet keskeisiä käsitteitä.

Lastensuojelun laadun elementtejä jäsennettäessä (esim. mt., 18) voi jäädä tarkentamatta, kenet tai mikä asiakkaaksi määritetään. Usein asiakkaaksi hahmottuu perhe. Perhe ei kuitenkaan ole yksilötoimija, jonka tyytyväisyyttä tai palvelukokemuksia on mahdollista mitata. Avohuollon palveluiden yhteydessä kokemuksia kysytään useimmiten aikuisjäseniltä. Lasten voi kysyttäessä olla vaikea muodostaa omaa näkemystään, jos lastensuojelunpalveluiden luonne ja tavoite ovat jääneet sisällöllisesti epäselviksi. Perheen viihtyminen auttamistilanteissa ei poista tuloksellisuutta, mutta ei ehkä ole arvo, jota työssä tulee ensisijaisesti tavoitella. Lasten paikkaan se voi olla synnyttämässä verhon, jonka taakse lasten hätä voi jäädä (vrt. Hurtig & Laitinen 2000).

Perhekuntoutuksessa lastensuojelurooliin ei sisältynyt joillekin perhetyöntekijöille ominaista ajatusta lasten hyvinvoinnin hälytyskellona toimimisesta. Vastuullisen ja lapsikeskeisen näkemyksen sijaan suhde muuhun kenttään oli *korjaava*. Jakson työntekijät tunsivat joutuvansa usein paikkaamaan virallisen lastensuojelun virheitä. Vuorovaikutusta ja myönteistä asennoitumista korostavassa työssä todettiin toistuvasti, mitä uhkien, epäilysten ja tukitoimien uuvuttavassa kierteessä eläminen oli perheissä ja vanhemmissa saanut aikaan.

> ”Työntekijä: Niin, en mä tiedä, me ollaan tällä puhuttu paljonkin siitä, että ei me voida ikinä hyvittää näille perheille sitä, mitä ne on joutuneet (lastensuojelun asiakkaina) kokemaan.” (hav.mp./perhekunt./2)

Virallisen lastensuojelun tulkitut ominaispiirteet: paternalistinen vallankäyttö, hätiköity toiminta ja kyvyttömyys arvostaa muiden kentän toimijoiden asiantuntemusta, synnyttivät halun toimia toisin. Normatiivista ja vanhempia kontrolloivaa työotetta ei koettu tarkoituksenmukaisena, vaan sen nähtiin synnyttävän lähinnä torjuntaa. Perhekuntoutuksessa sen murtaminen oli usein oleellinen osa työtä. Perheet nähtiin osittain lastensuojelutyön uhreina.

Lasten suojelutehtävää ajatellen näkemys on radikaali. Lasten paikka suojeltavina jää epäselväksi, jopa tarpeettomaksi, jos koko suojelun oikeutus kyseenalaistuu.

Lastensuojelun jännitteisen, yksityisyyteen puuttuvan, määrittely- ja toimenpidevaltaa kantavan työn yhteydessä voidaan tehdä virheitä ja vääriä johtopäätöksiä, jotka voivat olla perheille traagisiakin (vrt. Roos 2002). Perhekuntoutukselle tyypillisessä orientaatiotavassa epäkohdat leimasivat työhön orientoitumista. Puuttuva tai heikko lastensuojelusidos ei sulje pois sitä, että työ voi olla monin tavoin merkityksellistä. Toivon antaminen vaikeuksissa oleville perheille on tärkeää. Uudenlaisten näköalojen avaaminen voi avata tietä myös muutokseen. Ongelmalliseksi heikko lasten auttamisen orientaatio muodostuu silloin, jos näkemys palvelun sisällöstä ja tavoitteesta tilaajan ja palvelutuottajan kesken poikkeaa ratkaisevalla tavalla toisistaan.

Perhetyössä lapsiorientaatioon sitoutuneet työntekijät toivat keskusteluissa toistuvasti esiin huoltaan asiakasperheidensä lapsista.

> ”Mulla ainakin jäi siitä ihan hirveä hätä päälle, että mitä se niiden lasten elämä on. Sosiaalityöntekijä vaan, että onhan niillä isäkin. Isä, joo — eronnut, asuu muualla. Psykiatri sanoo, että äiti ei selviä, jos lapset otetaan siltä pois. Tämä se just on kaikkein kurjinta tässä, kun tuntuu, että muille saa vääntää ihan rautalangasta, että eihän se ole oikein että äidin mielenterveyttä hoidetaan lapsilla. Onko se oikein? Tämmösissä tilanteissa mulla tuntuu aina, että menee hermot!!” (hav.mp./työnt.kesk./9)

Lasten auttamisen velvoite on otettu vakavasti. Tietoisuus omien auttamismahdollisuuksien rajallisuudesta kuormittaa työntekijöitä, synnyttää vahvoja tunteita, epävarmuutta ja hätää, mutta lasten auttamisen tehtävää ei silti haluta väistää. Konfliktoitunut suhde toisiin syntyy siitä, että omat toimintamahdollisuudet edellyttävät ammatillista yksimielisyyttä huolen oikeudesta ja vakavuusasteesta. Mikäli tätä ei synny, lapsiin liittyvä hätä jää sen vastuulle, joka sitä tuntee.

Perhetyössä työntekijöillä oli asiakkaina muutama perhe kerrallaan. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä ei sen sijaan voi rajata työtään, vaan asiakasperheiden määrä voi perhetyöhön nähden olla moninkertainen. Sosiaalityöntekijän kokemus, laaja

näköala erilaisiin perheisiin sekä lainsäädännöllinen tuntemus auttaa suhteuttamaan asioita ja luo reagointiin malttia. Toisaalta on mahdollista, että hallinnolliset ja taloudelliset realiteetit, oma kiire ja työpaineet nakertavat sosiaalityöntekijän tehtäviin kuuluvaa eettistä velvoitetta lasten auttajana. Perhetyöntekijöiden tuntema ja osoittama hätä lasten vaikeista tilanteista ja ratkaisujen puutteesta voi olla myös perusteltua. Tällöin järjestöjen perhetyöntekijät voivat toimia virallisen lastensuojelun hälytyskelloina, joille ei tulisi kuuroutua.

Sosiaalityöntekijät kärsivät siitä, että eivät itse ehdi tavata perheitä riittävän tiheästi. Heidän perhetyöhön kohdistamansa odotukset voivat tästä syystä olla suuret. Kysyttäessä sosiaalityöntekijöiden kokemuksia perhetyöstä (Hurtig 2003, 63—65) moni oli toivonut, että tiivis yhteys perheisiin sekä ei-uhkaava ja joustava työ synnyttäisivät muutoksia perheiden ja lasten arkeen. Perhetyö olikin tuonut uutta tietoa perheiden tilanteista, mutta ei ollut vastannut kaikkiin sille asetettuihin odotuksiin.

Konkreettisia muutoksia saatiin harvoin, eikä perhetyö poistanut muiden palveluiden tarvetta. Sosiaalityöntekijät selittivät tätä perhetyön liian lyhyellä kestolla, vaikeilla lähtötilanteilla sekä perhetyön ja lastensuojelun välisen yhteistyön pulmakohdilla. Sosiaalityöntekijät kokivat, että heidän tulisi nykyistä tiiviimmin valvoa perhetyön prosessia, seurata sen toteutumista sekä keskustella työhön liittyvistä sisällöllisistä kysymyksistä. Perhetyön menetelmiä ja lähestymistapoja sosiaalityöntekijät eivät sen sijaan nähneet ongelmallisina, osittain myös siksi, että niistä koettiin oleva liian vähän tietoa. (Mt., 85—87.)

Työstään kertoessaan lastensuojelun sosiaalityöntekijät kertovat kärsivänsä kiireestä, resurssien niukkuudesta ja toimintamahdollisuuksiensa kapeudesta. Järjestöjen perhetyöntekijät puolestaan vetoavat lasten auttajina siihen, että viimesijainen vastuu lastensuojelutyössä on aina sosiaalityöntekijällä. Epäselvien vastuiden ja odotusten myötä sekä ostopalveluiden seurannan ja arvioinnin puuttuessa lasten suojelemisen tehtävä on vaarassa hajota ”ei kenenkään mutta vähän kaikkien” asiaksi. Pirstaleisessa työssä lapset kulkevat vanhempiensa mukana palveluverkossa niin kauan kuin siinä tarjottavaa riittää. Palveluverkko on tiheä ja monisyinen, mutta kokonaisuus voi monitoimijaisessa lasten-

suojelukentässä hajota niin, että lasten ongelmallista asemaa ei nähdä. (Heino ym. 2000, 196—197.)

6 PAIKAN MUOTOUTUMISEN TULKINNAT

6.1 Kokoavaa tarkastelua

Lastensuojeluasiakkuus voi käynnistyä, vaikka lapsen kasvuoloihin kohdistuva huoli on epäselvä. Asiakkuuden syntyminen ei edellytä, että lapset olisivat joutuneet jonkin konkreettisen ja vahingoittavan tapahtuman uhreiksi. Ammattilaisilla on oikeus lähestyä perhettä pelkän huolen oikeutuksella. Keskusteluaineiston ja perhetyöntekijöiden kuvausten perusteella lasten avun ajoituksesta muodostui kuitenkin melko synkkä kuva. Varhaisen puuttumisen periaatteesta huolimatta lasten avun saanti edellyttää useiden eri tahojen yhtäaikaisesti ilmaisemaa huolta sekä pitkittyneitä ja kärjistyneitä perheiden ja lasten ongelmia.

Lasten aseman ongelmallisuus näkyi myös muissa työskentelyn vaiheissa: käynnistymisessä, suunnittelussa, varsinaisessa työskentelyssä sekä työn tulosten arvioinnissa. Perhekokonaisuudesta lähtevä tarvekartoitus hallitsi ammattilaisten työn suuntaamisen näköaloja. Perhelähtöiset toimintamallit nähtiin ammatillisesti arvokkaina ja perheretoriikka oli kuvauksissa vahvaa. Auttamisen käynnistyttyä lapset yksilönä jäivät perhekokonaisuuden sisään. Heidän tarpeitaan oli vaikeaa erottaa perheen aikuisjäsenten tarpeista. Lasten oikeudet näyttäytyivät ensisijaisesti oikeutena vanhempiin ja perhe-elämään.

Varsinaisen työskentelyn kuvauksissa perhetyön ammatillisuutta hallitsi usko myönteisen keskustelun ja tukemisen voimaan. Lasten arkea muuttavia konkreettisia ratkaisuja tehtiin perhetyön työmuodoissa usein vasta vanhempien huolenpidon kokonaan puuttuessa. Ammatillisen toiminnan keskeiseksi arvoksi asettui vanhempien oikeus hyödyntää palveluita mahdollisimman monipuolisesti.

Kuvattujen työmuotojen perusteella avun erilaisia toteutuksia riittääkin tarjottavaksi pitkään. Lapsille ammattilaisten vaalima ja ylläpitämä luottamuksen ja toiveikkuuden kehä, jota toistuva avun yhdistelmien etsiminen heijastaa, voi kuitenkin olla pettymysten sävyttämä. Työn päättymistä kuvatessaan työntekijät arvioivat työskentelyn tuloksia ja hyötyä vanhemmissa havaitun voimistumisen tai ymmärryksen lisääntymisenä eli ensisijaisesti omien olettamustensa ja tulkintojensa avulla. Lasten hyötymistä tai hyö-

työ vaille jäämistä työntekijät eivät erikseen nostaneet työn arvioinnin kriteeriksi.

Keskusteluaineistossa oli kuitenkin muutamia työmuoto- ja tapauskuvauksia, joissa lasten paikka rakentui toisin. Niissä lasten erillisyys ja yksilölliset oikeudet oli tiedostettu ja toimimisen tapoja ja rutiineja kehitetty niitä silmällä pitäen. Lapsilähtöisissä työmuodoissa lasten kertomus omasta arjestaan ja siinä olevista huolista ja peloista oli tärkeä. Lasten paikka kokonaisprosessissa hahmottui keskusteluaineiston perusteella näitä poikkeuksia lukuun ottamatta sivullisena, välillisenä ja avun saamisen kannalta epävarmana.

Kokonaisprosessin problemaattisuus antoi kuitenkin yksiulotteisen kuvan lasten paikan rakentumisen prosessista ja piirteistä. Havainnoimalla pääsin seuraamaan aitoja asiakastilanteita. Tilanteiden havainnointi ja toistuva pohtiminen osoittivat, että paikan rakentumiseen vaikuttavat monet työskentelyssä tehtävät ratkaisut. Aineistoa lukiessa huomioni kiinnittyi neljään aihekokonaisuuteen, joiden analysointiin ja jäsentelyyn syvennyin. Tarkastelin työntekijöiden tapaa lukea tilanteita ja niihin sisältyvää huolta, toimintaympäristöjen merkitystä työskentelyn luonteeseen, lasten läsnäolon toteutumistapoja sekä erilaisia tilanteista tavoitettavia työorientaatioita ja niiden lastensuojelusidosta.

Tarkastelin lasten tilanteita ja heidän kanssaan tehtävää työtä poimien muutamasta aineistoni lapsesta kolme erilaista kuvasarjaa. Toteutuksen tarkoituksena oli saada esiin lasten persoonaa ja arkea sekä toisaalta valottaa ammattilaisten tapaa hahmottaa lasten tilanteet väliintuloa vaativiksi. Ammattilaisten tapa jäsentää tilanteita ja niissä olevaa huolta tiivistyi lasten läheissuhteisiin, kehitykseen sekä kasvamisen ja oppimisen tehtäviin. Kehitykselliset poikkeamat tai oppivelvollisuuden vaarantuminen herkistivät työntekijöitä lapsilähtöisempään ja monipuolisempaan avun tarjoamiseen kuin lasten kokemat vaikeat elämänvaiheet tai epäselvemmin mitattavissa ja nähtävissä oleva emotionaalinen laiminlyönti. Työntekijät virittäytyvät yleisiin ja teoreettisiin perhe-elämän ja lasten kehityksen normeihin ja standardeihin. He eivät niinkään pyrkineet tavoittamaan tietoa siitä, millaisina läheissuhteet autettavien lasten arjessa toteutuivat.

Kuvaamieni kuuden lapsen kohdalla työntekijät hyödynsivät lähinnä ”huolen rekisterin” keskialuetta. Yhtäältä lasten elämän valoisat ja yksilölliset piirteet jäivät tavoittamatta ja hyödyntämättä ja toisaalta lasten kokemat vaikeimmat asiat kohtaamatta ja käsittelemättä. Niitä ei joko sisällytetty lainkaan työskentelyyn tai niiden uskottiin saavan ratkaisunsa sen seurauksena. Lähtökohtana oleva yleinen lapsikuva ohjasi työskentelyä nykyisyyden ja kokemuksellisuuden sijaan tulevaisuusorientaatioon, jossa olennaista on ehkäistä mahdollisia kehityksellisiä riskejä.

Lasten tilanteiden valossa oireettoman ja reippaan lapsen avunsaanti näytti vaikealta. Työntekijöiden mahdolliset havainnot tällaisen lapsen elämän epäkohdista jäivät työskentelyssä sivuun. Selviytyvän lapsen elämän epäkohdat sijoittuivat odottamaan ajankohtaa, jolloin työskentelyn tukena olisi jotain selkeämpää kuin esimerkiksi vanhemman tapa kohdella välinpitämättömästi tai julmasti lastaan. Ensisijaisesti asiakkaana olevien lasten sisarusten sisällyttäminen työhön näytti pulmalliselta. Ammatillisesta huomiosta kilpailevat jo vanhempien ongelmat ja tarpeet sekä työskentelyn ensisijaisesti käynnistänyt lapsi.

Lastensuojelutyön sijoittuminen erilaisiin toimintaympäristöihin: kotiin, virastoon tai neutraalimmin sävyttyvään laitosympäristöön, toi lasten paikan rakentumiseen omat piirteensä. Kotikäyntejä sosiaalityön toteuttamisen ympäristönä on tarkasteltu lähinnä niihin sisältyvien positiivisten mahdollisuuksien kautta. Kodin on nähty tarjoavan perheelle mahdollisuuden toimia itselleen tutussa ympäristössä sekä tuovan työskentelysuhteeseen aitoutta ja arkisuutta. Myös lastensuojelutyössä kotikäynnit on arvotettu korkealle. Niihin liitetty ammatillinen potentiaali voidaan nähdä yhtenä perusteena perhetyön työmuotojen yleistymiseen.

Kotikäynnit synnyttävät tilanteisiin myös ehtoja, jotka eivät palvele lasten suojelemisen tehtävää parhaalla mahdollisella tavalla. Kotona toteutuvat tapaamiset antavat moniulotteista tietoa perheenjäsenten arjesta ja toiminnasta, mutta tilanteiden sosiaaliset ehdot voivat estää saadun tiedon käsittelemisen. Toisen kotona oleminen edellyttää ammattilaisilta neutraalisuutta ja vuorovaikutuksellisten jännitteiden välittämistä, joka tarjoaa lasten elämän epäkohtien käsittelyyn hauraan ja monella tapaa ristiriitaisen pohjan.

Seuraamani tapaamiset tähtäsivät harvoin suoraan lasten tilanteiden helpottamiseen. Kotikäyntien synnyttämät sosiaaliset ehdot ohjasivat luomaan ja suojelemaan ensisijaisesti työskentelymahdollisuuksia ja syntymässä olevaa yhteistyösuhdetta vanhempiin. Työntekijät keskittivät päähuomionsa vuorovaikutustunnelman luomiseen ja ylläpitämiseen. Sen avulla pyrittiin purkamaan ammatillisen vierailun synnyttämiä jännitteitä. Käyntien sävyinä korostuivat neutraalisuus, kepeys ja arkipäiväisyys.

Työntekijät välttelivät vanhempien ratkaisujen ja mielipiteiden arvottamista sekä moraalisia ja eettisiä ulottuvuuksia. Lasten ruumiillista kurittamista, alaikäisen alkoholinkäyttöä, tupakanpolttoa tai seksuaalisen hyväksikäytön epäilyä ei käsitelty tilanteissa juridisesti ja moraalisesti tuomittavina ja välitöntä ratkaisua vaativina kysymyksinä. Kotikäynneillä käytävissä keskusteluissa ne sijoittuivat perheen yleisen avun tarpeen sisään, joko turhan vähäisinä, yleisinä ja siksi ymmärrettävinä tai kuten viimeksi mainittua: hypoteettisena, liian epämääräisenä ja omaan osaamiseen ja tehtävään nähden liian vaativana asiana.

Lastensuojelun toimintaympäristönä koti rajoittaa ammattilaisten mahdollisuuksia suunnata ja säädellä omaa työtä. Omassa ympäristössään, virastossa, työntekijät saattoivat asettaa vanhempien näkemykset ja ratkaisut kyseenalaisiksi lasten edun näkökulmasta. Virastoon sijoittuvaa tapaamista leimasi ammattilaisten roolin ja toimimisen selkeys, johdonmukainen struktuuri sekä lasten asemaan asettuminen. Työntekijöiden ei tarvinnut kotona tapahtuvien keskustelujen tavoin alleviivata vanhemmille samanmielisyyttä ja ymmärtämistä, vaan heidän oli mahdollista ottaa lasten positio ja tuoda sitä esiin suunnitelmien ja neuvoteltavien ratkaisuvaihtoehtojen peilinä.

Aineistoni kolmas asiakastyön toimintaympäristö oli laitoskokonaisuus. Se poikkesi monin tavoin virastoympäristöstä sekä perheiden omasta elämisympäristöstä. Perheet tulivat jaksoille tietyksi ajaksi ja sovitusti. Perhekuntoutusjakson ennakoitavuus, yhdessä sovitut tavoitteet sekä ympäristön viihtyisyys ja toiminnalliset mahdollisuudet toivat keskustelujen rinnalle elämyksellisempiä ja toiminnallisempia lähestymistapoja. Ne synnyttivät työskentelyyn ilmapiirin, jossa vuorovaikutuksen neutralisoimiseen ei tarvinnut erikseen suunnata huomiota eikä keskittää voimavaroja. Keskinäinen luottamus ja toimiva vuorovaikutus

syntyivät yhteisen ohjelman ja tekemisten myötä ilman erityisponnisteluja. Se synnytti työlle ehdot, jossa lasten paikan rakentumista muovasivat keskustelun sosiaalisten ehtojen sijaan työmuodon ideologiset ratkaisut.

Perhekuntoutuksessa luottamus perhekeskeisen lähestymistavan tuloksellisuuteen oli vielä perhetyötä vahvempi. Lasten auttamisen kaava oli tihkuvan auttamismallin mukainen. Lasten hyvinvointi rakennettiin vanhempien hyvinvoinnin sisään ja lapsi automaattisesti vanhempien avusta hyötyväksi. Samalla tilanteiden seuraaminen toi esiin tärkeä havainnon. Tihkuvan auttamismallin avulla kritisoimani auttamisen välillisyys ei ole ongelmallinen, jos työskentelyssä kyetään aidosti kohtamaan ja käsittelemään perheen arjessa olevia pulmia. Vanhempien oli jaksoilla mahdollista käydä avointa ja suoraa keskustelua ongelmistaan ja niiden edellyttämistä ratkaisuista, kun tilanteissa ei ollut uhkaa vaan heihin kohdistuva hyväksyntä oli aitoa ja varauksetonta. Avoin ja rehellinen ongelmien käsittely voi käynnistää muutoksen ja synnyttää lasten arkeen toivottua muutosta.

Ympäristönä laitoskonteksti ei toteuttanut lastensuojelutehtävää perinteisen ongelmaperusteisen lähestymistavan kautta. Jaksoilla käytettiin erilaisia toiminnallisia menetelmiä. Perhekuntoutusjaksojen toteutukset heijastivat lapsisitoumusta, jossa lapsia ei velvoitettu ratkomaan perheen pulmia, vaan heille tarjottiin positiivisia elämyksiä ja rakennettiin luottamusta oman perheen selviytymiseen. Vastuu muutoksen aikaansaamisesta jäi kokonaan vanhemmille. Lasten näkemyksiä muutostyön sisällöstä ja tarpeesta ei kuitenkaan saada mukaan, jos lapset jätetään sivuun perheen ongelmien käsittelystä.

Toimintaympäristön tarkastelu auttoi analysoimaan työlle ja tilanteille muodostuvia ehtoja, mutta ei tavoittanut ammattilaisten, vanhempien ja lasten keskinäisen vuorovaikutuksen luonnetta ja merkitystä lasten paikan rakentumiselle. Alussa esittämäni tihkuvan auttamismallin hahmo sai rinnalleen uusia sävyjä. Sukupolvisuhteen käsite avasi työskentelyn osapuolten välisiä suhteita lasten paikan rakentumisessa. Vanhempien ja lasten asemat eivät näyttäytyneet enää karrikoidun joko/tai-tyyppisinä, vaan olennaisiksi kysymyksiksi nousivat: Miten työssä kyetään liittämään mukaan suhteen eri osapuolet sekä millaisina heidän keskinäiset roolinsa rakentuvat?

Tilanteiden tarkastelun kautta hahmottelin neljä erilaista lasten läsnäolon tasoa: fyysisen, faktisen, diskursiivisen ja kommunikatiivisen. Lapsilla oli useita erilaisia tapoja olla läsnä tilanteissa ja heidän mukanaoloaan käytettiin työskentelyssä eri tavoin. Fyysisen läsnäolon tapoja löysin viisi: lapseen rajoittuvan, kontaktin sisältävän, satunnaisen, osittaisen sekä poissaolon. Olennaisin havainto oli, että lasten läsnäolo tilanteissa ei turvannut lapselle paikkaa työskentelyssä, eikä fyysinen poissaolo sulkenut sitä pois. Läsnäolon tasojen tarkastelu avasi näkemään, miten olennaista on kyetä sisällyttämään työskentelyyn useita eri ulottuvuuksia samanaikaisesti.

Lapsille muotoutuu suojelun edellyttämä paikka, jos he ovat tapaamisissa paikalla (fyysinen läsnäolo), heistä kootaan tietoa (faktinen läsnäolo), heihin kohdistuvasta huolesta puhutaan vanhempien kanssa (diskursiivinen läsnäolo) ja myös lasten itsensä kanssa puhutaan huolta synnyttävistä asioista, työn tavoitteista ja työntekijät tavoittelevat myös lasten omia näkemyksiä ja kokemuksia (kommunikatiivinen läsnäolo). Aidoin ja ehjin paikka lapsille muotoutuu, jos ammattilaiset onnistuvat sisällyttämään kaikki eri ulottuvuudet työhönsä.

Aineistoni tilanteissa ulottuvuudet eivät yhdistyneet. Jos lapset olivat paikalla, huoleen liittyviä asioita ei tarkennettu, eikä lasten omia kokemuksia ja näkemyksiä tavoiteltu. Vanhempien kanssa puhuttiin arjen yleisistä kysymyksistä tai erilaisista avun tarpeista, mutta niitä ei kiinnitetty välittömästi mukaan ja keskustelunaiheiksi myös lasten kanssa. Tiedonlähteinä vanhemmat olivat lapsia tärkeämmässä asemassa. Perhekuntoutusjaksoilla lapsilta ei kysytty, vaan perheen arjesta puhuminen ja ratkaisujen pohtiminen tapahtui vanhempien ja työntekijöiden kesken. Useimmissa perhetyön tilanteissa muut läsnäolon tasot toteutuivat — jos eivät samalla käynnillä, niin käyntien muodostamassa kokonaisuudessa — mutta kommunikatiivinen läsnäolo, eli suora vuorovaikutus lasten kanssa kokemusten, näkemysten sekä huolen käsittelyn mielessä, jäi toteutumatta.

Lasten läsnäolon käytön lisäksi myös vanhempien läsnäolon käyttötavat ovat merkityksellisiä. Tapa työskennellä vanhemman kanssa muovaa olennaisesti lasten paikkaa. Jos työntekijät ohittavat vanhemmat tai puhuvat heidän kanssaan arjesta vain yleisellä tasolla tai jos työntekijät välttävät perheessä olevien

ongelmien lapselle koituvien seurausten osoittamista, lapsille ei muodostu työn tehtävän edellyttämää paikkaa. Havainnoimissani tilanteissa rajauduttiin joko suhteen luomiseen vanhempien kanssa ja heidän auttamiseensa, tilanteen hahmottamiseen tai kapeasti lasten elämän yhteen osa-alueeseen. Erään lapsen kohdalla pyrittiin myös suoraan kontaktiin, mutta lapsi ei avautunut kertomaan asioistaan. Yleensä lasten kanssa käydyt keskustelut koskivat pieniä arkipäivän kysymyksiä, jotka eivät tarkentaneet huolta synnyttäneitä seikkoja.

Lasten ja työntekijän välisen vuorovaikutuksen tarkastelu johdatti pohtimaan tehtävään orientoitumisen tapoja. Miten työntekijät suuntaavat ammatillista osaamistaan ja millaisena näkevät sijaintinsa lastensuojelun kentässä? Viimeinen kysymys on tärkeä perhetyön palveluluonteen vuoksi. Millainen paikka lapsille rakentuu juuri palveluperustein toteutettavissa työmuodoissa?

Orientaatiojäsennyksen esiintuoma vuorovaikutuksellisuuden korostuminen ei sinänsä ollut uusi eikä yllättävä asia. Suhteen keskeinen merkitys oli tullut esiin jo kokonaisprosessin, toimintaympäristön ja lasten tilanteiden tarkastelun yhteydessä. Tärkeäksi sen sijaan osoittautuivat vuorovaikutusorientaation seuraukset lasten suojelutehtävään. Luodakseen ja ylläpitääkseen vuorovaikutussuhdetta vanhempiin työntekijät joutuivat keskustelussa välttelemään esiinnousseiden asioiden moraalisia ulottuvuuksia. Lasten auttaminen on vaikeaa, jos heitä vahingoittavien asioiden tunnistaminen sellaisiksi on mahdotonta tai voi tapahtua vain hienovaraisesti vihjaillen. Muutostyön luonne työskentelyn elementtinä sekä lasten paikka autettavana voivat tällöin jäädä epäselviksi.

Lapsi- ja suojeluorientaatioissa työntekijät ovat kääntäneet katseen lapsiin ja orientoituvat heidän auttamiseen. Lapsiorientaatio kuvaa kuitenkin lähinnä työntekijöiden valmiuksia. Orientaatiossa olennaista on työntekijän tietoisuus lasten erillisyydestä, herkkyys lasten viesteille ja kokemuksille sekä kyky poimia tilanteista lapsilähtöistä informaatiota. Suojeluorientaatio on lasten paikan ja suojelutehtävän kannalta ideaalinen. Se sisältää lapsiorientaation, mutta orientaatiota edustava työntekijä on sen lisäksi tietoinen omasta ammatillisesta vastuustaan ja hänellä on myös taitoa ja rohkeutta muuntaa lasta koskeva tieto tilanteissa konkreettiseksi toiminnaksi. Suojeluorientaation saattoi

tavoittaa vahvana joidenkin työntekijöiden asenteissa ja tavassa hahmottaa omaa tehtävää heidän puhuessaan työstään ja asiakasperheistään. Tilanteissa suojeluorientaatio jäi sen sijaan vuorovaikutusorientaation taakse. Havainnoimistani tilanteista vain virastoon sijoittuneessa tapaamisessa se hahmottui selkeänä.

Moraaliulottuvuuden karttamisen ohella toinen orientaatiojäsennyksen esiintuoma tärkeä seikka oli työntekijöiden vaihteleva sidos lastensuojelutehtävään. Perhetyön työntekijöiden työssä ja asenteissa hahmottuva lastensuojelusidos vaihteli. Tunnistin aineistostani kolme erilaista tapaa sijoittua lastensuojelukenttään sekä mieltää oman tehtävän luonne. Ensimmäinen oli näkemys omasta työstä palveluna. Siinä ammatillisuus kiinnittyi ensisijaisesti toimimisen tapaan. Vastuu tuloksesta sijoitettiin toisille toimijoille. Toinen sisälsi vahvan halun ja selkeän asenteen toimia lasten auttajana, mutta samalla työntekijät kärsivät omien toimintamahdollisuuksien rajallisuudesta. Tämä synnytti turhautumista ja hätää vaikeassa asemassa olevien lasten puolesta. Kolmas sisälsi näkemyksen kentän yleisestä problemaattisuudesta. Siinä perheet nähtiin usein äkkinäisten ja taitamattomien ratkaisujen uhrina. Tehtäväksi hahmottui muiden tekemien virheiden korjaaminen ja auttamistyön mahdollistaminen. Sidos lasten auttamiseen oli muita heikompi.

Jos työntekijöiden koulutuksellinen ja ammattihistoriallinen tausta ja niiden myötä muodostunut henkilökohtainen tehtävän ymmärtämisen tapa ei sisällä tietoisuutta tehtävän erityisluonteesta, lapsille ei muodostu suojelutehtävän edellyttämää paikkaa. Perhetyöllä ei aineistonkeruun kuluessa juurikaan onnistuttu ratkaisemaan lasten elämän epäkohtia. Työskentelyn organisointitavat: kotikäynnit sosiaalisen kanssakäymisen ehtoineen, menetelmällisen osaamisen keskittyminen lasten kohtaamisen sijaan aikuisten kanssa toimimiseen sekä työn vastuullisuuden epäselvä hahmo estivät suojelutehtävän edellyttämää lasten paikan rakentumista.

6.2 Lastensuojelutyön logiikka

Perusparadigmat, arvot ja normit

Taustoittaessani tutkimusintressiäni kiteytin lasten asemaan kohdistuvan kiinnostukseni tihkuvan auttamistavan malliin. Vaikka työntekijät sovelsivat ja yhdistivät tilanteissa erilaisia orientaatioita ja liikkuivat lasten ja vanhempien huomioimisen välillä, olen voinut tunnistaa tihkuvan auttamisen mallin piirteitä myös aineistoni tilanteista. Oletus lasten paikan problemaattisuudesta sai tukea ja huoleni lasten mahdollisuudesta saada apua vahvistui.

Tutkimuksen edetessä kiinnostukseni kääntyi yksittäisistä tilanteista ja työntekijöiden toiminnasta lastensuojelun perhetyön käytäntöjä muovaaviin yleisiin tekijöihin. Lastensuojelutyön ammatilliset rakenteet muodostuvat vallitsevista ideologisista arvoista, työn käyttöteorioista sekä ajalle tyypillisistä kulttuurisista symboleista, jotka todellistuvat asiakastyön tilanteissa toiminnaksi: teoiksi, sanoiksi ja pyrkimyksiksi. Halusin syventää ammatillisten arvojen tarkastelua kuvailemista ja tunnistamista pitemmälle ja etsiä ominaisuuksia tilanteissa tunnistettavien arvojen takaa. Mitkä asiat yhdistävät lastensuojelua toteuttavien ammatillisuutta ja miten näitä tekijöitä on mahdollista selittää ja ymmärtää?

Havainnoimissani työmuodoissa oli eroista huolimatta useita yhteisiä piirteitä. Miellyttävä, ei-normatiivinen sekä mahdollisimman arkinen ja tasaveroinen kohtaamisen tapa oli kaikissa keskeisenä arvona. Vastuu ei näyttäytynyt niinkään lasten hyvinvoinnin varmistamisen kuin *toimimistavan ominaisuuksiin* liittyvänä vastuullisuutena. Työn toteutuksen teoreettinen ja ideologinen pohja oli tutkimissani käytännöissä eroista huolimatta yhteinen. Työn arvoista muodostuvat keskeiset ideat: auttamisen neutraalisuus, palveluperiaate sekä ammatillisen roolin rajat ja ehdot alkoivat tuntua tärkeiltä. Ristiriita, joka syntyi työskentelyn toteuttamisen tavan ja lasten suojelemisvelvoitteen väliin, vaikutti olennaisesti kietoutuvan niihin.

Hienovireisen ja arkisen keskustelutyön peruslogiikka on ymmärrettävissä sosiaalityön ammatillisuuden yleisiä kysymyksiä vasten. Ammatillisuutta osoittavat yhtenäiset arvot, eettiset

periaatteet, pyrkimys laatuun, itsenäisyys, vastuu sekä vakiintuneiden teorioiden käyttö (esim. Thompson 2000, 9). Sosiaalityön käytännöt rakentuvat tietoperustalle, jossa on sosiaalityötä selittäviä, ohjeistavia sekä asiakkaiden maailmaa mallintavia elementtejä. Selittävien teorioiden avulla voidaan jäsentää esimerkiksi hyvinvointia, persoonallisuuden patologioita, yhteiskunnallisia aatteita sekä sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävää, arkista toimintaa ja siihen liittyviä moraalis-poliittisia ja kulttuurisia arvoja. Case work, perheterapeuttiset menetelmät, ryhmä- tai yhteisötyön metodit eivät ole teorioita perinteisessä mielessä, mutta laajentavat teoreettista ymmärrystä ja tarjoavat näkökulmien lisäksi välineitä käytännössä toimimiseen. (Sibeon 1991.) Asiakkaiden maailmaa koskevat teoriat puolestaan jäsentävät persoonallisuutta, sosiaalista käyttäytymistä ja auttavat ymmärtämään yhteiskunnan toimintamekanismeja. Niiden rinnalla sosiaalityössä on viime aikoina korostettu kokemustiedon asemaa ammatillisuuden rakentumisessa. Työn yhteydessä syntyneisiin havaintoihin ja kokemuksiin pohjautuvat työntekijän ”omat teoriat” voivat tiivistää sosiaalisiin ongelmiin, ihmisten arkeen, yhteiskunnan toimintaan ja näiden välisiin suhteisiin liittyvää hiljaista tietoa. (Vrt. Mutka 1998, 169—170; Thompson 2000, 28—29.)

Kysymys ammatillisuudesta nähdään usein sosiaalityössä monialaisen tietoperustan ja ammattieettisten toimintaperiaatteiden sekä yhteiskunnallisen auttamisvelvoitteen sopusointuisena suhteena, jonka ammattilaiset koulutuksen kautta omaksuvat osaksi toimintaansa. Vaikka sosiaalityön konkreettisessa asiakastyössä syntyvistä arvokonflikteista on käyty keskustelua (esim. Reamer 1986, Rostila 2001, 23—24), luottamus ammatillisten elementtien yhteensopivuudesta elää vahvana.

Perhetyön tarkastelu osoittaa, että tietyistä vivahde-eroista huolimatta yksimielisyys perusparadigmoista on yhteinen. Ymmärrän paradigman muodostuvan teorioiden kimpusta, erilaisten teorioiden yhdessä muodostamasta lähestymistavasta (vrt. Thompson 2000, 27). Ajatus lasten hyvinvoinnin turvaamisesta palvelu- ja ymmärtämisparadigmojen avulla yhdistää käytäntöjä. Työntekijät pyrkivät ymmärtämään eri tavoin toteutettua perheelämää. Ymmärtämisen paradigma (vrt. Spratt 2001) yhdistyy lastensuojelun perhetyössä palvelu- ja puuteparadigmoihin

(Archard 1995, 78). Vanhemmilta ajatellaan puuttuvan tietoa, taloudellisia resursseja sekä ratkaisumalleja ongelmiinsa. Palveluiden tarkoitus on korjata puutteet. Ajattelutapojen yhdistelmä heijastuu sitaatissa, joka kokoaa yhteisesti jaettua näkemystä lastensuojelunammatillisista arvoista. Sen mukaan "lastensuojelupalveluja tulee tarjota tavalla, joka vahvistaa vaikeuksissa olevia perheitä mieluummin kuin herättää häpeän ja avuttomuuden kokemuksia" (Scholte ym. 1999, 374).

Hienovaraiseen ja monipuoliseen palvelujärjestelmään kietoutuvat lastensuojelun keskeisimmät arvot ja ammatillinen osaaminen. Ongelliseksi lähtökohta muodostuu silloin, jos toimintaperiaatteiden vaaliminen ohittaa työn ensisijaisen tavoitteen. Jos työntekijän päähuomio kohdistuu oman toimintansa jännitteiden eliminoimiseen, työskentelylle asetettu varsinainen tehtävä joutuu sivuosaan. Kun työskentelysuhteen merkitystä ja sen myötä vuorovaikutusta korostavat teoriat ja perusparadigmat yhdistyvät subjektiivisiin ja tilannesidonnaisiin normeihin, lasten suojelutyöstä tulee olemukseltaan epäselvää. Mitä suojellaan ja miltä?

Ammattilaisten suojeleva asenne kohdistuu usein perheen aikuisjäsenten oikeuksiin tehdä valintojaan ja niiden johtaessa vaikeuksiin, heidän oikeuksiinsa saada ongelmiinsa yhteiskunnan apua ja tukea. Aikuisjäsenten vastuu lapsista tuo mukaan lastensuojelun. Lastensuojelun vaikein kysymys on määritellä kriteerit sille, milloin lasten tarpeet tulevat riittävällä tavalla tyydytettyä perheessä (good enough care, Andersson & Hollander 1996, 91), milloin yhteiskunnan tuki perheelle on riittävää tai koska ylittyy raja, jossa yhteiskunnan on otettava vastatakseen lasten huolenpidosta. Asiaa mutkistaa se, että tarpeiden ymmärtäminen on riippuvainen ajasta, paikasta ja määrittelijöistä (Archard 1995, 78).

Ammatilliset arvot ja eettiset periaatteet konfliktoituvat usein lastensuojelun tilanteissa. Yksilöoikeuksien ja hienovaraisuuden periaatteiden toteutuminen on vaikeaa, jos lapsi vahingoittuu niiden seurauksena tai niihin liittyy jokin juridisesti vääräksi määritelty asia. Moniarvoisuutta, liberaalisuutta ja yksilönvapauksia korostavassa yhteiskunnassa normatiivisten asioiden sekä moraalisten ja eettisten ulottuvuuksien käsittelylle on kuitenkin vaikeaa löytää perustaa ja luontevaa toimimisen tapaa (Jallinoja

2000; Willner 2001; Lindblom 2002, 133). Lastensuojelussa neutraalisuudelle on kuitenkin aina löydettävä järkevät kehykset. Lasten elämässä on tapahtumia ja tilanteita, joita ei voi lähestyä neutraalisti. (Archard, 1995, 77.) Tietyllä tavalla vallitsevien arvojen ja toimintapolitiikan avulla lastensuojelutyössä suojellaan vanhempia vääränlaiselta perhe-elämään puuttumiselta, joksi yksilön vapauksia kaventava kontrollityö katsotaan. Mikäli ammattilaisten olennainen tehtävä on neutralisoida synnyttämäänsä uhkaa, lasten oikeus suojeluun häviää aikuisjäsenten oikeuksien ja subjektiviteetin kunnioittamiselle (vrt. Parton 1999).

Systeeminen perheorientaatio lasten auttamisessa ei huomioi perheen sisäisiä valtakysymyksiä, lasten alisteista asemaa perheessä, eikä sitä miten vaikea heidän on etsiä itselleen oikeutta tai pyytää apua (vrt. esim. Bardy ym. 2000). Suomalaisille käytännöille tyypillinen perheen tukemisen malli ei huomioi myöskään lasten elämäntodellisuuden erityispiirteitä. Hyvinkin erilaisia lasten tilanteita: hyväksikäyttöä, olosuhteiden ongelmallisuutta, kasvatuksessa, hoidossa ja huolenpidossa olevia puutteita tai lasten psyykkistä oirehdintaa, lähestytään perhesysteemisinä ongelmina (esim. Laitinen & Hurtig 2003).

Lastensuojelun toimintalinjan seuraukset: lasten ohittaminen ja jättäminen kuormittaviin olosuhteisiin voidaan nähdä yhteiskunnan kollektiivisen väkivallan muotona (Archard 1995, 78—79). Ilmaus kuulostaa vahvalta, mutta toisaalta tuoreet Suomessa julkisuudessa esillä olleet lasten kuolemantapaukset, äitinsä surmaama pikkutyttö ja isän surmaamat kolme lasta, voidaan tulkita sen esimerkkeinä. Jos yhteiskunnassa ei onnistuta turvamaan apua vaikeissa tilanteissa eläville lapsille, eikä toisaalta reagoida havaittuihin lasten ammatillisen auttamisen ongelmiin, ilmauksen oikeutusta on vaikea kiistää. Lastensuojelutyön tekemisen ja ymmärtämisen tavat nostavat esiin kysymyksen: Mikä on työn ammatillinen perusarvo: läsnä oleminen ja tukeminen vaikeissa tilanteissa, vaikka selviä tuloksia ongelmien ratkaisuista ei saavutettaisikaan vai muutoksen aikaansaaminen asiakkaan olosuhteissa (Morén 1996, 90, 98).

Sopimuksellisuus

Perhetyön prosessien yhteinen piirre oli pyrkimys systemaattisuuteen. Kuvauksien korostunut tavoitteellisuus sekä tilanteissa hahmottuva pyrkimys löytää vanhempien kanssa yhteinen toimintalinja osoittaa, että perhekohtaisista sopimuksista on tulossa hyvinvointipalvelujen keskeinen muoto. Perheen ja valtion suhde perustuu sopimukseen, jossa valtio vastaa yksityisyyteen liittyvistä ongelmista palveluilla. (Carney 1999, 61—64; Parton 1998.) Sopimukset solmitaan konsensuksen hengessä. Tavoitteeksi ja työn sisällöksi pyritään muotoilemaan asiat, joista ammattilaiset ja perhe voivat olla yksimielisiä. Idea hallitsee lastensuojelun lisäksi myös yleistä hyvinvointivaltiollista lapsi ja perhepolitiikkaa. (Haatanen 2000; Förhammar 2001; Willner 2001; Lindblom 2002.)

Moniarvoisuutta korostavaan aikaamme sopimuksellisuus sopii paternalistista, holhoavaa ja yksityisyyttä normittavaa ammatillisuutta paremmin (Carney 1999, 62). Auttamisammattien suuri eettinen läpimurto on ollut irrottautuminen ahtaasta ideologisesta ja moraalisesta perustasta. Auttamisen areenalle luodussa neutraalissa tilassa asiat ja ihmiset ovat saaneet olla sitä, mitä ovat. Toisaalta sopimuksellisuuden taustalla oleva neutraalisuuden idea on fantasia. (Lindqvist 2002, 176.) Työntekijöiden työtä ohjaavat normatiivisesta joustavuudesta huolimatta tietynlaiset käsitykset toimivasta äitiydestä, vanhemmuudesta sekä perhesuhteiden ja lapsuuden toivotusta luonteesta. Sopimuksellisessa työssä ne voivat kätkeytyä näennäisen neutraalisuuden taakse. (Carney 1999, 63.) Asiakkaiden voi olla vaikeampi kommunikoida kätkettyjen kuin esitettyjen normatiivisten käsitysten kanssa.

Sopimuksiin liittyvä ammattilaisten ja kansalaisten välisen vaihdon idea nojaa käsityksiin statukseltaan tasa-arvoisista sopija-osapuolista. Lastensuojelutyössä sopimuksen sisällöksi asettuu usein perheen tapa elää arkeaan. Eri ihmisten käsitykset hyvästä elämästä ja lasten tarpeista tai vanhemmuuden vastuista kuitenkin vaihtelevat. Lasten asema sopimuksellisessa työssä on monella tapaa ongelmallinen. Mikä on aikuisten tekemien sopimusten suhde lasten tarpeisiin? Sopimuksellinen työ pohjautuu ajatukseen vanhempien tunnistamasta avun tarpeesta. Jos sitä ei ole, sopi-

muksellisuus ideana vaatii sellaisen synnyttämistä. Tämän vaatima aika siirtää ammattilaisten katseet lapsista aikuisiin. Työskentelyn suuntaa ja rytmiä ei arvioida kuin ääritilanteissa ja akuuteissa kriiseissä lasten näkökulmasta.

Toinen sopimuksellisuuden ongelma lasten näkökulmasta liittyy työn epäselviin kriteereihin. Hoivan ja läheissuhteiden toteutumisen etiikkaa ja kriteerejä on vaikeaa operationalisoida. Angloamerikkalaisissa lastensuojelukäytännöissä ongelma on ratkaistu riskikäsitteen avulla. Perheen tapahtumia ja tilanteita arvioidaan sen avulla, millaisen vaaran ne ovat synnyttäneet lapselle. Riskikäsitteen avulla luotujen mittareiden ja kriteerien avulla työtä on voitu systematisoida ja mallintaa esimerkiksi kysymysten sarjaksi, joka ohjaa tiedonkeruuta ja tilannearvioita. Tulkinnallisuuden ja vallan elementit eivät korostu tällöin yhtä vahvasti kuin yleisessä ja epämääräisessä olosuhteiden arvioimisen tehtävässä (esim. Pösö 1996; Parton 1999).

Suomalaisessa lastensuojelun asiakastyössä vanhempien alkoholiongelma on tyypillisin lastensuojeluasiakkuutta käynnistävä tekijä (esim. Pringle 1998; Bardy ym. 2002). Keskustelut vanhempien kanssa kiertyvät usein kulttuurisesti latautuneen epäkohdan ympärille, jollaiseksi runsas alkoholinkäyttö perheelämän yhteydessä näyttäytyy. Sen ei katsota sopivan vastuulliseen vanhemmuuteen. Lasta, jota asia koskee, ei välttämättä kuitenkaan pyydetä mukaan keskusteluun, jossa tavoitellaan sopimusta päihteiden käytön vähentämisestä. Onko raitistumistavoite se, mitä lapsi odottaa, vai mitkä olisivat hänen näkemyksensä ongelman vaikutuksista ja muutostarpeista?

Ideologisuus ammatillisessa työssä merkitsee näkemystä siitä, miten maailmassa tulee toimia (Thompson 2000, 17—18). Lastensuojelun ja arjen välinen usein ohueksi jäävä side johtuu osaksi siitä, että *ideoilla* on työskentelyssä niin keskeinen rooli. (Parton 1999, 107.) Normaalin perheen, terveen lapsen, täydellisen äidin ja kunnollisen isän ideat voivat olla arkilähtöistä tietoa, kokemuksellista ulottuvuutta ja juridisia sääntöjä vahvempia ammattikäytäntöjen taustavoimia. Lasten arjen sujuvuuden varmistamisen sijaan työ keskittyy usein abstraktin hyvän, toimivan vanhemmuuden ja ehjän perheen jatkuvuuden turvaamiseen.

Työskentelysuhteen osalta sopimuksellisuus nojaa dialogisuuden ideaan. Dialogisuus perustuu oletukseen jaetusta yhteisöl-

lisyydestä, joka synnytetään tasaveroisessa vuorovaikutuksessa. Postmodernin yhteiskunnan ideana dialoginen suhde korvaa modernin byrokraattisen suhteen. (Carney 1999, 64.) Ammattilaiset luottavat dialogisuuden tukevan vanhempien itseymmärrystä ja -ohjautuvuutta. Ajattelutapa muovaa lastensuojelusta toiminta-areenan, joka aktivoituu konkreettisiin toimiin vasta äärimmäisissä tilanteissa, vanhempien lähes rikollisten tekojen tultua todistetuiksi. (Mt., 67.)

Lastensuojelutyön tavoite lasten auttamisesta ei sovellu saumattomasti dialogisuuden ja sopimuksellisuuden ideoihin. Lasten auttamisen velvoite voi joskus merkitä sitä, että ammattilaiset sanelevat sopimuksen sisällön. Silloin sovitaan siitä, mitä vanhempien on tehtävä, jotta vanhemmuus voi säilyä ja lastensuojeluasiakkuus päättyä. Tällöin sopimuksellisuus selkiyttää lasten paikkaa suojelun kohteena ja työn motiivina.

Puuttumisen häpeä

Perhe, koti ja läheissuhteet määrittyvät kulttuurissamme yleisesti hyvyyden tyyssijoiksi, hellyyden, huolenpidon ja hyväntahtoisuuden toteuttamispaikoiksi. Perheenjäsenet eivät tämän käsityksen mukaan tahdo, eivätkä tee toisilleen pahaa. (Airaksinen 1997, 187.) Vanhemmille ajatellaan ikään kuin rinnakkain sikiön kasvun kanssa muodostuvan huolenpitäjän ominaisuudet, joiden avulla hän osaa sisällyttää toimintaansa lasten edun arvioimisen. Moraaliset ja eettiset perhe-elämää säätelevät periaatteet oletetaan kollektiivisiksi, vaikka arvoihin sitoutuminen ja niiden toteuttaminen on henkilökohtaista. Perheiden arkielämässä todellistuvat arvot ja periaatteet eroavat ja niihin sitoutumisen tavat kuitenkin vaihtelevat. Hyvän lisäksi perhe-elämää voivat leimata eriasteisella tavalla välinpitämättömyys, vaihtelu hyvän ja pahan välillä sekä pahuus, vanhemman tapa ohittaa lasten tarpeet omiaan tyydyttäessään (Hurtig & Laitinen 2000, 252).

Lastensuojelun asiakasperheissä on lähes aina kyse jonkinasteisen pahan läsnäolosta. Lapsi voi kärsiä turvattomuutta, yksinäisyyttä ja pelkoa, väkivaltaa ja laiminlyöntiä vanhempien tarjoaman turvan ja huolenpidon sijaan. Pienellä lapsella ei ole mahdollisuutta tiedostaa omia oikeuksiaan, arvioida oman

elämäänsä laatua tai suhteuttaa omien vanhempien toimintaa yleisiin vanhemmuuden standardeihin. Avun pyytäminen voi tuntua mahdottomalta. Vanhempiensa ongelmista kärsivä lapsi on epäkohdista huolimatta kiintynyt vanhempiinsa ja perheen ongelmista kertominen voi tuntua vanhempien pettämiseltä. (Bardy ym. 2000; Niemi 2002.)

Lastensuojelutyön käynnistyessä ammattilaiset ovat tietoisia pahan läsnäolosta ja lasten vaikeuksista, mutta suunnistavat kohti perheessä olevaa hyvää. Vaikeissakin tilanteissa hyvän ajatellaan kätkeytyvän tilapäisesti perheessä olevien ongelmien taakse (Matinlompolo 2002, 19). Ihmistyön ammattilaiset ovat asettuneet yhteiseen rintamaan hyvän tunnistajina. Myönteisyyden ja yleisen ihmisuskon ja luottamuksen avulla pahasta tulee samalla mahdoton ja vaiettu.

Pahan läsnäolo ja ammattilaisten tapa ratkaista sitä hyvän kautta synnyttää yhtälön, joka tekee lasten auttamisesta hidasta ja epäselvää. Pahaa ei voida ratkaista sitä kiertäen ja vain hyvää korostamalla, vaan sitä tulisi käsitellä sellaisena kuin lapsi sen kohtaa. Vain sen kautta lasten auttaminen on mahdollista (Hurtig & Laitinen 2000, 256). Arjen todellisuuden sekä perhe-elämän ja läheissuhteiden idealisoiminen voi synnyttää auttamistyöhön kulissit, jolloin tilanteissa työskennellään enemmän ideoiden kuin todellisuuden kanssa.

Työntekijöille vanhempien valintojen kyseenalaistaminen tai niiden negatiivisten seurausten osoittaminen on ammatillisten arvojen myötä vaikea tehtävä. Lastensuojelu on osa yhteiskuntaa, aikaa ja kulttuuria, jossa kontrollointi, toisten elämän määrittely ja normatiivinen asennoituminen koetaan esimodernin jäänteeksi. Sille ei löydy yhteistä perustaa eikä yleistä tukea. Missään auttamis-, terapia-, kasvatus- tai ongelmanratkaisutyön käytännöissä yksilöiden valintojen arvottaminen ei kuulu asiaan (Parton 1999; Jallinoja 2000, 175; Lindblom 2002, 133). Lastensuojelutyön on vaikea irrottautua ympäröivän yhteiskunnan ideologisesta ja kulttuurisesta vaikutuspiiristä. Perheiden tukemisen idea ja neutraali, lähinnä vapauden arvoon sidottu ammatillisuus valvovat yleistä ja abstraktia yksilöoikeuksien ideaa. Vaikeista kotiloista kärsivä lapsi voi sen seurauksena jäädä kohtaamattoman, nimeämättömän ja käsittelemättömän pahan taakse.

6.3 Perhetyön käytännöt ja lasten auttamisen malli

Lastensuojelukäytäntöjen vahvoiksi symboleiksi ovat näiden arvojen ja paradigmojen seurauksena muodostuneet terapiakäytännöistä lainatut, aikuisten välistä vuorovaikutusta ja perhesysteemiä korostavat lähestymistavat sekä lasten kehitystä jäsentävät teoriat. Läheissuhteet ja idea kehittyvästä lapsesta ovat ensisijaisia suojeltavia. Ammattilaiskulttuurin rakenteissa on vain vähän tilaa lapsille. Yleiset näkemykset lasten tarpeista sekä hyvän elämän elementeistä eivät anna välineitä huolen kohteina olevien yksilöllisten lasten kohtaamiseen ja auttamiseen tässä ja nyt.

Aineistoni perheet erosivat toisistaan monin tavoin, mutta niitä yhdistivät vanhempien päihdeongelmat, kasvatusvaikeudet, väsymys tai vanhempien keskinäiset ristiriidat. Työskentelyyn kohdistui odotus, että vanhempia voitaisiin auttaa näkemään, millaisia muutoksia heidän tulisi tehdä, jotta lasten arjen turvallisuus paranisi ja huoli väistyisi. Työskentelyyn sisältyi palveluihin ohjaamista ja keskustelua perheen arjen sujumisesta. Vanhempien ongelmia ja esiin tulleita asioita ei sen sijaan tarkasteltu vanhemmuuden tehtävän ja lasten hyvinvoinnin tai kokemusten näkökulmasta.

Tilanteista tunnistettavat arvot sekä ideologiset ja teoreettiset lähtökodat eivät muodosta lasten paikan rakentumiselle vahvaa perustaa. Lastensuojelutyön ammatti-ideologinen perusta korostaa perhekokonaisuutta, jonka tärkeimpiä jäseniä ovat vanhemmat. Kulttuuriset perheeseen liittyvät käsitykset ja ammatillinen tietoperusta ohjaavat lähestymään perheitä systeemisesti ja orientoitumaan lapsiin yleisen lapsikuvan kautta (vrt. Lee 2001, 49) sekä auttamaan heitä työntekijä-vanhempisuhteen avulla. Perheenjäsenistä suurin tila on vanhemmilla. Vanhempien ja työntekijöiden välinen suhde jäi työskentelyssä usein melko ohueksi eikä yltänyt sille asetettuihin tavoitteisiin. Silti se oli työskentelyn ensisijainen suhde. Myös lapset olivat tilanteissa läsnä. Heistä puhuttiin, heitä koskevaa informaatioita kerättiin ja suunnitelmia työstettiin. Lasten läsnäolo oli kuitenkin lapsistatuksen omaavan *perheenjäsenen* läsnäoloa. Yksilöllisten *lapsipersoonien* kohtaamisen tila asiakastyössä jäi etäälle, pieneksi ja vaikeasti tavoitettavaksi tai kokonaan tavoittelematta.

Olen tiivistänyt tutkimukseni empiiriset havainnot kuvioon, joka kokoaa perhetyön tilanteista löytämiäni lastensuojelutehtävän toteuttamistapojen piirteitä sekä niistä tekemiäni tulkintoja.

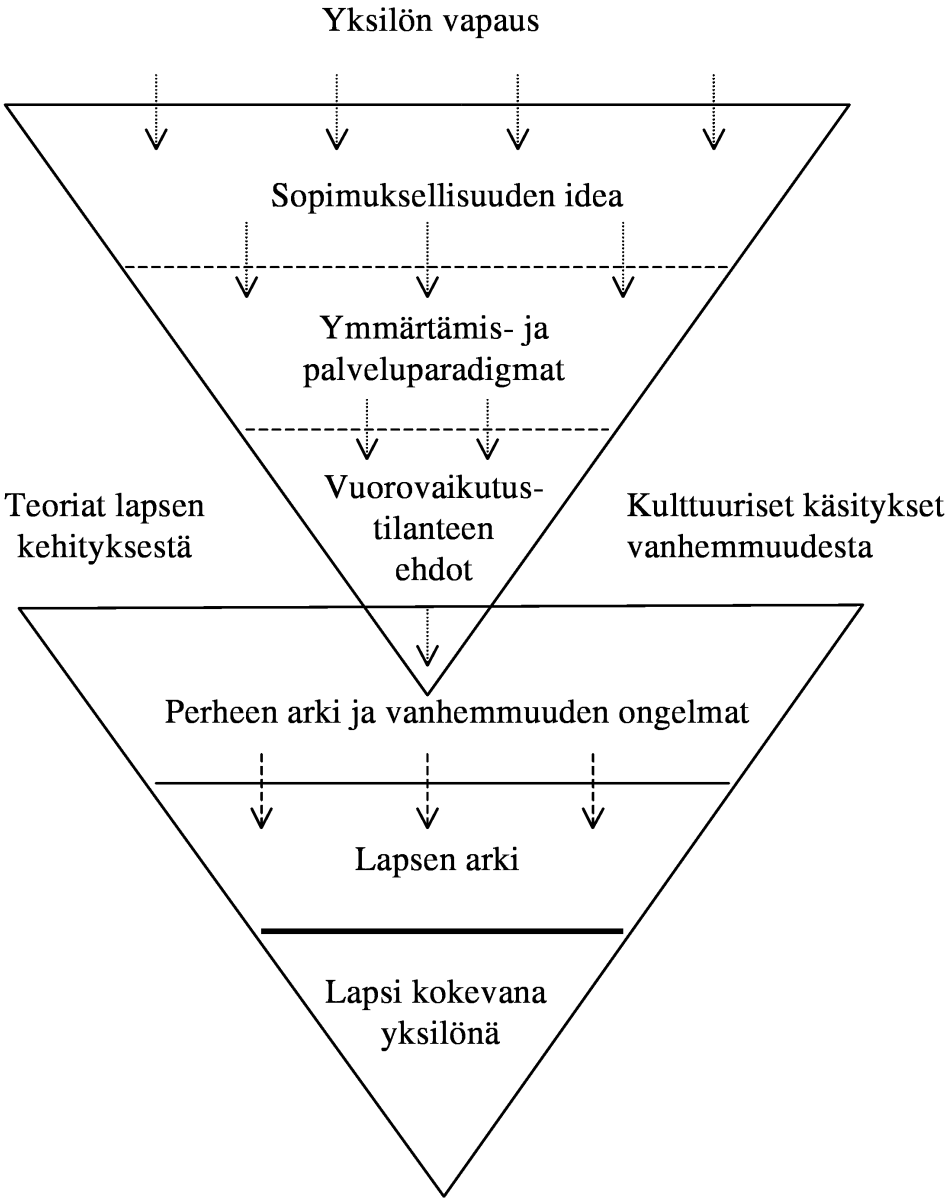

Kuvio 4. Lasten suojelutehtävän toteutuminen perhetyön käytännöissä.

Parhaimmillaan työntekijä synnyttää vanhemmissa tietoisuuden omasta ja lasten avun tarpeesta, halun ja sitoutumisen muutostyöhön. Perhetyön toteuttamismallista tavoitettava ajatus avun

välittymisestä perustuu kuitenkin optimi-oletukselle, että näin myös tapahtuu. Jos vanhemmassa syntyy huoli lasten hyvinvoinnista sekä oman käytöksen tuomasta uhasta sille, apu ehkä välittyykin lasten arkeen. Välittymistä ja lasten hyötymistä ei voida odottaa tapahtuvan, jos vanhemman ajattelu- ja toimintamalleja ei onnistuta muuttamaan. Pelkkä *toimiminen* ei synnytä sellaista sisältöä, joka voisi suodattua eteenpäin. Lasten paikalle tunnusomaista oli se, että auttamismalli pysyi usein välillisenä, vaikka vanhemmat eivät työskentelyn yhteydessä osoittaneet hahmottavansa muutostyön tarvetta ja sisältöä. Oletus avun välittymisestä ohjaa toimintaan, jossa lapsilla ei ole selkeää eikä itsenäistä asemaa. Suojelutehtävän toteutuminen näyttää ongelmalliselta, jos lasten tarpeet jäävät vaille hahmoa. Perhetyö lasten auttamisen välineenä tarvitsee rinnalleen sellaista toiminnallista osaamista, jossa yhdistyvät taito kohdata lapsiyksilöt, kyky arvioida tilannetta lasten näkökulmasta sekä taito säädellä oma toiminta tilanteen ja asioiden vakavuuden mukaan.

7 POHDINTOJA JA KESKUSTELUA

Lasten oikeus suojeluun ja omaan paikkaan

Käyn lopuksi tulkintojeni avulla keskustelua suomalaisten lastensuojelukäytäntöjen piirteistä. Tarkastelen lasten oikeuksien ja lapsikeskeisten ihanteiden toteutumista, lasten kohtaamisen mahdollisia esteitä sekä perhetyön palveluluonteen merkitystä lasten suojelutehtävän toteuttamiselle. Peilaan pohdintojani kolmen teemaan, joihin tulkintani ovat kietoutuneet. Teemoja ovat lasten hyvinvointia turvaava ammatillisuus, talous ja moraali. Ammatillisuuteen liittyvät kysymykset kiinnittyvät lasten kohtaamisen kysymyksiin, arvoihin ja moraaliin, talouden teema puolestaan perhetyön palveluluonteeseen.

Suomalaisesta lastensuojelusta käydyssä keskustelussa voi tunnistaa kaksi vastakkaista linjaa. Toisen mukaan lastensuojelua kritisoidaan hätiköivästä ja äärimmäisestä toiminnasta, jossa päädytään ”huostaanottoihin, kun on pelkkiä epäilyksiä” (esim. Roos 2002, 168). Toisen mukaan ”työntekijöiden vahva luottamus perheen voimaan voi estää lasta saamasta tarvitsemaansa apua” (esim. Hurtig & Laitinen 2002, 163—164; Jaakkola 2003). Tutkimukseni edetessä käsitys lasten ongelmallisesta asemasta lastensuojelutyössä on vahvistunut. Lastensuojelussa tulisi mielestäni osapuolten oikeuksien järjestyksen sijaan keskustella siitä, *miten* lasten suojelutehtävää tulisi toteuttaa. Yhteiskunta on asettanut lastensuojeluinstituution valvomaan lasten oikeuksia. Velvoitetta ei voida ohittaa eikä siirtää pelkästään vanhempien kautta toteutettavaksi.

Vanhempien ja lasten oikeuksia eri tavoin painottavien näkemysten lisäksi lastensuojelukäytäntöjä on kritisoitu velvoitteen ja toimintatapojen välisestä ongelmallisesta suhteesta. Yksityisoikeuden professori Eeva Gottberg (2003) on ilmaissut huolensa siitä, että vaikeissa oloissa elävät lapset voivat jäädä vuosien ajaksi ilman konkreettista ja välitöntä apua luotettaessa ”vanhempien lupauksiin ja yrittämishaluun”. Myös rikosylikomisaario Kari Tolvanen (2003) on esittänyt julkisuudessa samansuuntaista kritiikkiä. Hän on työssään havainnut, että lasten joutuessa rikoksen uhriksi kodissaan, kukaan ei yleensä nosta syytettä. Sosiaaliviranomaiset eivät ilmoita poliisille lasten

pahoinpitelytapauksista, vaan tilanteet nähdään perheongelmina, joihin sosiaalityöntekijät vastaavat keskustelutyön keinoin.

Tutkimuksissa ja lastensuojelukäytäntöjen kuvauksissa on kuitenkin jo vuosien ajan korostettu lapsikeskeisyyttä. Pyrkimys huomioida lasta aiempaa paremmin on ollut ehkä tärkein lastensuojelutyön kehittämishankkeiden teemoista. Tutkimukseni tulokset osoittavat, että lapsilähtöisyys käytäntöjä ohjaavana arvona vaatii tarkentamista. Perhetyön toimintamuotojen laaja kirjo havainnollistaa lastensuojelutyön toiminnallista logiikkaa. Lasten auttaminen organisoidaan vanhempien tarpeiden ympärille, koska lasten hyvinvointi kiinnitetään vahvasti perheeseen. Se tekee lasten auttamisesta epäsuoraa. Myös perhetyön asiakasprosessien seurannan ja arvioinnin puute lasten hyödyn näkökulmasta (vrt. Hurtig 2003, 88—89) sekä auttamisammattilaisten arkuus tarttua asioihin, jotka näyttäytyvät lasten hyvinvoinnin uhkana, kertovat, että lapsilähtöisyyden realisoiminen arkiseksi toiminnaksi vaatii aikaa. Lasten huomioimisen korostaminen ja tietoisuus lasten oikeuksista eivät välttämättä anna riittävän konkreettisia välineitä *suojelutehtävän* edellyttämälle lasten paikan turvaamiselle.

Kontaktin esteet

Kontaktin luominen lapseen on tärkeä, mutta samalla vaativa tehtävä. Havainnoidessani tilanteita saatoin tunnistaa työntekijöiden ja lasten välisessä kontaktissa tiettyjä kompastuskiviä. Aineistoni ja lastensuojelukirjallisuuden lukemisen kautta olen tiivistänyt niiden sisältöjä neljään metaforaan.

Lapsi voidaan nähdä eräänlaisena *pommina*, jonka pelätään hajoavan taitamattomiin käsiin. Kokemusten houkutteleminen edustaa räjähdyksenomaista riskiä, joka voi tuhota, ei niinkään ympäristöä, vaan lapsen itsensä. Lasten kanssa työskentelyn ajatellaan edellyttävän pomminpurkajia, erityisiä lapsityön välineiden haltijoita. Vain erityismenetelmien haltija saa hoitavassa tai haastattelevassa mielessä lähestyä lasta. Tämän ajattelutavan yksi oire voi olla koulutuksen merkityksen painottaminen lapsikeskeisen työn edellytyksenä (vrt. Forsberg 2000; Oranen 2001b). Jos kontaktioikeudet ovat harvojen hallussa, se voi mer-

kitä sitä, että lapsista vain harvat saavat kokemuksilleen vastaanottajan ja kaipaamaansa puhekumppanin.

Toinen lasten kanssa solmittavan yhteyden ja kokemusten tavoittamisen este tulee lähelle edellistä. Siinä lapsi nähdään *lippaana*. Lapsi kätkee sisälleen salaisuuden, jonka vain avaimen haltija voi saada haltuunsa. Sen sijaan, että lasten kokemuksia lähdettäisiin itse kysymään, lapsi lähetetään eteenpäin, pätevämmän ratkaisijan luo (Arnkil & Eriksson 1996, 127). Taustalla on ajatus, jonka mukaan perussosiaalityöllä tai perhetyöllä ei ole riittäviä valmiuksia lasten auttamiseen. Lasten kokemukset nähdään salaisuutena, joka vaatii oikeaa kuuntelijaa ja tulkitsijaa. Vasta niiden selvittämisen jälkeen on konkreettisten ratkaisujen aika.

Kolmas este suoran kontaktin solmimiseen on tapa nähdä lapsi *pakastearkkuna* (vrt. Laaksamo 2001, 106.) Lasten ajatellaan säilövän asiat sisäänsä, jäädyttävän ja eristävän ne itsestään. Oireeton, ei-häiriköivä, ei-ongelmoiva lapsi toimii juuri näin. Lasten kokemat vaikeatkaan asiat eivät pilaa lasta, jos se mitä on lasten sisällä, ei näy ulospäin. Vaikeiden kokemusten käsittelyn aika tulee vasta, jos sisään kätketyt ja pakastetut asiat tulevat näkyviksi lasten ympäristölle. Pakastearkkulasten tilanteen ei katsota vaativan välitöntä ratkaisua. Oireettomien lasten kohdalla voidaan jopa toivorikkaasti ajatella, että ehkä vaikeita tapahtumia ja rankkoja kokemuksia ei ollutkaan. Pakastearkkuasenne antaa ammattilaisille aikaa ja rauhaa työskentelyyn vanhempien kanssa.

Lapsi voidaan nähdä myös *riiviönä*. Auttamissuhteessa ja tilanteissa lasten epäsosiaalinen käytös asettuu lasten kokemusten sijaan korjaamisen sisällöksi. Häiriköivien lasten kohdalla on vaikea löytää auttamisessa tarvittavaa empatiaa ja sympatiaa (Kinge 2000, 52—56; Pitkäkangas-Laitila ym. 2001, 170—171). Riiviö-lapsi nähdään mahdottomana ja ammattilaisten myötätunto ja auttamishalu suuntautuvat vanhempiin, joiden on jaksettava lasten kanssa. Kokonaan piiloon voi jäädä se, että vanhempien käytös lasta kohtaan ja heidän valintansa ovat synnyttäneet lasten pulmat.

Metaforat havainnollistavat, että lapsiin ja lasten kohtaamiseen liittyy paljon mystiikkaa. Lapset mielletään luonnonvoimien tapaan arveluttavina ja kesyttämättöminä olioina (vrt. Nätkin 2003, 27), joiden lähestyminen edellyttää erityistä

kontaktiosaamista. Lasten erityinen oikeus suojeluun ja turvaan antaa oikeuden puuttua lasten kasvuoloihin, mutta lähestymisessä käytettävät välineet ohjaavat toimimaan muiden kuin lasten kanssa. Lapset on helpompi kohdata yleisten lasten velvollisuuksien tehtävien kautta kuin tuntevana ja tahtovana yksilönä tässä ja nyt. Lasten kohtaamista leimaa käsitys yleisestä lapsinormista, abstraktista lapsikansalaisesta yleisine ja suhteellisen yhtäläisine tarpeineen. Niitä ovat ensisijaisesti oikeus kotiin, läheissuhteisiin ja omaan kasvuympäristöön sekä ikäkausisidonnaisiin velvoitteisiin. Ammattilaisilla on tietoa epäedullisen kasvuympäristön lapselle tuottamista riskeistä, mutta heidän on vaikeaa kerätä tietoa siitä, miten kukin lapsi omat riskinsä kohtaa ja kokee. Lapset nähdään auttamissuhteessa useimmiten kestävinä ja venyvinä. Heidän sietokykyään elämänsä epäkohtiin venytetään yhdessä palveluverkon joustavuuden kanssa. Lapsilta ei uskalleta kysyä perheen sisäisistä vaikeista asioista, mutta heidät voidaan jättää elämään niiden kanssa.

Lastensuojelun palvelumarkkinat

Perhetyön erilaisten toimintamallien yleistynyt käyttö lastensuojelun välineinä heijastaa tapahtunutta muutosta, jossa lastensuojelusta on tullut yhä selvemmin palvelumanagerityötä ja jossa työntekijät toimivat muiden tuottamien palveluiden koordinoijina (Raunio 2000, 75). Samalla, kun yhä suurempi osa lastensuojelutyöstä ostetaan erilaisilta palveluntuottajilta, kunnallisten työntekijöiden resurssit ja toimintaedellytykset ovat heikentyneet (Heino 2000). Kunnallisen lastensuojelun rooli on muuttunut, kun työtä on pilkottu erillistehtäviksi ja jaettu useiden toimijoiden kesken. Palveluluonteen vahvistuminen lastensuojelussa on lisännyt toimijoiden välistä yhteistyötä ja samalla sosiaalityöntekijälle asettuvia suunnittelun, seurannan ja arvioinnin tehtäviä sekä vastuuta.

Professiot voidaan jakaa vapaisiin, tieteellisiin, hyvinvointivaltion, talouden ja politiikan ammatteihin (Brante & Norman 1995, 242). Lastensuojelu on uudentyyppisen roolinsa myötä muuttumassa hyvinvointiammatista talouden lainalaisuuksia ja periaatteita noudattavaksi ammatiksi. Taloudesta lainatut ratio-

naalisuudet ja mekanismit ovat perhetyön yhteydessä selkeitä. Markkina-ajattelu näkyy esimerkiksi siinä, miten lastensuojelun palvelumuodoista puhutaan ja miten niitä kehitetään kuluttajan lähtökohdista. Palvelut tuotteistetaan ja niiden laatua ja houkuttelevuutta markkinoilla todistellaan asiakastyytyväisyydellä. Myös muut markkinaperusteiset kriteerit on mahdollista tunnistaa lastensuojelun palvelukentän piirteinä: toimijoiden keskinäinen kilpailu markkina-asemista, kannattavuuslaskelmat, palvelun-tuottajien imago sekä yleinen näkemys kuluttajalähtöisyydestä. Olennainen kysymys on, mitä nämä piirteet synnyttävät lastensuojelutyön toteutukseen ja lasten paikkaan sekä lasten oikeuteen saada suojelua.

Lastensuojelulle palveluita tarjoavien järjestöjen työntekijöiden koulutus- ja ammattitaustat vaihtelevat sisältäen erilaista ihmis- ja auttamistyön tietotaitoa. Myös näkemys oman tehtävän luonteesta lasten auttajina vaihteli toimijoiden kesken. Tuloksen sijaan vastuu kiinnittyi tuotteen ominaisuuksiin sekä niiden kautta palvelutarjoajien oman jatkuvuuden turvaamiseen. Piirteet eivät liity kuitenkaan pelkästään ostopalveluihin, vaan samoja piirteitä voi löytää myös kunnallisen sosiaalityön laatukeskustelusta (esim. Paananen 1996). Myös siinä asiakastyytyväisyys on nähty oleellisena laadun kriteerinä. Ajatus, jonka mukaan tyytyväisyyden taso muodostaa luotettavan kuvan saavutetuista tuloksista ja palvelun laadusta, on kuitenkin lastensuojelussa ongelmallinen. Joskus tyytyväisyyden ja tuloksen välinen suhde voi olla jopa päinvastainen.

Ammattilaisten oman paikan tavoittelu moniulotteisella kentällä voi synnyttää konflikteja. Järjestön palvelutuottajien innovatiivisuus ja joustavuus asettuvat virallisen lastensuojelun vastuullisuutta ja kuormittunutta todellisuutta vasten. Mikäli keskinäisessä työnjaossa viralliselle lastensuojelulle jää kontrollivelvoite muiden toimiessa tuen, ymmärryksen ja myötäelämisen tarjoajina, eri sektoreiden väliset keskinäiset jännitteet voivat edelleen korostua. Moniulotteisen kentän synnyttämä kamppailu paikoista ja asiantuntija-asemista vie työntekijöiden huomiota ja voimia ja on yhtenä lisätekijänä uhkaamassa lasten paikkaa.

Työn sisältöjen, tavoitteiden ja keskinäisten odotusten ja vastuiden selkiyttäminen on välttämätöntä. Jos järjestön toimijoiden lastensuojelullinen vastuu muodostuu siitä, että jakson ohjel-

ma viedään läpi tai toteutetaan sovittu määrä kotikäyntejä, perhetyö ei ehkä täytä sille asetettuja odotuksia. Elämykselliset satupolut, toiminnalliset tuokiot ja arkipäiväisesti sävyttyneet yleiset keskustelut ovat kaikkien osapuolten kannalta miellyttäviä tapoja toteuttaa ammatillista tehtävää, mutta mikä on niiden merkitys lasten suojelutavoitteelle?

Perhetyö lasten auttamisen välineenä sisältää aitoja mahdollisuuksia, mutta edellyttää perusteellista keskustelua lastensuojelun organisoimisen tavoista. Jos lastensuojelukentän toimijoiden tehtäväkäsitystä hallitsevat muut kuin lasten auttamisen pyrkimykset, palveluiden rooli lastensuojelun välineenä problematisoituu. Markkinaperusteinen orientaatio, vastuu oman tuotteen laadusta ja houkuttelevuudesta ei anna kestävää perustaa lasten suojeluoikeuden toteutumiselle. Lastensuojelutehtävä edellyttää vastuullisuutta, jota työn muuntaminen palveluiden sarjaksi ei ristiriidoitta palvele.

Löyhällä lastensuojelusidoksella toimivat perhetyön muodot eivät usein yksinään riitä muuttamaan perheen tilannetta, vaan herättävät tarpeen löytää rinnalle muita lasta auttavia palveluita. Se taas tuo kunnallisen lastensuojelun sosiaalityöntekijälle yhä uusia koordinointi- ja yhteistyövelvoitteita. Samaan aikaan toimintaedellytyksiä kuitenkin heikennetään. Yhtälö saa lastensuojelun todellisuuden näyttämään tehtävää ajatellen kohtalokkaalta.

Moraaliulottuvuuden vaikeus ja väistämättömyys

Auttamisammatteihin on kohdistutettu epäilys, että auttamisen varjolla voidaan oikeuttaa yksilöiden alistamista ja pakottamista yleisiin normeihin (Parton 1999, 104). Interventionalistisen paternalismin käsite kuvaa tätä ajatusta. Lastensuojelussa sillä tarkoitetaan valtion itselleen ottamaa oikeuttaa päättää yksilöiden elämän järjestämisestä silloin, kun perhettä ei ole tai se ei toimi toivotulla tavalla (Nätkin 2003, 25).

Lastensuojelutehtävä tuo mukanaan lasten oikeudet, joita on vaikea tarkastella irrallaan vanhempien oikeuksista. Lastensuojelussa yhteiskunnalta oikeutuksen saaneet ammattilaiset valvovat vanhemmuutta ja perhe-elämää lasten hyvinvoinnin varmis-

tamiseksi. Tehtävään sisältyy epäsuorasti ajatus yhteisesti jaetusta ja tunnustetusta hyvästä, yleisesti hyväksyttävästä elämänsuunnitelmasta (Airaksinen 1997, 137—140), johon ammattilaiset voivat asiakkaitaan ohjata ja kansalaiset toimintaansa suhteuttaa (mt., 109—111). Ajatus ehjästä ja jaetusta yhteiskunnallisesta todellisuudesta ja hyvästä elämästä edustaa modernia hyvinvointivaltioideologiaa. Tämän päivän käytännöt ja tilanteet, joissa lasten suojelutehtävää toteutetaan, nojaavat puolestaan postmoderniin arvomaailmaan, jossa mikään todellisuutta koskeva näkemys ei ole toista todempi.

Vahvimmissa kannanotoissa postmoderni aika nähdään moraalin rappiona. Yhteisöllisyyden katsotaan muuttuneen oman edun ja mielihyvän etsimiseksi. Vapaus ja yksilöiden oikeus toteuttaa itseään korvaa yhteiskunnan oikeuden tietää, miten kansalaisten tulisi elää. (Esim. Hautamäki 1994, 141—143; ks. myös Jallinoja 1994, 34—36.) Vaikka ei jakaisi tätä näkemystä, voidaan ehkä olla yhtä mieltä siitä, että postmoderni aika ei modernin tapaan vaadi yhtä vahvasti yhteisöllistä etiikkaa. Kollektiiviset arvot moraalin lähtökohtana ja eettisenä peilinä ovat kadottaneet voimansa. Toisaalta postmodernin moraaliin synnyttämässä muutoksessa voidaan nähdä myös myönteisiä piirteitä. Yksilöt ovat voineet vapautua omien valintojen pakonomaisesta suhteuttamisesta yleiseen ja kulttuurisesti hyväksyttävään ja tehdä aidosti henkilökohtaisia ratkaisuja elämänkulkunsa eri kysymyksissä. (Airaksinen 1997, 108—111.)

Postmodernille ja modernille annettavat merkitykset vaihtelevat keskustelijasta riippuen. Ajassa tapahtuneiden ideologisten, yhteiskuntapoliittisten ja yksilöllisten arvojen muutosten luonteesta ja suunnasta ollaan kuitenkin suhteellisen yksimielisiä (Lindblom 2002, 25—31). Kyseenalaistuneiden totuuksien myötä moraalin asema ajattelua ja toimintaa jäsentävänä on muuttunut. On entistä vaikeampaa hahmotella oikeaa ja hyvä perhe-elämän mallia (vrt. Airaksinen 1997, 137; Nätkin 2003, 30—37). Hyvä on auttamistyössä usein sitä, mitä asiakkaat kulloinkin haluavat (Jallinoja 1994, 35; Raunio 2000, 66).

Postmodernissa hyvinvointivaltiossa arvorelativismi tai -subjektivismi, ajatukset arvojen suhteellisuudesta tai yksilöllisyydestä (esim. Airaksinen 1997, 98—100) yhdistyvät ideaan palvelumarkkinoista. Auttajien tärkein tehtävä on ymmärtää

fragmentaarisen, epäjatkuvan elämän luonne ja ihmisten erilaisuus, yksilöiden oikeus muodostaa oma moraalinsa ja elämänsuunnitelmansa (Carney 1999). Ongelmista neuvotteleminen ja sopimuksellisuus (vrt. Nätkin 2003, 27, 36) ovat postmodernin yhteiskunnan ratkaisuja lastensuojeluun sisältyvän vallan ja asiakkaiden itsemääräämisoikeuden väliseen ristiriitaan. Samalla moraaliulottuvuudesta on tullut arjen auttamiskäytännöille ongelma, kierrettävä ja mahdoton, jopa omaa tehtävää uhkaava asia. Lasten hyötyä etsitään, mutta mikäli se edellyttää moraalisia kannanottoja ja perheen aikuisjäsenten toiminnan arvottamista, syntyy konflikti, ja auttamista vaativa vuorovaikutus estyy. Tämän ketjun eliminoimistyössä lapset oikeuksia omaavina jäävät toissijaisiksi.

Yhtäaikaisten oikeuksien toteutuminen vaatii kompromisseja ja neuvotteluja, mutta edellyttää myös jonkinlaista yhteisesti sovittua ja tunnustettua normipohjaa ja minimikriteereitä, mistä käsin lasten suojelutehtävä voi saada oikeutuksensa. Lasten elämänlaatua on vaikea arvioida, jos sitä ei suhteuta johonkin näkemykseen hyvästä. (Vrt. Raunio 2000, 66; Nätkin 2003, 38.) Lastensuojelutyö on sisällöltään väistämättä moraalityötä, lasten hyvän etsimistä ja lisäämistä. Lasten suojelua on vaikea toteuttaa, elleivät keinot noudata logiikkaa, jota tehtävä edellyttää. Jos ei ole selkeää yhteistä ymmärrystä siitä, miltä ja *miten* lasta tulee suojella, lastensuojeluammattilaisten osaamisen keskiöön sijoittuvat keskustelutaidot sekä mahdollisimman tuoreen ja kiinnostavan palveluvalikoiman tuotekehittely, markkinointi ja toteutus. Lastensuojelutyöstä tulee seuralais- ja palvelukioskityyppistä toimintaa.

Lasten hyvä on monimerkityksinen käsite, jolle on vaikea löytää yksiselitteistä perustaa. Termillä voidaan eri yhteyksissä ja aikoina tarkoittaa erilaisia asioita. Konkreettisten asioiden, kuten raittiin ilman, terveyden ja ravinnon, sijaan nykyään korostetaan lasten hyvinvoinnin psykososiaalisia ulottuvuuksia. Lasten hyvä muodostuu kiintymyssuhteesta, tasapainoisesta kehityksestä, normaalista elämänkulusta, toimijuudesta ja mielipiteen kuulemisesta. (Nätkin 2003, 37—38.) Lastensuojelutehtävän toteuttaminen edellyttää lasten hyvän tilanne- ja yksilökohtaista konkretisoimista.

Tutkimuksen toteutuksen tarkastelua

Tutkimukseni on kiinnittynyt poikkeuksellisen vahvasti käytäntöihin. Olen lähestynyt lastensuojelun perhetyön käytäntöjä niiden tehtävästä käsin sekä järjestänyt ja jäsentänyt tilanteista tekemiäni havaintoja. Etukäteen hahmottamani käsitys käytäntöjen tavasta toteuttaa lasten suojelemisen tehtävää on sävyttänyt lähestymistapaani. Samalla kiinnostukseni perustelee käytäntökeskeisen toteutukseni. On tärkeää tutkia lasten asemaa työskentelyssä, jossa tavoitellaan heidän auttamistaan.

Jo kiinnostuksessani oli läsnä tietoisuus lasten aseman problemaattisuudesta. Lähtökohta on tuonut toteutukseeni kiinnekohdan, joka on pitänyt mielenkiintoa yllä ja auttanut fokusoinnissa, mutta tuonut tutkimusprosessiini myös pulmia. Vahva lähtökohta herkistää katsetta, mutta voi myös kaventaa sitä. Näen ehkä vain sen, mitä tiedän etsiä. Asetin tehtäväkseni lasten paikkaan liittyvien variaatioiden tavoittamisen. Miten tämä pyrkimys ja etukäteisymmärrys sopivat yhteen? Olivatko subjektiiviset kiintopisteeni liiankin tiivistyneitä ja lujasti naulattuja (vrt. Arnkil 2000, 404)? Esiymmärrykseni synnytti aineistosuhteeseeni eräänlaisen kalvon, jonka läpi lähtökohtatietoisuudesta poikkeavia sävyjä oli pitkään vaikea löytää. Analyysi toisti tihkuvan auttamisen mallin piirteitä. Alkuymmärryksen rinnalle oli vaikea löytää yhtä selkeitä ja kiinnostavia näkökulmia. Lasten läsnäolon tasojen tarkastelu auttoi kuitenkin löytämään variaatioita sekä tavoittamaan paikan rakentumisen monimuotoisuutta.

Tutkimukseni toteutuksessa on myös muita poikkeuksellisia piirteitä. Teoria ymmärretään perinteisesti keskeisenä tutkimusta kannattelevana elementtinä. Se voi sijoittua joko tutkimuksen lähtökohtiin tai sillä voi olla ratkaiseva osa aineiston analyysissä ja tulkintojen tekemisessä. Omassa toteutuksessani en ole nojannut mihinkään tiettyyn valmiiseen teoriaan, vaan pyrkinyt sen sijaan omaksumaan aineistosuhteeseeni jotakin niistä asioista, jotka kannattelevat erilaisia teorioita. Teorian sijaan *teoreettisuus* on ollut itselleni tärkeä arvo. Olen luonut käyttööni käsitteitä sekä erilaisia jäsennyksiä eritelläkseni tutkimaani ilmiötä. Tihkuvan auttamisen mallissa teoreettisuus havainnollistuu selvimmin. Malli muodostaa ”loogisen ja käsitteellisesti yksinkertaisen aksiomaattiseen järjestelmään pohjautuvan väitelauseiden koko-

naisuuden", joka sinänsä täyttää myös teorian edellytykset. (Vrt. Lehtonen 1995, 7.)

Myös analyysin toteuttamisesta voi tavoittaa tiettyjä ristiriitoja. Alleviivaan suojelutehtävän vastuullisuutta, mutta käsittelen vain maininnoin asioita, joita lasten auttamisessa kohdataan. Tarkastelussani läheissuhteiden monimuotoinen toisiinsa kietoutuminen yksinkertaistuu korostaessani ja toistaessani lasten yksilöllisyyttä, erillisyyttä ja kohtaamisen tärkeyttä. Vanhempien ja lasten välisen kiintymyssuhteen vuoksi osapuolia on työskentelyssä vaikeaa erottaa toisistaan. Lasten elämä ja hyvinvointi kiinnittyvät perusteellisella tavalla vanhempiin. Lasten auttamisen kriittiset kohdat jäävät toteutuksessani tältä osin epäselviksi. En ole voinut tarkentaa sitä tärkeää kysymystä, millaisissa tilanteissa on syytä luopua lasten ja vanhempien yhteisauttamisesta ja etsiä lasten hyvää erillään heistä.

Yhteiskuntatieteessä tutkijan ennakkoasenteet ja vahvat sitoumukset ovat määrittyneet tutkimuksen arvoon nähden kielteisesti. Tutkijan tehtävänä on nähty tiedon lisääminen ilmiöistä, ei jonkin ryhmän, aatteen tai idean asialla oleminen. (Hammersley & Attkinson 1995). Sitoumukseni poikkeavat näistä arvoista. Olen halunnut tutkimuksellani vaikuttaa lastensuojelulasten aseman parantamiseen. Intressini on mukana jo aineiston muotoutumisessa, ja sitoumukseni värittävät sitä, miten poimin asioita, miten luen ja analysoin aineistoni tilanteita. Ymmärrän vahvat ennakkositoumukset tutkimuksellisesti epäeettisinä silloin, kun niistä ei kerrota eikä niiden seurauksia avata lukijalle.

Silti myös lähtökohdan ja toteutuksen suhteen voi nähdä problemaattisena. Tutkimukseni perusteluissa painotin lasten oikeutta suojeluun, mutta aineistoa kootessani en ole tavoitellut tietoa, miten se lasten kokemana työssä toteutuu. Olen ottanut itselleni oikeuden tulkita tilanteita ja jäsentää lasten paikkaa tarkistamatta asiaa heiltä. Koen silti, että tutkimusongelmani sekä tapani nähdä käytäntöjen keskeiset piirteet uudella tavalla osoittavat, että sitoutuminen lapsinäkökulmaan on toteutunut.

Toteutukseni jättää monia tärkeitä kysymyksiä avoimiksi. Millaista apua lapset itse odottavat avohuollon lastensuojelutyöltä? Miten he kokevat saamansa avun? Mihin asiaan vaikuttamalla lapsi hyötyy parhaiten? Tutkimukseni herättää kysymyksiä myös järjestöjen ja kunnallisen lastensuojelun yhteis-

työstä. Millaisia kokemuksia siitä on? Miten sitä tulisi kehittää? Näitä käytännöllisiä kysymyksiä tärkeämpänä näen kuitenkin lastensuojelun ideologisten kysymysten tarkastelemisen sekä lastensuojelulasten kokemusten ja asiakaspolkujen monipuolisen tutkimisen kaikilla lastensuojelun alueilla: avohuollossa, huostaanottovaiheessa sekä sijoitusten aikana.

Kohti lapsia suojelevaa lastensuojelua

Tutkimukseni kuluessa olen toistuvasti tuonut esiin huoleni lastensuojelulasten asemasta moninkertaisella tavalla alistettuina ja erilaisten uhkien alla elävinä kansalaisina. Lasten on vaikea tunnistaa oman elämänsä pulmia korjaamista edellyttäviksi epäkohdiksi tai hakea apua. He ovat riippuvaisia vanhempien huolenpidosta ja kiintyneitä heihin silloinkin, kun elämä heidän kanssaan on vaikeaa. Jokaisella lapsella on oikeus suojeluun. Se on myös lastensuojelutyön lähtökohta sekä työni keskeinen motiivi. Aineistoni on koostunut lastensuojelun perhetyön käytännöistä, asiakastilanteiden havainnoinnista ja perhetyöntekijöiden asiakasprosessien ja työmuotojen kuvauksista.

Toteutukseni poikkeaa monista sosiaalityön käytännöistä tehdyistä tutkimuksista ja niille tyypillisestä pidättäytyvästä linjasta, jossa tuloksia esiteltäessä vältetään kannanilmaisuja ja yleistämistä ja korostetaan tulosten koskevan vain kyseistä aineistoa. Vaikka aineistoni ei sisällä tietoa lastensuojelun ensisijaisesta toimintaympäristöstä, kunnallisesta lastensuojelun sosiaalityöstä, mukana on 44 lastensuojelun perhetyön kuvausta, kymmeniä havainnoituja asiakastyön tilanteita sekä käytyjä keskusteluja työntekijöiden kanssa. Niiden avulla koen saaneeni riittävän monipuolisen näköalan siihen, mitkä asiat perhetyössä ja näkemykseni mukaan myös yleisemmin lastensuojelussa nähdään ammatillisesti arvokkaina.

Tutkimukseni lasten paikan muotoutumisesta on tarkentanut piirteitä, jotka vaikeuttavat lasten suojeluoikeuden toteutumista. Lasten auttamistyön käynnistymisellä on korkeat kynnykset. Usein tarvitaan eri tahojen ilmaisema huolestuminen ennen kuin lasten avuntarpeeseen reagoidaan. Auttamisen käynnistyttyä työn toteutus voi jatkua vuodesta toiseen palveluiden limittäisenä

ketjuna, vaikka lasten tilanteet pysyvät lähes samankaltaisena. Lapset kärsivät usein pitkään ennen kuin saavat apua, mutta auttamistyön yhtäaikaiset ja moninaiset muodot eivät välttämättä tuo konkreettista tai välitöntä ratkaisua lastensuojelulasten tilanteisiin.

Syitä tähän on useita. Ammattilaisten tapa lukea lasten avun tarvetta ja elämän kokonaisuutta sitoo lasten hyvinvoinnin tiukasti perheeseen. Teoriat lasten kehityksestä korostavat läheissuhteiden merkitystä. Lasten hyvinvointi kietoutuukin monin tavoin hänelle läheisiin ihmisiin. Silti on tiedostettava se, että läheissuhteisiin voi liittyä kärsimystä ja pahoinvointia, joka voi vaatia välitöntä ja suoraa puuttumista. Lasten eriytymättömyys näkyy tavassa lähestyä lastensuojelutehtävää perheen ja vanhempien avuntarpeen kautta. Lasten avunarpeen hahmo jää yleiseksi keskityttäessä tarkentamaan perheen aikuisjäsenten tilannetta. Lasten tarpeiden täsmentämistä ei nähdä välttämättömänä, sillä lasten luotetaan hyötyvän vanhempien saamasta avusta.

Perhetyön käynnistyttyä lasten sijaan suojelun kohteeksi asettuu usein aikuisten ja ammattilaisten välinen työskentelysuhde. Sen jatkuvuuden turvaaminen edellyttää vuorovaikutukseen keskittymistä, neutraalisuuden vaalimista sekä moraaliulottuvuuden välttämistä. Koti perheiden yksityisyyden symbolina korostaa näiden elementtien merkitystä. Perheiden kotona tapahtuva ammatillinen työ vaatii sensitiivisyyttä. Vanhempien valintojen arvottaminen ja moraalisen kannan ilmaiseminen on tällöin vaikeaa. Epäiltäessä räikeidenkin lasten hyvinvointia vaarantavien asioiden olemassaoloa tai lievempien tullessa ilmi, perhetyöntekijät valitsevat epäsuoran asioihin vaikuttamisen ja vanhempien tukemisen.

Samalla lastensuojelutehtävän vaatimasta lasten hyvän etsimisestä tulee entistä epäselvempää ja kätketympää. Myös perhetyön prosessin viimeisessä vaiheessa lapset olivat taustalla. Työskentelyä arvioitaessa työn arviointikriteerit kiinnittyivät perheen aikuisjäsenten tulkittuun tai heiltä kysyttyyn hyötyyn sekä palveluiden jatkumisen turvaamiseen. Yhteiskunnassamme on kuitenkin jo varsin laaja kirjo aikuisten ongelmiin erikoistuneita ammattilaisia ja auttamismuotoja. Lastensuojelu lasten auttamisen viimesijaisena instituutiona on näiden piirteiden

johdosta asettumassa valikoiman jatkoksi, jos sen tehtävää ja vastuullisuutta lasten auttajana ei kirkasteta.

Tehtävän hämärtymiseen on vuorovaikutusulottuvuuden lisäksi myös muita syitä. Lastensuojelun organisoimisen tavoissa on tapahtunut viime vuosina muutoksia. Jännitteistä ja ristiriitaiseksi koettua puuttumisen tehtävää on purettu ja hajautettu eri toimijoille järjestöihin, projekteihin sekä erilaisiin uusiin toimintakäytäntöihin. Seuraukset ovat olleet monella tapaa myönteisiä. Työssä on tavoitettu perheitä, jotka muuten olisivat jääneet avun ulottumattomiin. Lastensuojelutyö on voinut kohentaa negatiivista julkista kuvaansa ja näyttäytyä perheille osana heille kuuluvia palveluita. Palveluluonteen korostuminen ja viranomaisulottuvuuden heikentyminen ovat kuitenkin samalla hämärtäneet myös tehtävän yhteiskunnallista merkitystä. Lastensuojelu ei ole vain palvelua. Se on velvoite.

Toisaalta lastensuojelutehtävän pilkkominen ostopalveluiksi ei vähennä kunnallisen lastensuojelun kuormitusta. Jos sosiaalityöntekijä suunnittelee, seuraa, konsultoi ja arvioi perhetyön prosesseja tavalla, joka on sekä lasten että perhetyöntekijöiden kannalta toivottavaa, kuntien on turvattava lastensuojeluun riittävä määrä päteviä sosiaalityöntekijöitä ja luotava heille tarpeita vastaavat toimintaedellytykset. Tämä edellyttää lastensuojelun organisoinnin ja resurssoinnin kokonaisuuden perusteellista uudelleentarkastelua.

Suojelutehtävän edellyttämä lasten paikka vaatii ensisijaisesti tietoisuutta omasta tehtävästä sekä kykyä toimia kohtaamistilanteissa lapsille hyödyllisellä tavalla. Työntekijän tulee turvata ja varmistaa lasten monitasoinen läsnäolo työskentelyprosessissa. Sen lisäksi että lapset ovat fyysisesti paikalla, heillä tulee olla myös mahdollisuus faktiseen läsnäoloon, eli tärkeä osa tiedossa, jota perheiden tilanteista kerätään. Tiedon tulee sisältää myös lasten omia näkemyksiä ja kokemuksia. Kommunikatiivisen läsnäolon tason toteutuminen edellyttää lasten yksilöllistä huomioimista, kohtaamista ja kuulemista sekä taitoa näiden toteuttamiseen. Kootun tiedon käsittely muodostaa työhön lasten läsnäolon diskursiivisen tason. Se merkitsee avointa keskustelua lasten kokemista pulmakohdista sekä muutoksista, joita lasten hyvinvointi edellyttää. Suojeluoikeuden toteutuminen edellyttää myös, että aikuisten ja lasten välisen sukupolvisuhteen ero säilyy.

Lapsella on oikeus lasten asemaan silloinkin, kun he alkavat kapinoida sitä vastaan. Vanhempien ja lasten välinen kaverisuhde voi tulla auttamissuhteen ominaisuudeksi, jos oikeutta lasten asemaan ei vaalita. Se merkitsee aikuisten vastuuta lasten hyvinvoinnista.

Lapsia suojelevassa lastensuojelutyössä tulee seurata ammatillisen toiminnan merkitystä lasten arkeen ja muuttaa valittua lähestymistapaa, jos lapset eivät hyödy työskentelystä. Ammattilaisten on siis arvioitava, pohdittava ja tarvittaessa tarkistettava työtä ohjaavien ideologioiden, arvojen ja menetelmien suhdetta työn tavoitteeseen eli lasten auttamiseen. Saavatko lapset apua käytetyillä välineillä ja toteutetuilla työn organisoimisen tavoilla?

Lasten auttamista on kehitetty aidosti monissa työmuodoissa (Forsberg 2000; Sosternet 2003), mutta niihin sisältyy vaara, että lasten kohtaaminen nähdään erityisosaamisena ja erillispalvelukysymyksenä, sen sijaan että sen nähtäisiin kuuluvan kaikkien lastensuojeluammattilaisten perusorientaatioon ja -valmiuksiin. Retoriikan sijaan on tarkennettava sitä, mitä lapsilähtöisyys erilaisissa lastensuojelun toimintakäytännöissä merkitsee.

Lasten auttamisessa työn tavoite, toteutus ja arviointi tulee olla toimivassa suhteessa toisiinsa nähden. Lasten suojelutehtävän toteutuminen edellyttää, että lasten auttaminen ja hyvinvoinnin turvaaminen nähdään työn ensisijaisena tehtävänä. Lastensuojelutehtävään liittyvää vastuuta on edelleen korostettava. Sen tulee sitoa kaikkia lastensuojelun alla annettavia palveluita. Työn toteuttamisen sävyn, palvelutuotteen markkina-arvon tai perheen aikuisjäsenten yksilöoikeuksien turvaamisen sijaan lasten hyödyn tulee olla lastensuojelutyön keskeisin laatukriteeri.

Lähteet

Addams, Jane 1935: Twenty Years at Hull House. Macmillan. New York.

Agar, Michael 1995: Litterary Journalism as Ethnography: Exploring the Excluded Middle. Teoksessa Van Maanen, John (ed.): Representation in Ethnography. Sage Publications. United Kingdom, 112—130.

Ahto, Anja 1999: Perhehoito lastensuojelussa. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.

Airaksinen, Timo 1997: Todellisuuden kosketus. Otava. Helsinki.

Alanen, Leena 2001: Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.): Lapsuudesta vanhuuteen, iän sosiologiaa. Vastapaino. Tampere, 161—186.

Alanen, Leena & Bardy, Marjatta 1990: Lapsuuden aika ja lapsen paikka. Tutkimus lapsuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Aldgate, Jane & Bradley, Marie & Howley, David 1996: A Case Study of Partnership Under The Children Act 1989. Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (ed.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 147—159.

Alho, Annikki 1995: Lastensuojelun lähityön käyttöteoriat — yksioikoisuudesta monimuotoisuuteen. Teoksessa Virtanen, Petri (toim.): Näkökulmia lastensuojeluun. WSOY. Helsinki, 96—106.

Alldred, Pam 1998: Ethnography and Discourse Analysis: Dilemmas in Representing the Voices of Children. Teoksessa Ribbens, Jane & Edwards, Rosalind (ed.): Feminist Dilemmas in Qualitative Research. Public Kowledge an Private Lives. Sage Publications. London, 147—170.

Alpola, Matti & Hurskainen, Petri 1992: Ratkaisukeskeinen työote lastensuojelussa. Perhekeskeisen työn sisältöjen kehittäminen Nuoriso- ja perheasema Vanamossa. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.

Aminoff, Eeva 1996: Lapsen parhaaksi. Viisi vuotta Ruotsin lapsivainojen uhrina. WSOY. Helsinki.

Andersson, Gunvor 1988: En uppföljning av barn som skilts från sina föräldrar. Meddelanden från socialhögskolan. Lunds universitet. Lund.

Andersson, Gunvor 1991: Socialt arbete med små barn. Studentlitteratur. Lund.

Andersson, Gunvor 1995: Barn i samhällsvård. Studentlitteratur. Lund.

Andersson, Gunvor & Hollander, Anna 1996: Om barns rätt och barns bästa. Teoksessa Andersson, Gunvor & Aronsson, Karin & Hessle,

Sven & Hollander, Anna & Lundström, Tommy: Barnet i den sociala barnavården. Centrum för utvärdering av socialt arbete. Liber. Stockholm, 58—99.
Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma 2000: Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Vastapaino. Tampere.
Archard, David 1993: Children: Rights & Childhood. Routledge. London. New York.
Archard, David 1995: Can Child Abuse be Defined? Teoksessa King, Michael (ed.): Moral Agendas for Children's Welfare. Routledge. London, 74—89.
Arnkil, Tom Erik 2000: Dialogista opintojen ohjausta. Janus, 8 (4), 398—411.
Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa 1996: Kenelle jää kontrollin Musta Pekka -kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissaan. Tutkimuksia 63. Stakes. Helsinki.
Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa 1999: Kelluvia vuoropuhelurakenteita. Teoksessa Virtanen Päivi (toim.): Verkostoituva asiakastyö. Kirjayhtymä Oy. Helsinki, 71—109.
Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa & Saikku, Peppi 1998: Huolen harmaa vyöhyke. Dialogi 7, 7—11.
Asetus sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdoista. Asetuskokoelma 804/1992.
Askel, Rovaseudun perhekuntoutusprojekti 2000. Painamaton. Rovaniemen kaupunki.
Ayre, Patrick 2001: Child Protection and the Media: Lessions from The Last Three Decades. British Journal of Social Work 6 (31), 887—901.
Backe-Hansen, Elisabeth 2001: Barnet som subjekt og objekt i barnevernet. Prøveforelesning til dr. Psychol-graden 22.3.2001. Oslo.
Bardy, Marjatta 2001: Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle — syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohta. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): Eriarvoinen lapsuus. Wsoy. Helsinki, 47—81.
Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja 2000: Elämäni tarina. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa tai perhehoidossa. Stakes. Helsinki.
Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja 2002: Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja. Stakes 263. Helsinki.
Berg, Insoo Kim 1991: Perhekeskeisen työn opas. Käytännön vihjeitä lastensuojeluun. Mannerheimin lastensuojeluliitto. Helsinki.
Berg, Kristiina 2000: Perhetyö lastensuojelussa. Käsiteanalyyttinen kirjallisuuskatsaus. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsingin yliopisto. Painamaton.

Brante, Thomas & Norman, Helena 1995: Epidemisk masspsykos eller reel risk? Symposion. Stehag. Stocholm.

Bullock, Roger 1993: Going Home: The Return Children Separated from Their Families. Aldershot. Dartmouth.

Bäck-Wiklund, Margareta 2001: Senmodernt familjeliv och barns vardag. Teoksessa Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy (red.): Barns vardag i det senmoderna samhället. Natur och Kultur. Stockholm, 32—53.

Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy 2001: Inledning. Teoksessa Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy (red.): Barns vardag i det senmoderna samhället. Natur och Kultur. Stockholm, 15—53.

Carney, Terry 1999: Liberalism or Distributional Justice? The Morality of Child Welfare Laws. Teoksessa King, Michael (ed.): Moral Agendas of Children's Welfare. Routledge. London and New York, 53—74.

Cederborg, Ann Christin 2000: Barn-intervjuer — vägledning vid utredningsarbete. Liger. Stockholm.

Cederborg, Ann-Christin & Karlsson, Yvonne 2001: Omhändertagande med barnets perspektiv. Social vetenskaplig tidskrift. Forsa 8 (3), 163—178.

Christiansen, Øivin 2001: Plassering av barn utenfor hjemmet — sammenbrudd eller gjennombrudd? Seminaariesitelmä 22.11.2001. Oslo.

Coffey, Amanda 1999: The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity. Sage Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi.

Diduck, Alison 1999: Justice and Childhood: Reflections on Refashioned Boundaries. Teoksessa King, Michael (ed.): Moral Agendas for Children's Welfare. Routledge. London and New York, 120—137.

Egelund, Tine 1997: Beskyttelse af barndommen. Socialtförvaltningens risikovurdering og ingreb. Hans Retizels forlag. Köpenhamn.

Eide, Botnen Solveig 2001: Synet på barnet i en autonomibasert profesjonsetikk. Nordisk sosialt arbeid 2, 94—100.

Eräsaari, Leena 1995a: Naiset ja miehet virastoissa. Teoksessa Eräsaari, Leena & Julkunen, Raija & Silius, Harriet (toim.): Naiset yksityisen ja julkisen rajalla. Vastapaino. Tampere, 171—200.

Eräsaari, Leena 1995b: Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Gaudeamus. Tampere.

Fay, Brian 1996: Contemporary Philosophy of Social Science. Blackwell Publishers.

Forsberg, Hannele 1995: Sosiaalitoimiston isä, kaivattu, toivoton, uhkaava. Teoksessa Eräsaari, Leena & Julkunen, Raija & Silius,

Hannele (toim.): Naiset yksityisen ja julkisen rajalla. Vastapaino, Tampere, 132—150.
Forsberg, Hannele 1996: Mikä on tietoa lastensuojelussa? Janus 4 (4), 381—394.
Forsberg, Hannele 1998: Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta asiantuntijakulttuurista. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.
Forsberg Hannele 2000: Lapsen näkökulmaa tavoittamassa. Arviointitutkimus turvakotien lapsikeskeisyyttä kehittävästä projektista. Ensi- ja turvakotienliiton julkaisu 24. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki.
Forsberg, Hannele 2001: Palaverin päätyttyä pihisimme vihasta. Väkivalta, auttajat ja kirjoitetut tunteet. Janus 9 (1), 3—21.
Forsberg, Hannele 2003: Hajottavat ja koossapitävät tunteet. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.): Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus. Helsinki, 86—106.
Forssén, Katja 1993: Suojaverkon lapsiperheet. Tutkimus kasvuolopuutteiden takia lastensuojeluasiakkaana olevien elämänhallinnan ongelmista ja perheiden kassa tehdystä sosiaalityöstä. Sosiaalipolitiikan julkaisuja A 2. Turun yliopisto. Turku.
Forssén, Katja 1997: Lastensuojelun asiakastyö: tukea, kontrollia ja viranomais-yhteistyötä. Teoksessa Viialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.): "Tehdä itsensä tarpeettomaksi". Raportteja 2. Stakes. Helsinki, 161—180.
Forssén, Katja & Laine, Kaarina & Tähtinen, Juhani 2002: Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.): Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi. Jyväskylä, 81—107.
Fox Harding, Lorraine 1997: Perspectives in Child Care Policy. Longman. London and New York.
Fraser, Mark 1997: Risk and Resilience in Childhood. An Ecological Perspective. NASW: Press. United States of America.
Freeman, Michael D. 1984: Legal Ideologies, Patriarchal Precedents and Domestic Violence. Teoksessa Freeman, Michael D. (ed.): State, Law and the Family. Critical Perspectives. Tavistock Publications Ltd, 51—78.
Frost, Nick 1997: Deliviering Family Support. Issues and Themes in Service Development. Teoksessa Parton, Nigel (ed.): Child Protection and Family Support. Tension, Contradictions and Possibilities Routledge. London. New York, 193—211.
Förhammar, Staffan 2001: Den vetenskapliga filantropin som visionär. Teoksessa Månson, Per (red.): Det goda livet. Daidalos. Göteborg, 115—129.
Garfinkel, Harold 1967: Studies in Ethnometodology. Prentice-hall. Englewood Cliffs. New Jersey.

Gladwin, Thomas 1970: East is a Big Bird: Navigation and Logic on Puluwat Atoll. Harvard U.P. Campbridge.

Glaser, Danny 2002: Lasten pahoinpitelyn vaikutukset aivoihin — kirjallisuuskatsaus. Teoksessa Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. WSOY. Helsinki, 67—114.

Gordon, Tuula & Holland, Janet & Lahelma, Elina 2000: Making Spaces: Citizenship and Difference in Schools. Houndmills. New York.

Gottberg, Eeva 2003: Sosiaalitoimen muistettava kykyjensä rajat. Mielipidekirjoitus. Helsingin Sanomat 5.1.2003.

Gould, Arthur 1988: Conflict and Control in Welfare Policy: The Swedish Experience. Longman. London and New York.

Granfelt, Riitta 1992: Asuntolan naisen elämää. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

Granfelt, Riitta 1998: Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Grevot, Alain 2001: Families and Child Protection in Europe. Social Work in Europe Volume 8 (3), 53—65.

Grönfors, Martti 1981: Suomen mustalaiskansa. WSOY. Porvoo. Helsinki. Juva.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 1997: The New Language of Qualitative Method. Oxford University Press. New York. Oxford.

Haatanen, Kalle 2000: Yhteisöllisyyden paradoksit. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Yliopistopaino. Helsinki.

Hammersley, Martin 1998: Reading Etnografic Research. Longman. London and New York.

Hammersley, Martin & Attkinson, Paul 1995: Ethnography. Principles in Practice. Second edition. Routledge. London and New York.

Hardiker, Pauline 1996: The Legal and Social Construction of Significant Harm. Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (eds.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 105—119.

Hautajärvi, Sanne 2003: Koulutus ennaltaehkäisevan lastensuojelun kehittämisen välineenä. Teoksessa Hurtig, Johanna & Hautajärvi, Sanne & Rantalaiho, Ulla-Maija: Lastensuojelua kehittämässä — arvioivia näkökulmia Nuorten Ystävien Lapsi Lapissa -projektiin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 46. Lapin yliopisto. Rovaniemi, 101—190.

Hautamäki, Airi 2002: Kiintymyssuhdeteoria — teoria yksilön kiin(nit)tymisestä tärkeisiin toisiin ihmisiin, kiintymyssuhteen katkoksista ja merkityksestä kehitykselle. Teoksessa Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. WSOY. Helsinki, 13—66.

Hautamäki, Antti 1994: Spontaaniin yhteiskuntaan — hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa Andersson, Jan-Otto & Hautamäki, Antti & Jallinoja, Riitta & Niiniluoto, Ilkka & Uusitalo, Hannu (toim.): Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. Arvot ja tosiasiat. WSOY. Porvoo. Helsinki. Juva, 133—246.

Hæggman, Ullalena & Sjöblom, Yvonne 2000: Familjerådslag. Studentlitteratur. Lund.

Heino, Tarja 1997: Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määritys lastensuojeluasiakkaaksi. Tutkimuksia 77. Stakes. Helsinki.

Heino, Tarja 1999: Lastensuojelun trendit. Teoksessa Virtanen, Päivi (toim.): Verkostoituva asiakastyö. Kirjayhtymä Oy. Helsinki, 9—32.

Heino, Tarja (toim.) 2000: Läheisneuvonpito — uusi sosiaalityön menetelmä. Stakes. Oppaita 40. Helsinki.

Heino, Tarja & Berg, Kristiina & Hurtig, Johanna 2000: Perhetyön ilo ja hämmennys. Lastensuojelun perhetyömuotojen esittelyä ja jäsennyksiä. Aiheita 14. Stakes. Helsinki.

Heritage, John 1996: Harold Garfinkel ja etnometodologia. Gaudeamus. Jyväskylä.

Hessle, Sven 1997: Den sociala barnavården inför 2000-talet — några lärdomar från 1900-talet. Janus 3 (5), 243—260.

Hessle, Sven 1998: Child Welfare and Child Protection. Akademitryck AB: Edsbruk.

Hill, Malcolm & Aldgate, Jane 1996: The Children Act 1989 and Recent Developments in Research in England and Wales. Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (ed.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 3—23.

Hoikkala, Tommi 1993: Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus?: aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Gaudeamus. Helsinki.

Holgersen, Gudrun 2000: Rettigheter og rettslige forpliktterser i barnevernet. Universitet i Bergen. Bergen.

Holland, Sally 2000: The Assessment Relationship: Interactions between Social Workers and Parents in Child Protection Assessments. Oxford University Press. British Journal of Social Work 30 (2), 149—163.

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn 1991: Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder. Studentlitteratur. Lund.

Holstein, James A. 1990: Describing Home Care and Image in Involuntary Commitments Procedures. Toksessa Gubrium, Jaber F. & Sankar, Andrea 1990 (eds.): The Home Care Experience. Ethnography and Policy. Sage publications. Newsbury Park, London, New Delhi.

Horsma, Teija 2003: Sosiaalialan kvalifikaatiot. Käsikirjoitus.
Huberman, Michael & Miles, Matthew 1994: Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook. Sage. Thousands Oaks.
Hugman, Richard 1992: Power in Caring Prefessions. The MacMillan Press.London.
Humphries, Beth & Martin, Marion 2000: Disrupting Ethics in Social Research. Teoksessa Humphries, Beth (ed.): Research in Social Care & Social Welfare. Issues and Debates for Practice. Jessica Kingsley Publishers. London, 69—85.
Hurtig, Johanna 1997: Vanhempien tukeminen lastensuojelussa — perheen pelastusköysi vai ammattilaisten iskulause? Pro gradu -tutkimus. Lapin yliopisto. Rovaniemi. Painamaton.
Hurtig, Johanna 1999: Huvitusta, hyvitystä vai hyödyllistä? Lastensuojelullisen perhekuntoutuksen arviointia. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 30. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
Hurtig, Johanna 2003: Perhetyö lastensuojelutyönä. Teoksessa Hurtig, Johanna & Rantalaiho, Ulla-Maija & Hautajärvi, Sanne: Lastensuojelua kehittämässä — Arvioivia näkökulmia Nuorten Ystävien Lapsi Lapissa -projektiin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 46. Lapin yliopisto. Rovaniemi, 7—100.
Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja 2000: Kohtalokas kolmio. Perhe, paha ja ammattilaiset. Janus 8 (9), 249—265.
Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja 2002: Mielivaltaa vai perusteltua ammatillisuutta. Keskustelua lastensuojelun sosiaalityön toimintatavoista. Janus 2 (10), 161—165.
Hämäläinen, Juha 1992: Kotikasvatuksen pedagogisen tukemisen idea lastensuojelussa. Sen sosiaaliset lähtökohdat ja asemat lastensuojelun oppihistoriassa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 3. Kuopio.
Hänninen, Vilma 1992: Toimiva ihminen: tekojen psykologian, eksistentiaalisen psykologian ja marxilaisen toiminnan teorian filosofisten lähtökohtien vertailua. Tampereen yliopisto. Tampere.
Jaakkola, Helena 2003: Lastensuojelun sosiaalityöntekijän sietämätön yksinäisyys. Talentia 2, 8—10.
Jackson, Jean E. 1995: "Déjà Entendu": The Liminal Qualities of Anthropological Fieldnotes. Teoksessa Van Maanen, John (ed.): Representation in Ethnography. Sage Publications. United Kingdom, 36—78.
Jacobsson, Tord 1998: Etik och professionalisering. Teoksessa Denvall, Verner & Jacobsson, Tord (red.): Vardagsbegrep i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik. Norstedts Juridik AB. Stockholm, 241—266.
Jallinoja, Riitta 1994: Arvojen ambivalenssit. Teoksessa Andersson, Jan-Otto & Hautamäki, Antti & Jallinoja, Riitta & Niiniluoto, Ilkka & Uusitalo, Hannu (toim.): Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. Arvot ja tosiasiat. WSOY. Porvoo. Helsinki. Juva, 18—58.

Jallinoja, Riitta 2000: Ylilatautunut yksityiselämä. Teoksessa Hoikkala, Tommi & Roos, Jeja-Pekka (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Gaudeamus. Helsinki, 172—186.

Jokinen, Arja & Suoninen, Eero & Wahlstöm, Jarl 2000: Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim.): Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino. Tampere, 15—33.

Joseph, Yvonne 1995: Child Protection Rights: Can an International Declaration be on Effective Instrument for Protecting Children? Teoksessa Cloke, Christopher & Murray, Davies (ed.): Partcipation and Empowerment in Child Protection. Pitman Publishing, 1—18.

Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja 2000a: Auttamisen organisaatiot ja ongelmien tulkinnat. Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino. Tampere, 35—64.

Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja 2000b: Sosiaalityön toimintakulttuurit. Etnografista ymmärrystä ja diskurssianalyyttistä tarkastelua yhdyskuntapalvelun soveltuvuusselvityksistä. Teoksessa Karvinen, Synnöve & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.): Sosiaalityön tutkimus. SoPhi. Jyväskylä, 171—206.

Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) 2001: Eriarvoinen lapsuus. WSOY. Helsinki, 83—124.

Kajava, Mirja 1997: Lapsen etu huostaanottoprosessissa. Tutkimus pakko-huostaanotoista. Acta Univeritatis Ouluensis. Series E 26. Oulun yliopisto. Oulu.

Kalland, Mirjam 2001: Kiintymyssuhdeteorian kliininen merkitys: soveltaminen erityistilanteissa. Teoksessa Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. WSOY. Helsinki, 198—233.

Kalland, Mirjam & Maliniemi-Piispanen, Sinikka 1999: Vauvan Kiikku. Kuvaus kokeilevasta vauvaperhetyöstä. Vammaisten lasten ja nuorten tukisäätiö. Helsinki.

Kananoja, Aulikki & Turunen, Merja-Maaria 1996: Tähän suuntaan lastensuojelu! Aiheita 4. Stakes. Helsinki.

Karinsalo, Ritva 1996: Yhteisvastuu lapsistamme. Sosiaalikehitys Oy. Julkaisuja 6. Hämeenlinna.

Kauppinen, Sari 1999: Yksityiset sosiaalipalvelut. Tilastoraportti 26. Stakes Helsinki.

Kelly, Greg & Pinkerton, John 1996: The Children Northern Irland Order 1995 Prospects for Progress? Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (eds.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 40—55.

Kinge, Emilie 2000: Empati hos voksne i møte med barn med spesielle behov. Ad Notam. Gyldendal AS.

Kivinen, Tarja 1994: Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Tutkimuksia 45. Stakes. Helsinki.

Kohtaavaa lastensuojelua hankekuvaus 2003: http://www.hel.fi/sosv/waris/lapsi/lapsikesk.doc, 15.3.2003.

Kortteinen, Matti 1982: Lähiö: Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Otava. Helsinki.

Kortteinen, Matti 1992: Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja jää. Helsinki.

Kristinsdottír, Gudrun 1991: Child Welfare and Professionalization. University of Umeå.

Kuronen, Marjo 1993: Lapsen hyväksi naisten kesken: tutkimus äitiys- ja lastenneuvolan toimintakäytännöistä. Tutkimuksia 35. Stakes. Helsinki.

Kurri, Katja & Wahlström, Jari 2000: Moraalin vuorovaikutuksellinen rakentaminen perheväkivaltakeskustelussa. Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim.): Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Vastapaino. Tampere, 168—188.

Kähkönen, Päivi 1994: Vanhemmuuden murtuminen. Lapsen huostaanotto sosiaalitoimen asiakirjojen valossa. Lisensiaatintutkimus. Jyväskylän opetussosiaalikeskus. Jyväskylä.

Laaksamo, Elli-Maija 2001: Kuuleko äiti, näkeekö isä? Vanhemmuus ja väkivalta perheessä. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 30. Helsinki.

Laakso, Riitta 1998: Välittämistä ja rajoja. Perhekodissa asuneiden mielipiteitä nuorten sijoituksista. Teoksessa Laakso, Riitta & Saikku, Peppi: Hyvä huostaanotto? Aiheita 28. Stakes. Helsinki.

Lahikainen, Anja 2001: Lapsen toimijuus. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): Eriarvoinen lapsuus. WSOY. Helsinki, 21—46.

Laine, Juha 1999: Kolmas sektori erityispalveluiden tuottajana Länsi-Suomen läänissä. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Painamaton.

Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna 2003: Pohdintaa tutkimuksen yhteiskunnallisesta roolista. Käsikirjoitus. Painossa.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. 8.4.1983.

Lastensuojelu 2001 — tiedonantajapalaute12.9.2002.www.stakes.info/files/pdf/ tiedonantajapalautteet/2002/tp11_02.pdf

Lastensuojelulaki 5.8.1983.

Laurila, Anja 1999: Toinen mahdollisuus: pitkäaikainen sijaiskotihoito ja aikuistuneen tytön identiteetti, minäkäsitys ja sijaisäitirepresentaatio.

Lee, Nick 2001: Childhood and Society — Growing up in an Age of Uncertainty. Open University Press. Buckingham and Philadelphia.

Lehtinen, Anja-Riitta 2000: Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. SoPhi. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
Lehtonen, Heikki 1995: Teoria tietojärjestelmänä. Osuus artikkelissa Lehtonen, Heikki & Pietilä, Kauko & Peräkylä Anssi. Janus 3 (1), 5—10.
Lehtonen, Mikko 1996: Merkitysten maailma, kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökotia. Vastapaino. Tampere.
Lindblom, Seppo 2002: Kansankodin tuolla puolen — hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden tarkastelua. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki.
Lindqvist, Martti 2002: Paha, ymmärtämisen rajat ja auttajan varjo. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. PS-kustannus. Jyväskylä, 168—190.
Lindstein, Thomas 2001: Några missbrukarbarns vardag. Teoksessa Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy (red.): Barns vardag i det senmoderna samhället. Natur och Kultur. Stockholm, 177—215.
Lorenzon, Lars 1994: Vredens pedagogik: om arbete med barn och föräldrar i utsatta familjer. Rabén Prisma. Stockholm.
Lundstöm, Tommy 1996: Den sociala barnavården. Teoksessa Andersson, Gunvor & Aronsson, Karin & Hessle, Sven & Hollander, Anna & Lundström, Tommy: Barnet i den sociala barnavården. Centrum för utvärdering av socialt arbete. Liber. Stockholm, 11—57.
Lyhty, Tuomo & Rissanen, Terhi 1995: Toiminnallinen avotyö perhekeskeisen lastensuojelun osana Kuopiossa. Pro gradu -tutkimus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön koulutusohjelma. Kuopion yliopisto. Painamaton.
Mallander, Ove & Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune 1998: Normalisering. Teoksessa Denvall, Verner & Jacobson, Tord (toim.): Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik. Norstedts Juridik. Stockholm, 159—171.
Manning, Peter K. 1995: The Challenges of Postmodernism. Teoksessa Van Maanen, John (ed.): Representation in Ethnography. Sage Publications. United Kingdom, 245—270.
Masson, Judith & Oakley, Maureen W. 1999: Out of Hearing. Representing in Child Care Proceedings. John Wiley & Sons Ltd. England.
Matinlompolo, Unto 2002: Pahan keskellä. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. PS-kustannus. Jyväskylä, 8—32.
Mikkola, Matti 1994: Lastensuojelu. Karelactio. Helsinki.
Mikkola, Pirjo 1999: Laadun elementit sijaishuollossa. Lastensuojelun Keskusliitto. Sijaishuollon neuvottelukunnan julkaisuja 14. Helsinki.

Morén, Stefan 1996: Att utvärdera socialt arbete. Norstedts Juridik AB. Stockholm.

Mutka, Ulla 1998: Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi. Jyväskylä.

Mäkelä-Näkki, Katri 1999: Perhetyön uudet muodot. Kokemuksia Parasta Lapsille ry:n Löytöretki-projektista vuosilta 1994—1998. Aiheita 37. Stakes. Helsinki.

Mäntysaari, Mikko 2001: Sosiaalityö tutkimuksena, koulutuksena ja ammatti-käytäntönä. Virkaanastujaisesitelmä Jyväskylän yliopistossa sosiaalityön professorin virkaan 21.11.2001.

Mäntysaari, Mikko & Aalto, Anu-Riikka & Maaniittu, Maisa 1996: ”On oltava hirveän vahva...” Asiakaspalautetta sosiaalihuollosta. Aiheita 19. Stakes. Helsinki.

Mörö, Mari 2001: Kiltin yön lahjat. WSOY. Helsinki.

Niemi, Helena 1999: Alvarit auttavat: Ensi- ja turvakotien Liiton perhetyö 10 vuotta. Julkaisu 22. Ensi- ja Turvakotien Liitto. Helsinki.

Niemi, Heli 2002: Mihin kuulun, kuka olen? Koti, ihmissuhteet ja identiteetti perhehoidossa kasvaneen nuoren aikuisen äidin elämänkertomuksessa. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. (Painettu 2003. Lapin yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 44. Rovaniemi.)

Nieminen, Urpu 1983: Perhekeskeinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Helsinki.

Nowacka, Ewa 1991: En bur sökte sin fågel. Berättelsen om Ewa och Kasia. Bulls tryckeri. Halmstad.

Nätkin, Ritva 1997: Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Nätkin, Ritva 2003: Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.): Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus. Helsinki, 16—38.

Oranen, Mikko 1997: ”Semmonen pikkunen huoli”. Diskurssianalyyttinen tutkimus lastensuojelun arviointikeskusteluista. Janus 1 (5), 3—25.

Oranen, Mikko 2001a: Elämää varjossa — väkivallalle altistumisen vaikutuksista. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Ensi- ja Turvakotien liitto. Helsinki, 41—66.

Oranen, Mikko 2001b: Taistelut ja tulokset — lasten kokemuksia jakamassa. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki, 66—97.

Paananen, Ilkka 1996: Sosiaali- ja asiakastyön arviointi lastensuojelun avo- ja perhehoidossa 1994: yhteenveto tuloksista. Helsingin kaupunki.

Parton, Nigel 1993: Politics of Child Abuse. MacMillan. Basingstoke

Parton, Nigel 1998: Risk, Advanced Liberalism and Child Welfare: The Need to Rediscover Uncertainty and Ambiguity. British Journal of Social Work 1 (28), 5—27.

Parton, Nigel 1999: Reconfiguring Child Welfare Practices: Risk, Advanced Liberalism, and the Government of Freedom. Teoksessa Chambon, Adrienne & Irving, Allan & Epstein, Laura (toim.): Reading Foucault for Social Work. Columbia University Press. .

Parton, Nigel & Thorpe, David & Wattam, Corinne 1997: Child Protection and the Moral Order. Mac Millan. London.

Peräkylä, Anssi 1990: Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa. Vastapaino. Tampere.

Peräkylä, Anssi 1995: Teoria vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Itsenäinen osuus artikkelissa Lehtonen, Heikki & Pietilä, Kauko & Peräkylä Anssi. Janus 3 (1), 15—20.

Peräkylä, Anssi 2001: Erwing Goffman, sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa Hänninen, Vilma & Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena (toim.): Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vastapaino. Tampere, 347—364.

Pitkäkangas-Laitila, Satu & Räisälä, Rauni & Oranen, Mikko 2001: Kultakutri ja manuaaliristiriita. Tapaustutkimus väkivaltaa kokeneiden lasten ryhmästä. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki, 150—185.

Pohjola, Anneli 1996: Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen Synnöve & Matthies Aila-Leena & Pohjola Anneli: Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Helsinki.

Pringle, Keith 1998: Children and Social Welfare in Europe. Open University Press.

Pulma, Panu 1987: Kerjuuluvasta kuntoutukseen. Teoksessa Panu Pulma & Turpeinen, Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.

Pösö, Tarja 1993: Kolme koulukotia. Acta Universitatis Tamperensis 383. Tampereen yliopisto. Tampere.

Pösö, Tarja 1995a: Hoidollisuus ja kokonaisvaltainen huolenpito lastensuojelutyössä välineenä sijaishuolto. Teoksessa Virtanen, Petri (toim.): Näkökulmia lastensuojeluun. WSOY. Helsinki, 78—94.

Pösö, Tarja 1995b: Lasten pahoinpitely lastensuojelussa — ollako vai eikö olla? Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (toim.): Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Kontruktio-

nistinen näkökulma. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Gummerus. Jyväskylä.
Pösö, Tarja 1996: Lastensuojelun kaksi maailmaa: englantilaisen ja suomalaisen järjestelmän vertailua. Janus 4 (2), 169—178.
Pösö, Tarja 1997: Lastensuojelu, uudet teemat, vanhat kysymykset. Teoksessa Viialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.): "Tehdä itsensä tarpeettomaksi". Raportteja 2. Stakes. Helsinki, 147—181.
Pösö, Tarja 1999: Lastensuojeluturismia. Tutkija selityksineen pulassa. Esikko. Ensi- ja Turvakotien liitto. 4 (17), 4—6.
Pösö, Tarja & Salomaa, Irmeli 2002: Lastensuojelu. Liiteraportti teoksessa Oulasvirta, Lasse & Ohtonen, Jukka & Stenvall, Jari: Kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon ohjaus. Tasapainoista ratkaisua etsimässä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 19. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki, 56—83.
Rajavaara, Marketta 1992: Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Helsingin yliopiston, Lahden tutkimus ja koulutuskeskuksen julkaisuja 16. Helsingin yliopisto. Helsinki.
Ramirez, José Luís 2000: Kunskapens makt eller ordens? Funderingar om teknomentalitetens kunskapsuppfattning. Teoksessa Kunskap, konst och kreativitet — om socialt arbete i praktiken. Svenska kommunförbundet. Stockholm, 35—44.
Rantalaiho, Ulla-Maija 1993: Sosiaalityöntekijä lapsen etua etsimässä. Teoksessa Karvinen, Synnöve (toim.): Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijäin liitto ry. Painatuskeskus Oy. Helsinki, 103—120.
Raunio, Kyösti 2000: Sosiaalityö murroksessa. Gaudeamus. Helsinki.
Reamer, Frederik 1986: Etiska problem i socialt arbete. Liber. Sockholm.
Richmond, Mary 1899: Friendly Visiting among the Poor: A Handbook for Charity Workers. Macmillan. New York.
Roos, Jeja-Pekka 2000a: Lapsen etu, ihmisoikeudet ja huostaanotto. Mielipidekirjoitus. HS 8.5.2000.
Roos, Jeja-Pekka 2000b: Vastaus koskien Antti Kariston et al. kirjoitusta. Mielipidekirjoitus. Helsingin Sanomat 18.5.2000.
Roos, Jeja-Pekka 2002: Vastaus Hurtigille ja Laitiselle. Janus 2 (10), 166—169.
Rostila, Ilmari 2001: Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Sophi. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
Rubinstein, Robert: 1990: The Home as Sickroom. Teoksessa Gubrium, Jaber & Sankar, Andrea: The Home Care Experience. Ethnography and Policy. Sage Publications. Newsbury Park London.
Rönn, Hanna 2000: Perhepaikka Merikehto. Vuosaaren lastensuojeluprojektin vanhempien kokemana. Aiheita 3. Stakes. Helsinki.

Salo, Reino 1981: Sosiaalihuolto. WSOY. Helsinki.
Satka, Mirja 2000: Käsitteellistyneet käytännöt sosiaalityön teoretisoinnin välineenä. Teoksessa Karvinen, Synnöve & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.): Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia. SoPhi. Jyväskylän yliopistopaino. Jyväskylä, 35—67.
Satka, Mirja & Moilanen, Johanna 2003: Lasten mukaanottamisen ja poissulkemisen paikat — suomalaisten sukupolvisuhteiden siirtymät ja lasten asema. Käsikirjoitus.
Scholte, Evert & Colton, Matthew & Casas, Ferran & Drakeford, Mark & Sue, Roberts & Williams, Margaret 1999: Perceptions of Stigma and User Involvement in Child Welfare Services. The British Journal Of Social Work 29 (3), 373—391.
Selvitys sosiaali- ja terveyspalvelujen ohjauksesta ja valvonnasta. Selvityshenkilön raportti 2002. http://vn.fi/stm/suomi/pao.pava_trm/pava1_3.htm. 8.7.2002.
Sibeon, Roger 1991: Towards a New Sociology of Social Work. Avebury. Aldershot.
Silvasti, Tiina 2000: Kotitalo, kotitila ja luopuminen. Janus 8 (3), 231—248.
Sinclair, Ruth 1996: Childrens and Young Peoples Participation in Decision-Making. The Legal Framework in Social Services and Education. Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (ed.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 90—102.
Sinkkonen, Jari 1995: Lapsen kanssa hyvinä ja pahoina päivinä. WSOY. Helsinki.
Sinkkonen, Jari 2002: Kiintymyssuhteen häiriöiden yhteydet psykopatologiaan. Teoksessa Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. WSOY. Helsinki, 146—173.
Socialberedningen 1986. Barns behov och förälrars rätt: socialtjänstens arbete med utsatta familjer. Liber. Stockholm.
Sosternet. http://www.sosternet.fi.20.1.2003
Spratt, Trevor 2001: The Influence of Child Protection Orientation of Child Welfare Practice. The British Journal of Social Work 6 (31), 933—954.
Strandell, Harriet 1995: Mikä on lasten hyvinvointia? Aiheita 25. Stakes. Helsinki.
Suomela, Anu 2002: Luento sosiaalipolitiikan laitoksella 26.2.2001. Euroopan ihmisoikeussopimus. http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/suomela.htm.26.3.2003
Suoninen, Eero 2001: Harold Garfinkel, etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa Hänninen, Vilma & Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena (toim.): Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vastapaino. Tampere, 365—382.

Tarvainen, Lauri 1954: Lapsen sosiaalinen huolto. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisuja 15. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.
Taskinen, Sirpa 1979: Kasvatusneuvoloiden mahdollisuudet vanhempien kasvatustehtävän tukemisessa. Lapset ja yhteiskunta 38 (5), 250—255.
Tesch, Renate 1990: Qualitative Research. Analyse Types & Software Tools. The Palmer Press. New York. Philadelphia. London.
Tedre, Silva 1995: Julkinen auttaja yksityisessä kodissa. Teoksessa Eräsaari, Leena & Julkunen, Raija & Silius, Harriet (toim.): Naiset yksityisen ja julkisen rajalla. Vastapaino. Tampere, 150—170.
Tedre, Silva 1998: Kodin ja julkisen avun muunnelmia. Janus 4 (6), 404—418.
Thomas, Nigel & Claire, O'Kane 2000: Discovering what Children Think: Connections between Research and Practice. British Journal of Social Work 30 (6), 819—835.
Thompson, Neil 2000: Theory and Practice in Human Services. Open University Press. Buckingham. Philadelphia.
Tisdall, Kay 1996: From the Social Work (Scotland) Act 1968 to the Children (Scotland) Act 1995, Pressures for Change. Teoksessa Hill, Malcolm & Aldgate, Jane & Kingley, Jessica (ed.): Child Welfare Services Developments in Law, Policy, Practice and Research. Jessica Kingley Publishers. London and Bristol, Pennsylvania, 24—39.
Toiviainen, Sari & Kilponen, Marja-Riitta 2001: Sosiaalityön näkyvyyden lisäämistä Helsingin sosiaalivirastossa. Teoksessa Kallinen-Kräki, Salme: Sosiaalityö näkyväksi. Sosiaalityön luokitusseminaarin julkaisu. Aiheita 3. Stakes. Helsinki, 21—26.
Tolvanen, Kari 2003: Kaltoin kohdellut lapset. Mielipidekirjiotus. Helsingin Sanomat 26.1.2003.
Tuurala, Timo 1992: Avautuva laitos. Lastensuojelun porrasteisen palvelujärjestelmän kehittymisen ensimmäinen vuosi. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
Tuurala, Timo 1993: Lastensuojelusta perheiden tukemiseen. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
Tuurala, Timo 1998: Laatu, yhteiskunta, lastensuojelu. Aiheita 18. Stakes. Helsinki.
Törmä, Tiina & Miettinen, Marjut 2000: "Meille alkoi uusi elämä". Kirja päihdeongelmaisten lapsiperheiden perhekuntoutusprojektista 1996—1999. Pohjola Koti. Nuorten Ystävät ry. Oulu.
Törrönen, Hannele 1998: Ehjänä perille. Kokemuksia lastensuojelun vauvatyön kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 18. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki.
Törrönen, Maritta 1994: Tulkittu lapsi. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.): Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki, 54—71.

Törrönen, Maritta 1999: Lasten arki laitoksessa. Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki University Press. Helsinki.
Törrönen, Maritta 2000: Elämistila — elävä paikka. Janus 3 (8), 266—280.
Törrönen, Maritta (toim.) 2001: Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Tummavuoren kirjapaino. Vantaa.
Törrönen, Maritta & Mäenpää, Johanna 1995: Lapsen tie laitokseen. Stakes. Aiheita 5. Helsinki.
Uusikylä, Petri 1994: Lastensuojelun toimeenpanoverkostot. Tutkimus yhteistyön rakenteista ja merkityksestä kuntien lastensuojelutyössä. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.
Uusitalo, Hannu 1994: Pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvot ja käytäntö. Teoksessa Andersson, Jan-Otto & Hautamäki, Antti & Jallinoja, Riitta & Niiniluoto, Ilkka & Uusitalo, Hannu (toim.): Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. Arvot ja tosiasiat. WSOY. Porvoo. Helsinki. Juva, 59—96.
Vaaranen, Heli 2002: Kenttätyöstä kriittiseen kirjoittamiseen — kommentteja etnografian postmoderniin kritiikkiin. Nuorisotutkimus 20 (1), 17—32.
Valkonen, Leena 1994: Kuka on minun vanhempani? Perhehoitonuorten vanhempisuhteet. Tutkimuksia 52. Stakes. Helsinki.
Van Maanen, John 1995: An End to Innocence. The Ethnography of Ethnography. Teoksessa Representation in Ethnography. Thousand Oaks. California, 1—35.
Viheriävaara, Henri & Vikstrand, Leif & Suvanto, Markku & Kanniainen, Hannu 1998: Ohjaava Perhetyö Lastensuojelussa — kokemuksia ja näkemyksiä 1990-luvulta. Nuorten Ystävät. Erityislastenkoti Väliporras. Oulu.
Vilkko, Anni 2000: Riittävästi koti. Janus 8 (3), 213—229.
Vilsebarn i välfärdsland: redovisning och debatt. PRU-gruppen: 1980. Liber. Stockholm.
Vinnerljung, Bo 1996a: Svensk forskning om fosterbarnsvård — en översikt. Liber utbildning. CUS Socialstyrelsen.
Vinnerljung, Bo 1996b: Fosterbarn som vuxna. Arkiv förlag. Lund.
Virtanen, Petri 1995: Perhekeskeinen ajattelu yhteiskuntapolitiikassa ja lastensuojelun sosiaalityössä. Utopioita, illuusioita ja todellisuuskuvia. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki.
Wasik, Barbara H. 1990: Home Visiting: Procedures for Helping Families. Sage Publications. Newbury Park.
Weightman, Keith & Weightman, Anika 1995: "Never Right, Never Wrong": Child Welfare and Social Work in Presentations, Changes and Challenges. Department of Social Policy. Seires C 7. University of Tampere. Tampere.
Willner, Jan 2001: Det ganska goda livet. Teoksessa Månson, Per (toim.): Det goda livet. Daidalos. Göteborg, 225—244.

Wolcott, Harry F. 1995: Making a Study "More Ethnographic". Teoksessa Van Maanen, John (ed.): Representation in Ethnography. Sage Publications. London, 79—111.

Wolf, Birgitta 1986: Fallet Alexander — ett beslaget barn. Symposion Bokförlag & Tryckeri AB. Stockholm / Lund.

Wächter, Ruth 1998: Utvärdering. Teoksessa Denvall, Verner & Jacobsson, Tord (red.): Vardagsbegrep i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik. Norstedts Juridik AB. Stockholm, 95—112.